

OLASZ SZEMLE

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

8

*KOLTAY-KASTNER JENŐ,
KARDOS TIBOR, KARAY
KÁLMAN, FOGARASI MIKLÓS,
BATÓ LÁSZLÓ TANULMÁNYAI*

ISTITUTO ITALIANO DI CULTURA PER L'UNGHERIA
FRANKLIN-TÁRSULAT MAGYAR IRODALMI INTÉZET

1943

8

PUBBLICAZIONE UFFICIALE DELL'ISTITUTO
ITALIANO DI CULTURA PER L'UNGHERIA
PRESIEDUTO DALL'ECC. BALBINO GIULIANO,
DIRETTO DAL DOTT. ALDO BIZZARRI * SEDE
CENTRALE A BUDAPEST * SEZIONI E DELE-
GAZIONI A DEBRECEN, KASSA, KOLOZS-
VÁR, PÉCS, SZEGED, GYŐR, MAROSVÁSÁR-
HELY, NAGYVÁRAD, SZABADKA, ÚJVIDÉK.

OLASZ SZEMLE

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

TARTALOM

	Oldal
KOLTAY-KASTNER JENŐ: <i>Valóság és szimbolum Cola di Rienzo életművében</i>	1091
KARDOS TIBOR: <i>Olasz humanizmus — Magyar humanizmus</i>	1101
KARAY KÁLMÁN: <i>A fasiszta jog hűsz esztendeje</i>	1120
FOGARASI MIKLÓS: <i>Fra Girolamo Savonarola versei</i>	1125
BATÓ LÁSZLÓ: <i>A fasiszta Olaszország nevelése és oktatása (I—XVII-ig). I.</i>	1167
KÖNYVISMERTETÉSEK — Salvatore Gotta: <i>Három szerelmes asszony (O. Degregorio)</i> — Dario Niccodemi: <i>L' Alba, il Giorno e la Notte (C. Faccio)</i> — Villani Lajos: <i>Olasz irodalom (O. Degregorio)</i> — Giovanni Boccaccio: <i>Dante élete (R. Pian)</i>	1221
ANTOLÓGIA — Marco Polo: <i>Il Milione. (Részletek. Ford. Pongrácz Alajos)</i>	1227
ÚJ OLASZ TUDOMÁNYOS KÖNYVEK	1239
SOMMARIO E RIASSUNTI IN ITALIANO	1247

1943/XXI MÁRCIUS—ÁPRILIS

FŐSZERKESZTŐ
ALDO BIZZARRI

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ
ECSÓDI JÁNOS

Szerkesztőség : Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria
Budapest, IV., Eskü-út 5. Telefon : 388-128 és 184-403

Kiadóhivatal : Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda
Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Telefon : 187-947 és 185-618

Évi előfizetés 20 P. Alapító előfizetési díj 100 P. Egyes szám ára 4 P.
Postatakarékpénztári csekkszámola száma : 16,853

Megjelenik kéthavonként 160 oldalas kötetekben

VALÓSÁG ÉS SZIMBÓLUM COLA DI RIENZO ÉLETMŰVÉBEN

A renaissancenak még csiráiban bontakozó új lelkülete a trecento két nagy egyéniségében: Petrarcában és Cola di Rienzoban jut először megnyilatkozáshoz. Különös ennek a két embernek a sorsa. Petrarcának minden életrezdülését ismerjük leveleinek és költeményeinek szinte hézagtalanul folyó önvallomásából. Cola di Rienzo számos politikai beszédből egy sem maradt ránk, kancelláriájának iratözönéből is úgyszólván csak annyi, amennyit a prágai Johann Neumarkt — Johannes Noviforensis — másoltatott le a fejledező humanista stílus iránt érzett lelkesedésből. Leveleinek csak elenyésző hányadát ismerjük és fontos szociálpolitikai rendeletei csupán töredékesen jutottak bele az 1363-i római városi statutumokba, melyekből *közvetve* kell őket kielemeznünk.

De Cola di Rienzonak egyébként sem volt szerencséje. Petrarca alakja világos körvonalakkal rajzolódott ki már a korai utókor előtt is és e képlényegesen nem változott a későbbi századok folyamán sem. Ezzel szemben a római tribun szándékai a legellentétesebb politikai állásfoglalások és regényes kiszínezések tükrében egészen különböző megítélésre adtak alkalmat. Egymásután kisajátították őt maguknak a római heroszermény rajongói (Petrarca, Byron, Arany János), a demokrata forradalom hívei (francia forradalom szellemét lehelő színdarabok), a világfelforgató kommunizmus ígehirdetői (Wagner Cola di Rienzo nyitánya az orosz bolsevizmus ünnepi zenedarabja), éppúgy, mint a pápai állam

és a császári hatalom nagyságának kutatói. Lombroso örültnek, D'Annunzi kalandornak, az angol Edward Lytton Bulwer regényében, mely Wagner Richárd drámájának szöveggönyvét is inspirálta, egy romantikus szerelmi dráma hőségének ábrázolta. Még a németek által kezdeményezett tudományos feldolgozásba is mennyi vita játszik bele *Felix Papencord*-tól (Cola di Rienzo und seine Zeit. Hamburg—Gotha, 1841), *Annibale Gabriellin* (Epistolario di Cola di Rienzo. Roma, 1890), *Zeffirino Ré-n* (La vita di Cola di Rienzo. Firenze, 1854), *Emmanuele Rodocanacchin* (Cola di Rienzo. Paris, 1888) keresztül *Konrad Burdach* nagy ötkötetes munkájáig és *Paul Piur* legújabb életrajzáig (Wien, 1931).

Különös a renaissance e két nagy előfutárának viszonya egymáshoz is. Egyet akarnak, egyet munkálnak: a latin mult hagyományának szelleméhez való visszatérést; új egyéni vallásosságot, milyenre szent Ferenc és az ő abszolút szegénységet hirdető spirituális követői tanítottak; reformokat és renovációt a szellemi élet Aristoteles tekintélyétől szabadulni minden területén. Petrarca állásfoglalása e tekintetben közismert, de ritkán emlékeznek rá, hogy Dante «a filozófusát» Cola di Rienzo is fecsegőnek, garrulornak nevezi, követőit pedig mérges tudomány, sciencia venenosa, terjesztőinek tartja.

Petrarcát a provencei Carpentrasban egy *Convenerole da Prato* nevű úttörő iskolamester, Cola di Rienzo a Rómához közeli Anagniban, hol ifjúságát töltötte, valami ugyancsak Róma nagyságáért rajongó, talán franciskánus spirituális tanító irányította új vizek felé. A leendő tribun *ugyanakkor* bújja az elhagyott fórum köveit, mikor a már hírneves költő 1337-ben először éli át azoknak beszédes történetét. Római feliratokat másol, aztán cameákat gyűjt és határoz meg, majd jogi stúdiumai a római jogra és igazságszolgáltatásra terelik figyelmét. Fáradságos munkával kibontatja a Vespasianus féle Lex Regia ércabláját, melyet VIII. Bonifác pápa a lateráni bazilika egyik oltárképe mögé erősített írott felével befelé erősítékül. Előtte ismerte azt már egy Odofredus nevű bolognai jogtudós 1250 táján, de érthetetlennek és olvashatatlanak ítélte, míg Cola di Rienzo, aki közben VI. Kelemen pápa bizalmából Róma városi kamarájának jegyzőjévé lett, a római jog ama alapvető tételét ismeri fel benne, mely szerint minden jog forrása a római nép s a császárok tőle nyerik átruházás útján esetről-esetre hatalmukat. Az archaeológiai és irodalmi érdeklődés felébredése mellett, mint ismeretes, a római jog újra-éledése készíti elő a renaissance kibontakozását.

Mikor Cola di Rienzo 1347 május 20-án mint pápai rektor és a nép tribunusa magához ragadja a város felett az uralmat, ennek a Vespasianus-féle Lex Regiának modern alkalmazása lesz törekvéseinek legfőbb célja.

Petrarca, kit hat évvel korábban koronáztak a kapitóliumon az új – a középkori erkölcsi szemléletétől különböző – apollói világnézet költőjévé, már első avignoni találkozásukkor, 1343-ban felfedezte a közös eszmei alapot, melyen vágyaiknak álompalotája épült. Mindazonáltal laza maradt köztük a viszony, részben azért, mert Cola di Rienzo zárkózott természete nem igen volt hozzáférhető a barátság érzése számára, részben azért, mert Petrarca túlságosan diplomata volt ahhoz, hogy a pápasággal és a római főnemességgel mindinkább harcba keveredő politikus mellett állhatatosan és körömszakadtáig kitartson. Így Familiares című legnagyobb levélgyűjteményébe csak Genovából a római vállalkozás kedvezőtlen fordulatával kapcsolatosan hozzá írott szakító epistoláját közölte, míg a lelkesen dícsérő leveleket és azt, mellyel a tribun avignoni fogságakor a rómaiakat volt vezérük megsegítésére szólította fel, vagy a névtelen – Sine titulo – levelek közé vette csak fel, vagy egyáltalán elsikkasztotta őket, úgy hogy csak a tanítványai által halála után összeállított Variae-kötetbe kerültek bele.

Petrarca költő, de egyben vates, aki szeretne korának világpolitikájára irányító befolyást gyakorolni. Cola di Rienzo politikus és minden idegszála az aktív, cselekvő élet felé feszül, de ifjúkorában tudós-humanista hajlamai irányították tettvágyát s volt idő életében, mikor akarva-akaratlan költő hírébe keveredett. Prágai fogságában vallásos elbeszélő-költeményt írt s a jelek szerint avignoni börtönében egy Genova és Velence harcát tárgyaló eposszal kívánt próbálkozni. E költő-hit ellen Petrarca egyik levelében igen erélyesen tiltakozik, érdekesen fejtve ki, mi szerinte a költő. Ám Cola di Rienzo ugyanígy tiltakozhatott volna, ha történetesen Petrarca politikus szerepéről esett volna szó. Mindketten jellemük komplexitásával is a renaissance felé mutatnak.

De ahogyan Petrarcanak az antik eszme- és érzésvilágba való teljes elmerülését minduntalan megakadályozta és fékezte a középkori aszkézisnak számos irodalmi munkája által bizonyított beidegezettsége, úgy Cola di Rienzo sem tud még renaissance értelemben szárnyalni, mert tette készségét minduntalan megtörik középkori erkölcsi megfontolások. Van Cola di Rienzoban kétségtelenül egy nagyon objektív és reális megfigyelő, aki éppoly helyesen és gondosan mérlegeli a körülötte zajló politikai valóságot, mint Machiavelli Principeje. Csak épp hogy hiányzik belőle Machiavelli eszményképének, Cesare Borgiának kíméletlen, semmi eszköztől vissza nem riadó elhatározottsága. Így például Cola di Rienzo főtörekvése tribunátusának első hónapjaiban arra irányul, hogy a Rómában önkényeskedő feudális nemességet végleg letörje és minden politikai hatalomtól megfossa, ahogyan ez Firenzében már egy ember-

öltövel korábban megtörtént. Kétszer is kezében van a helyzet kulcsa, s a jelek szerint mind a kétszer felmerül benne vezetői kiirtásának gondolata. Először akkor, mikor szeptember 14-én a legtekintélyesebb főnemeseket, az öreg Stefano Colonnával élükön, egy vacsorán elfogatja és mármár vérpadra küldi; másodszer, mikor a Colonnák és Orsiniek betörési kísérletét a Porta San Lorenzonál november 20-án vérbefojtja. De mindkét esetben megtorpan. Szeptember 14-én váratlanul megbocsájt és címek adományozásával igyekszik kibékíteni a halálra sértetteket; november 20-a után pedig nem üldözi marinoi és palestrinai váraikba a véres fejjel menekülőket. Nem meri logikusan végiggondolni és végigcselekedni azt, amit a politikai *raison* követelt; hogy Machiavelli szavával éljünk: nem merte üstökön ragadni a szerencsét s csak a hasztalan késő bánat maradt meg neki tanulságul, mi aztán erkölcsi felháborodással vegyesen ki is tör leveleiben a megbocsájtásával hálátlanul visszaélő ellenséggel szemben! S mivel a firenzeitől ugyancsak különböző, politikailag műveletlen római nép gyenge támasztéknak bizonyult, a hamarosan fegyvertelenül maradó próféta bukása elkerülhetetlenné vált. Mindezeknek ellenére azonban a valóságnak bölcs és körültekintő mérlegelése igen világosan megmutatkozik az általa teremtett új politikai, gazdasági és szociális intézmények egész sorának felállításában és törvényhozásának bukása után is továbbható eredményességében. A renaissance fejedelem vagy tirannus bontogatja már itt gondolatát, csak túlonnan erősek még a középkori megkötöttségek!

A politikai valóságot gondosan mérlegelő belpolitikus mellett van azonban Cola di Rienzoban egy egész Itália, sőt az egész világ sorsát szívén viselő álmodozó, aki szimbólumokban gondolkodik és szinte az időtlen örökkévalóság síkján kalandozik képzeletével. Egyéniségében ifjúkorától haláláig a valóság józan mérlegelője felett mindig uralkodott a fantázia. Ezt észre is vették és fel is jegyezték kortársai. Már egykorú életírója, a névtelen római krónika, szól a «fantasztikus mosoly»-ról, mi állandóan ott játszott ajkai körül, máskor ugyanő kiemeli, hogy «megjelenése fantasztikus és rettenetes» volt. Giovanni *Villani* felismerte, hogy a nagyszerű terv, mi a tribun gondolatát egészen betöltötte, nem volt egyéb, mint *«un opera fantastica e da poco durare»*. IV. Károly császár, kit Prágában eszméinek meg akart nyerni, szintén «fantasztának» ítélte.

Messzetekintő — fantasztikus — elgondolásainak megvalósítását kellett volna hogy azután szolgálja római kancelláriája, melyben a pápai állam legjobb stilisztái dolgoztak. Naponta a levelek garmadája ment innen szét. A tribun olyan gondot fordított a kivitelre, hogy rendszerint maga fogalmazta meg mondanivalóját, aztán tisztviselőinek valamelyiké-

vel megíratta a levelet, végül azt maga még átsímította. Petrarca egy célzásából az tűnik ki, hogy minden írásáról másolatot is tartott és regisztrált. A nagy gond és stílusáhitat, mivel leveleit fogalmazta, a megőrzésre való törekvés, mi már renaissance-dicsőségvágyból fakad, Cola di Rienzo kancelláriáját az első humanista irányú kancelláriává avatja s ebben jó néhány évtizeddel jár Coluccio Salutati firenzei kancelláriája előtt! A római feliratok és cameák első gyűjtője, a római jog egyik alapvető törvényének, a Lex Regiának első méltatója, ebben is úttörő volt.

A kancelláriából azután csak úgy rajzottak szét a futárok Olaszország minden tája és Európa fővárosai felé. Ezüstözött fabotot hordotak kezükben, mely számukra mindenütt területenkívüliséget és sértetlenséget biztosított. A lakosság sokhelyütt térdreborult előtte, mint a békét és nyugalmat biztosító tribuni hatalom részére legérzékenyebb jelképe előtt, s Petrarca tele van erkölcsi felháborodással, mikor a futárpálca egyik hordozóját a Provenceban durva támadás érte.

Ezüstbotos követei pedig olyan tervet munkálnak, mely magosan lebeg a realitások felett, s melyben múlt és jövő, valóság szimbólum és vágyalom elemekre bonthatatlan ötvényt képeznek. Ami a római municipális szabadság régebbi előharcosainak — Arnaldo da Bresciának, vagy Brancaleone d'Andalónak — végső cél volt, a valóságnak, a gazdasági és szociális viszonyoknak demokratikus alapon való rendezése számára csak kiindulási pont, honnan messzi utak vezetnek egy nemzeti impérium és szellemi világhatalom eszményeihez, melyek felé a múlt hatalmas emléke űzte. Petrarca arra buzdította őt egyik levelében, hogy — Augustus példáját követve — munkájára készüljön a római történelem buzgó olvasásával. Nem kellett a tribunt erre biztatni. Ifjúkora óta mást sem csinált s a nagy német történetíró, *Gregorovius*, találóan jellemzi, mikor terveit így nevezi: «Luftspiegelung aus entlegenen Zonen der Vergangenheit». Csakhogy — s ez a fontos — e délibábokban saját korának nemzeti államokat kialakító erői játszanak, melyek Itáliában a fejedelemségek létrehozásában merevedtek meg, de egyidejűleg Francia- és Angolországban már teljesen érvényre jutottak, úgy, ahogyan azt Cola di Rienzo Itáliában szerette volna s ahogyan Petrarca híres *Italia mia...* kezdetű canzonejében megénekelte. S ezek a délibábok tovább tükröződnek majd Olaszországban is Machiavelli, Botero, Gioberti, Mazzini, Cavour lelkén keresztül, míg végre mégis csak valósággá válnak. Látnoki, új kultúrát formáló délibábok!

A tribun egészen ebben az antik példákból és szimbólumokból szövődő álmvilágban élt, különösen 1347 júliusától kezdve. Mintha a mindenfelől tornyosuló akadályokat és minden oldalról feléje nyúló kötelé-

keket szándékosan nem akarta volna észrevenni! Petrarca több levelére — *litterarum vestrarum series* — és segítséget ajánlására csak néhány udvarias sorral válaszol: mennyire szeretné, ha kedves polgártársa, a poeta lauratus, Rómában lenne és személyének díszével gazdagítaná a város dicsőségét. De neki nincsen szüksége gondolatot alakító tanácsra, megbeszélésre, tájékozódásra. Minden elhatározása lelkének elzárkózottságában születik meg és onnan pattan elő váratlanul. Cselekvésében van valami álomszerű, mi nemcsak a pápát és római vikáriusát, de magát tetteinek óhajtott tanúját, a római népet is meglepi, mert az őket mozgó hasonlatok, példák és szimbólumok méretei olykor valóban megdöbbentők merészségükben. Mint a Megváltó, — vallotta egyszer — ő is 33 éves korban fog megdicsőülni. Keresztény, antik, az egykorú Rómaleírásokon keresztül hozzá szűrődött kelet-bizánci, XIV. századi és jövőbe nyúló látónoki elemek keverednek gondolkodásában. Cselekvésének e rejtett rugóit csak újabban fedték fel Konrad Burdach részletekbe menő kutatásai.

A Szentlélek sugalmazásába vetett hit — VIII. Bonifác pápának Constantinus és Augustus császároknak a példája: mindmegannyi renaissance-szimbólum, ami tetteit érleli. Így azt, hogy július 22-ére az olasz városok által kiküldött jogtudósok kongresszusát hívta egybe, mellyel kimondatja, hogy a római nép visszaveszi mindama jogot, mit idők folyamán másokra átruházott, tehát a császárválasztás jogát is. Azt, hogy azután a római néppel elhatároltatja, hogy a római polgárjog Itália minden lakóját megilleti, miből önként következik, hogy valamennyien részeseivé lesznek a római nép minden jogának, beleértve a császárválasztásra vonatkozót is. Végül azt, hogy 1348 husvétjára Rómába hívja Itália városainak képviselőit a pünkösdkor megejtendő császárválasztás előkészítésére.

S ugyanezek a szimbólumok nyernek mindenki számára érthető kifejezést azokban az ünnepegekben és ceremóniákban is, melyekkel a császárválasztásra a maga személyét, azaz annak a személyét igyekezett előtérbe tolni, akit egy családi legenda az 1312-ben, Cola születését megelőző évben, Rómában járt és állítólag atyjának tiberisparti vendégfogadójába vetődött VII. Henrik császár fiának mondott. 1347 augusztus 1-én Constantin császár lateráni porfirikádjában fogadja a lovagi keresztiséget olyan szokás szerint, melyre néhány évtizeddel előtte is van római példánk; 2-án már arany karikagyűrűk és zászlók adományozásával jegyzi el szimbólikusan a szabad olasz városállamokat a maga Rómájával a capitoliumi Aracoeli-templomban; augusztus 20-án pedig antik római és keletbizánci ceremóniával koronáztatja magát öt lombkoszorúval tribunus augustussá abban a Santa Maria Maggiore székesegyházban,

melynek legendája épp ezen az ünnepnapon a keletrómai birodalomtól független nyugatrómai kultúra megszületésére emlékeztetett.

De Cola di Rienzo tervezett szellemi impériumának álmai máris túlszárnyalnak Itália határain, mikor — mint ezt már másutt kifejtettem — a Nagy Lajos és Nápolyi Johanna közt Endre királyfi megöletése miatt keletkezett perben békebíróul ajánlkozik. A vele kapcsolatos római tárgyalás, melyen ítélőszéke előtt a magyar és nápolyi megbízottak leszögezték álláspontjukat s az ehhez fűződő üzenetváltás Bajor Lajos császárral, a francia és angol királyokkal, valamint VI. Kelemen pápa élénk tiltakozása az illetéktelen beavatkozás ellen, azt bizonyítják, hogy Cola di Rienzo, bár nagyon óvatosan, az augusztusi világbéke megszervezőjeként kíván jelentkezni Nagy Lajos készülő nápolyi hadjárata esetében, mert meg van győződve arról, hogy Rómának e missziója nem szűnt meg Európában. S ebben a hitben, mikor ügyével hozzá fordul, Nagy Lajosunk is osztozik.

A renaissance küszöbén állunk, mikor mindenki tarsolyában hordhatja a condottiere fegyverét, a fejedelmi pálcát, sőt — mint erre Cola di Rienzo a Vespasianus-féle Lex Regiára épített tökéletesen helytálló jogi konstrukció biztatja — a császári jogart is. Hogy ennek egy római polgárnak a kezébe kell visszatérnie: az számára nem kétséges.

A szimbólumok közül, melyek arra voltak hivatva, hogy Cola di Rienzo új törekvéseit érzékeltessék, a vallásos volt a leginkább közérthető. Petrarca egyik leveléből halljuk, hogy a tribun napi munkájához minden reggel gyónással és áldozással készült. Azt is tudjuk, hogy a kapitoliumi palotában kápolnát építtetett magának, melyben kitűnő gyermekkórus állt mindig az istentiszteletet rendezésére. E buzgó vallásos gyakorlat nála bensőséges, de egészen egyéni szükségből fakadt. Lelki életének középpontjában a még Anagniban, valószínűleg az Abruzzok közt remetéskedő spirituális ferencrendi szerzetesek valamelyike révén megismert *szentlélekvárás* miszticizmusa állt. Már első reánkmaradt levelében a *«spiritus sancti lumen effundens»*-re hivatkozik. Május 20-án *«per inspirationem Spiritus sancti»* veszi át a város kormányzását, mely szerinte *«gratia spiritus sancti»* szabadult fel. S a tribun hova-tovább beleélt magát abba hitbe, hogy minden cselekedetében a Szentlélek kegye nyilatkozik meg: *«omnia faciens . . . iuxta Spiritus Sancti gratiam pro servitio et honore sancte ecclesie»* — mondja. A szentlélek galambszimbóluma, melyet néhány éve hatalomátvétele előtt egy fra Venturino nevű bergamoi testvér flagelláns zarándokai is mellükre hímezve hoztak Rómába, mindenhova elkíséri őt. Gyöngyből sapkáján van kivarrva, zászlórúdjának tetején lebeg. A Szentlélek neve van jogarára írva, nevét viseli és az ő segítségül hívásával indul harcba lovassága.

Ez a Szentlélektől sugallottság — mint ezt Burdach szépen kifejtette — az új lelkeség magasabbrendűségében ragyogó *«homo spiritualis»* isteni adománya. Ezt a kivételes, renaissance felé mutató embertípust Petrarca is szembeállítja az anyagi életben elmerült *«homo carnalis»*-sal. Olyan kifejezések ezek, melyek körül sok vita folyt akkoriban. VIII. Bonifác pápa ugyanis azt hangoztatta, hogy Szent Péter szavai: *«a szellemi ember mindenkit megtél, de maga senki által meg nem ttéltetik»*, csupán az egyház fejére, Krisztus földi helytartójára vonatkoznak. Viszont a magukat *«spirituálisoknak»* nevező, evangéliumi szegénységben élő ferencrendi remeték Szent Jánost (III. 8.) idézték annak bizonyítására, hogy a Szentlélek sugallata nem egyházi tekintélyhez, hanem egyéni érdemhez igazodik. *«A szél, ahol akarja, ott fú; és hallod zúgását, de nem tudod, honnét jön, vagy hová megyen; így van mindaz, ki a lélektől született.»* *«Spiritus ubi vult spirat»* — halljuk viszont Cola di Rienzonak a pápai legátushoz írott 1347. szeptember 17-i levelében is. Azonban a szentlélektől sugallottság e tana a spirituális ferencrendieknél és a tribun laikus reformterveiben is anarchikus lázadást takart a földi egyház tekintélyével szemben. Cola di Rienzo úgy állította be a dolgot, hogy lovagi méltóságát nem földi hatalmasságtól, hanem magától a Szentlélektől nyerte, a dominikánus prior pedig, aki egykor fra Venturinot római tartózkodása alatt kolostorában vendégül látta, ezekkel a szavakkal tette fejére az öt lombkoszorú után a tribuni ezüstkoronát: *«Fogadd a Szentlélek adományát a koronával és jogarral, s egyben a spirituális koronát»*. A tribun bukása után, Szentlélek-miszticizmusa az akkoriban felburjánzó jóslatirodalom hatása alatt egészen eretnek vizekre téved.

Merőben más értelemben volt a belső vallásos élet spiritualitásának fokozása VIII. Bonifác pápának, az utolsó Rómában székelő nagy egyházfejedelemnek, Dante esküdt ellenségének, de Cola di Rienzo mintaképének a célja az 1300-i első római szentév kihirdetésével. Általa Rómát akarta megtenni a nyugati kereszténység zarándoklásainak központjává; s ez jól összevágott Cola di Rienzo római terveivel. Innen ered iránta érzett csodálata, mit csak fokozott a nagy pápa viaskodása a Colonnákkal, mert a tribun ebben is sorstársának érezte magát. Ezért igyekszik elhatározó tetteit VIII. Bonifác emlékéhez kötni. Nevét sem ejti ki soha a *«jó emlékezetű»* vagy *«szent emlékezetű»* jelzők nélkül. *«Roma caput mundi»* — vallotta Cola di Rienzo egy régi mondással, mi már előtte is nem egyszer szerepel római pénzezen. E gondolat utolsó harcosát tisztelte VIII. Bonifácban.

Első nagy képviselőjéül azonban Constantinus császár számított előtte, akinek alakjára megint csak VIII. Bonifác terelte figyelmét. A Con-

stantinus által azon a helyen alapított székesegyházat, amelyen bélpoklos kiütéseitől megtisztult, a San Giovanni in Laterano-t csak VIII. Bonifác sorozta be 1300-ban a teljes búcsút biztosító apostol-templomok közé, ő propagálta hathatósan a nagy császár kultuszát, s ez összekötő kapcsot jelentett Cola di Rienzo számára ama két világ között, mit a pogány és keresztény szellemiségből asszimilált. A tribun, mint általában a középkor, Constantinusban Rómának, Itáliának és a Nyugatnak felszabadító-ját látta a kelettől és Bizánctól, mert csak azt hangsúlyozta ki élettörténetéből, hogy Konstantinápolyba tette át birodalma székvárosát; és azt érezte lényegesnek, hogy ő tette lehetővé Rómának a keleti birodalomtól független nyugati szellemiséget sugárzó középponttá való fejlődését. Nem csoda, hogy Cola di Rienzo annyira átérzi ennek fontosságát, mikor Giotto és a Pisanok épp az ő idejében szakítják el a képzőművészetek terén is a nyugati műveltség bizánci gyökereit. Ezért lettek a konstantinusi emlékekkel terhes lateráni bazilika, jubileumi loggia és pápai palota lovaggá avatásának, világtörténeti fordulatként szánt kiáltványa kihirdetésének és császári pompával megrendezett lakomájának színhelyei. Pedig a tribunnak tudnia kellett, hogy épp a hozzájuk fűződő császári reminiscenciák miatt VI. Kelemen igyekszik tőlük távoltartani minden olyan ünnepséget, mi a politikai szimbólum értelmét ölthette magára. Ezért vonakodott elődje alatt a két koronázással megbízott bíbornok is VII. Henriket a Lateránban kenni fel császárrá, s ennek az érzékenységnak kímélésére tartotta VII. Henrik az Aventinuson, Bajor Lajos pedig a Kapitulumon koronázási lakomáját. Csak Cola di Rienzo pompázik vele Constantinus palotájában. Ő nem átallja magát nyíltan a nagy császárral párhuzamba állítani, mert folytatójának érzi magát, s mint természetes dolgot vallja meg, hogy a koronázásakor használt ötféle lombkoszorú (tölgy, borostyán, mirtus, babér, olaj) mindegyikét Constantinus diadalíve tövében szakítottatta. Ez az egész példázat-komplexum azt akarja érzékeltetni, hogy Constantinusnak és egyben Bonifác pápának nyomdokaiba akar lépni azáltal, hogy Rómát egy újjáéledő nyugati birodalom és keresztény szellemiség középpontjává szándékozik avatni.

Azonban épp ezért Cola di Rienzo igazi politikai eszményképe mégsem Constantinus, hanem Augustus. Hozzá hasonlóan, ő a hatalom és béke fejedelmévé akar lenni és az e törekvésre irányuló programot igen sok jel bizonyítja, köztük legszembetűnőbbben az, hogy augusztus hónap elsején, Augustus császár ünnepén a tribuni címhez az «augustus» jelzőt veszi fel.

A császárságnak középkori német-római vonalával szemben viszont Cola di Rienzo éppoly idegenül viseltetik, mint Petrarca. A történeti fej-

lődés e fordulata csak az impérium átruházásának jogi problémája szempontjából érdeklí őt. A «translatio imperii»-ről akkoriban sokat vitáztak. A Constantinus által Szilveszter pápára átvitt nyugati hatalmat ugyanis ennek egy pápa-utóda, III. Leo, a frank Nagy Károly vállaira helyezte, aki családjában örökletessé tette a német-római császárságot. De utódai-val szemben már Dante a De Monarchiában (II. 3.) azt vitatta, hogy Isten a császárság letéteményeséül a *római népet* választotta, mit Cola di Rienzo — aki különben koronázási programjában a babér alkalmazását épp Danteból vett idézettel indokolja meg — a Vespasianus-féle Lex Regiában megerősítve látott. A római nép császárválasztó jogának emléke azonban nem vészett ki a középkorban sem, sőt gyakorlatilag is érvényesült az már kétízben is a trecento hajnalán. VII. Henrik, midőn nápolyi Róbert híveinek ellentállása miatt nem tudott eljutni a Szent Péter-bazilikához s a bíbornokok vonakodtak őt a Lateránban császárként koronázni, a néphez fellebbezett és általa kényszerítette ki akaratának teljesítését. Cola di Rienzo állítólagos édesatyjának példája még világosabban megismétlődött azután Bajor Lajos esetében, aki a pápa tilalma ellenére kiáltotta ki magát császárként a római néppel. De XXII. János Bajor Lajost kiátkozta és VI. Kelemen vele szemben Luxemburgi Károlyt segítette a császári trónra, bár megkoronáztatását állandóan halogatta. Ennek az áldatlan vitának két német fejedelmi ház között kellett volna hogy Cola di Rienzo közbelépésével véget vessen az egész Itáliát jogilag egyesítő s a római polgárság akaratából felevenítendő igazi római császárság.

Cola di Rienzo terve természetesen már eleve arra volt ítélve, hogy hajótörést szenvedjen a francia vizeken evező avignoni pápaságnak, az idegen érdekeket képviselő német-római császárságnak és magának a politikailag iskolázatlan római népnek szikláin. De a tribunnak realitásokkal gondosan számoló államművészete mellett, melyet csak nagyobb erkölcsi kötöttség különböztet meg a renaissanceétől, e szimbólumokkal és mult példázatokkal terhes álmai még inkább a renaissance korának szelleme felé mutatnak. Valóságérzése néhány hónapra függetlenséget, demokratikus kormányzatot, békét és szociális igazságot teremtett Rómában, minek legfontosabb eredményeit hívei átmentették a későbbi városi törvényhozásba is. De jelképeiben a renaissance legbensőbb lényege mutatkozik meg, az, ami ma is eleven hatóerőként él tovább szelleméből: az antik hagyományon alapuló olasz nacionalizmus és Rómának az európai szellemi élet vezetésére irányuló augustusi imperializmusa.

KOLTAY-KASTNER JENŐ

OLASZ HUMANIZMUS— MAGYAR HUMANIZMUS

A humanizmus alapfogalmai.

A műtörténész és esztétikus vizsgálódásait rendkívüli módon megkönnyíti, hogy a szép műalkotás még akkor is visszhangot kelt a nézőben, illetve olvasóban, amikor az éppen szóban forgó művészi stílus többé már nem is kifejezési eszköze az élő művészetnek. Az egykori művészi stílusok mindig befogadásra képesek, mindig gyönyörködtetnek.

Ezzel szemben történeti eszmék, melyeknek élete éppúgy körülírható időben és térben, mint az emberé, holtuk után visszhangra az emberi lélekben többé nem számíthatnak. Csak némi megértésre a történetíró részéről. Kit tudnak manapság lelkesíteni a pelloponesosi háború indítókai, vagy kit indítanak sajnálkozásra a hűbériség intézményeinek letűnése az újkor határán?

Van azonban néhány alapvető gondolat, amely rányomta a bélyegét egy-egy korra és mégis halhatatlanul él és úgy látszik, hogy a jövő sem nélkülözheti. Ezek közé tartozik a humanizmus, amely ugyan egy többé-kevésbé élesen meghatározható korszakban állott az emberiség érdeklődésének gyújtópontjában, de megelőző s utánakövetkező élete, úgy látszik, változatlanul súlyos kérdése az emberiségnek. Ez alkalomból a humanizmusnak történeti korszakával kívánunk foglalkozni, illetve annak kifejlődésével Itáliában és sajátos kivirágzásával Magyarországon.

Mégis lehetetlen előljáróban nem tisztázni magát a humanizmus fogalmát : mi a lényege, világnézeti tartalma, melyek gondolati következményei. Tehát tulajdonképen felvázolandók a humanizmus örök képletei, melyek fölötté állanak az elfolyó időnek, de amelyek mégis tartalmazzák a gyakorlati humanizmus minden jellemvonását.

A humanizmus alapfogalmát tekintve két gondolatcsoportot kell megkülönböztetnünk. A humanizmus tanítását az ember eredetét illetően és tanítását az ember kiműveléséről. Harmadiknak pedig vizsgálnunk kell összefüggését természettel, történelemmel, filozófiával, vallással.

A humanizmus gondolatmenete az emberi élet legáltalánosabb közös jelenségeiből indul ki, mint születés, szerelem és halál, beszéd és kifejezés, gondolat és hit s ezek alapján tanítja az emberi nem összetartozását. De az emberiség egyes csoportjai mindig igyekeztek szűkíteni az együvé tartozók körét. Olyan nagy gondolkodók, mint Platon és Aristoteles sem vallottak többet, mint a hellén emberek egyenlőségét, akik között megértésnek, egymás megbecsülésének kell uralkodnia, egyszóval a «filantrópiának» kell érvényesülnie. A hellének közös eszménye, a «jó és szép», erre irányítja őket az általában közös nevelés, a «paideia». De eleve kizárják ebből a csodálatos harmonikus közösségből a barbárokat, akikben a szenvedély perzselő és pusztító hatalma megakadályozza a szép és jó érvényesülését, akikkel szemben az egyetlen természetes állapot az örökös háború.²

Jelentékeny változást hozott a görög városállamok humanista fölfogásába a Nagy Sándori korszak. Hatalmas kísérletét a történelem mint macedón világbirodalmat tartja számon, valójában görög szellemi impérium az, amely magábalöleli Massiliától kezdve Alexandriáig, Heliopolistól Indiáig az egész meglévő emberi kultúrát. Az egymásbahatolás nem teljes, az ellentét és különbség perzsák és görögök, barbárok és műveltek között éles, de a messze délen Alexandriában kiteljesülő összefoglaló kultúra már nem nézi ellenségesen a barbárt, sőt, valami belső mély rokonszenvvel, a gyermeki idillnek, a boldog szigeteknek kijáró szeretettel. Az alexandriai humanizmus előtt többé nem ellenséges célpont a barbár. A görög filozófia utolsó nagy iskolája a sztoicizmus pedig azt tanítja, hogy minden emberben a mindenséget átjáró pneuma, az isteni szellem lakik. Hirdeti először a történelemben a lélek isteni méltóságát.

De bármilyen fenséges is a sztoikus tanítás, minden ember lelkének egyforma fenségéről, a gyakorlatba át nem ment, csupán néhány művelt

² V. ö. J. Heinemann: *Humanitas* klass. Alertumswiss. Supplement. B. V.) Pauly - Wissowa: *Realenziklopädie* d. Stuttgart 1931. 288—289. l.

római magatartását irányította rabszolgáival szemben és elérte, hogy a római jogba fölvegyék az emberek eredendő szabadságáról szóló tanítást, de már nem tudta megakadályozni, hogy a jogalkotók meg ne alkudjanak a valósággal, mondván, hogy a rabszolgaság intézményét az egyének bűne hozta létre. A római humanizmus-eszmény sztoikus ihletésű. Igyekszik minden emberben társat látni, — mint Ciceró írja — «csak azért, mert ember».² Ha mégis nagyobb a római humanizmus köre és forróbb a pátosza mint a platon-korabeli görögöké, akkor ennek az a magyarázata, hogy lassan a birodalom határai egybeestek az ismert világ határainival, hogy fokozatosan polgár lett e határokon belül élők nagy része, hogy a rabszolgák helyzete idők folyamán javult, hogy a római gondolkodás tudatosan fölhasználta a humanitás-gondolatot, mint a birodalmi misszió eszközét. Ugyan Tacitus megjegyzi keserűen, hogy a kultúráért föl kellett áldozniok szabadságukat. «A tapasztalatlan emberek humanitásnak nevezték, pedig nem volt egyéb, csak egy része a szolgaságnak».³ Ne felejtsük el, hogy Tacitus ellenségesen állott szemben a császári hódító politikával és nem érezte pátoszát.

Világot megváltoztatóan új mozzanatot a humanizmus eredet-
tanításába, illetve annak érvényesítésébe csak a kereszténység hozott. Az ember teremtése óta Isten arcát hordozza a földön s ez archoz méltónak kell lennie. A dignitas hominis, az emberi méltóság tana most tört át minden társadalmi korlátot és minden limest, térítés útján pedig legyőzött minden barbárt. Amit pedig a humanizmus tanított az emberek egymásiránti kötelességéről, jóakarataról és szelídségéről, azt, — a valósághoz realiztikusan idomítva — a keresztény misericordia gondolata vállalta magára. Tény, hogy a rabszolgaság intézményét teljesen megszüntetni nem tudta, hogy különösen az Alpoktól északra még azt sem akadályozhatta meg, hogy az egykori jogfosztott rabszolgák helyzetét és szerepét ne örököljék a jobbágyok, de ezeknek helyzete lényegesen emberibb volt, mint a kereszténység előtti jogfosztottaké.

A történeti humanizmus Itáliában annyira városi művelődési mozgalom, hogy szociális tekintetben nem hoz létre jelentősebb változást, de beleviszi a fejlődésbe mint konkrét elemet a műveltséget. Kimondja, hogy a műveltség nemesít. Ezután humanizmus egyes gondolatai, mint a természeti képességek és az egyén megbecsülése, a nép önrendelkezéséről szóló «társadalmi szerződés» gondolata hosszú fejlődésen, alakuláson

² Marcus Tullius Cicero, De officiis, lib. III. c. 6.; «ob eam ipsam causam, quod is homo sit».

³ Publius Corn. Tacitus : Agricola, cap. 21. «Id apud imperitos humanitas vocabatur cum pars servitutis esset».

mennek keresztül, amíg hirtelen kibukkannak a francia forradalom emberjogaiban. Grotész látványa az emberi történelemnek, hogy aminek evolúció után kellett volna lassan áthatni népeket és osztályokat, ahhoz erőszak kellett, s hogy a forradalom, mely a történeti humanizusból és különösen annak sztoikus-keresztény tanításából sarjadt ki, az értelem nevében ellene fordult a történeti vallásnak s az emberi művelődés intézményeinek. Valami torzulásnak kellett itt létrejönni, valami olyan csúszott be, ami eredetileg más mértékben szerepelt a humanizmus tanításában. A libertinizmus nagy fölszabadító áramlatából hiányzott az emberi léleknek pontosan az a harmóniája, amelyet a humanizmus az ember kiműveléséről szóló tanításában vallott

A humanizmus kezdettől fogva hirdette az ember természetes képességeinek kiművelését. A görög «paideia» az «artes liberales», a «bonae litterae», a «studia humanitatis», és «studia humaniora» mind-mind azt a gondolatot zárják magukba, hogy a természetes ember nem elég. Sem nincs tudatában erőinek, sem nem kormányozza azokat. A test és lélek egyenletes kifejlesztése zenének, irodalomnak, tudománynak csiszoló erejével szükséges ahhoz, hogy jól fölépített lélekké váljék a formátlan lelki massa. A Közel- és Távolkelet gondolkodói gyakran szemére vetnek az európai kultúrának, a görögségnek, de különösen a rómaiaknak valami lélektelen ridegséget, üres formalizmust, amelyből hiányzik az érzelmek közvetlen heve és ereje. A görögségnek még engednek némi mentséget, hiszen ma már nem kétséges a görög lélek kettős és mégis egy arculata: a dionysosi és az apollói. De a racionális rómaiak: Cato, Caesar, Cicero és Augustus népe nem nyer bocsánatot. Pedig az a nép a könnyed Ovidius népe, a szelíd Vergiliusé, az izzó Tacitusé, a jóságos Traianusé és Marcus Aureliusé, Ambrosiusé és Prudentiusé és alig utolsó sorban Augustinusé is volt. Nos, a humanizmus nevelése éppen ezt a keleti szempontot jelölte meg barbárnak. Ugyanis soha nem a szenvedélytelenséget hirdette, hanem a lélek uralmát. Az értelemnek s az értelemnek azt a csodálatos összhangját, amely röpit és fölszabadít. Egyszóval, az európai alkotó kultúra kulcsát. A humanizmus nevelése a szépnek és jónak összhangját vallja, gyűlöli a barbár formátlanságot. Kifejezni akar világosan és tisztán, tapinthatóan és könnyedén, szép formát adni az érzelmeknek s az örök morális törvényeknek.

Mindebből következik, hogy a humanizmus a természetes embert ugyan nem becsüli le, de nem tekinti befejezettnek. Nem hirdet pusztán ész-embert, de természetes embert sem. Érzi a természet jótéteményeit, de maga is beleavatkozik az alakításba. A humanizmus eretnekségei közé tartozik minden olyan tanítás, amely belőle kiemelve egy részletet, meg-

feledkezik a nagy egészről. És vagy csak az Ész istennőnek állít oltárt, vagy pedig csak a természetest tartja jónak, fölszabadítva a jó ösztönökkel együtt a rosszakat is. E kettőnek pompás őse és keveréke Rabelais. Tőle indul ki az Émile eszménye és minden olyan pedagógiai és szociális célkitűzés, amely észszerűséget és derűs pogányságot vall egyszerre. Mert nem kétséges, hogy az ész ilyenkor mindig engedelmesen követi azt, amit természetesnek ismer föl.

A humanizmus elégedetlen az emberrel, de optimista egyén fejlődését illetően. Ebből a célból rendelkezésre áll az európai kultúra irodalmi és művészi kincse, egész jelrendszere. Sőt Pico della Mirandola vagy Descartes és Apáczai Cseri János és európai nemzedéke már nemcsak a görög-latin kultúrát tekinti az emberi lélek építőköveinek, hanem az egész emberi műveltséget, beleértve keletét is, nemcsak az irodalmat és a történelmet, hanem a filozófiát és a matematikát is. Ha valamiben tévedett a humanizmus, akkor az, emberi értelem erejét illető optimizmusában tévedett. Nevelhetőbbnek hitte az embert, mint az valójában. De abban a korban, amikor a műveltség mindenható erejét vallotta, az olvasmány-élmény valójában nagyobb erejű volt, mint ma, a tette vágyó lélek sokkal inkább a hatása alá került, mint talán ma. Nem lehet kétségbevonni, hogy az olvasmány megindítja a fantáziát és megmozdítja az akaratot. De a cselekvés mégis ettől független, önálló akarati jelenség. Jól meglátta ezt a jezsuita nevelés, mely voluntarizmusával a humanista gondolat hiányait kipótolta.⁴

Az eddigiek alapján világos, hogy mivel a humanisztikus gondolkozás leghatalmasabb realizálója a kereszténység volt, mivel eszményeiben és morális célkitűzéseiben annak hatása alatt állott, vagy legalább is rokonszményeket vallott, a történelemben is úgy jelentkezett, mint általában a teológia szövetségese és a középkori materializmus ellenfele. Ez Toffanin tudományos munkásságának leglényegesebb eredménye. E szövetség általánosságban helytálló, de nem minden esetben, és elvben, nem pedig a mindenkori gyakorlatban. Petrarca humanizmusa keresztény ihletű, Lorenzo Valláé annál kevésbé. A humanisták tekintélyes része haraggal ront neki az averroizmus materialista világnézetének, az asztrológiának s a mágia minden fajtájának. Másik része megalkuszik vele vagy szintézist próbál létrehozni. Még a leghatározottabb az averroizmussal való szembeállása. De már például Pico della Mirandola elítéli az asztrológiát és befogadja a mágiát, Ficinus befogadja az asztrológiát. Giordano Bruno panteizmusában ez a szó, hogy «anyag», elveszti eredeti

⁴ V. ö. A magyarság antik hagyományai, Budapest, 1942. 50—51. l.

értelmét. Általában véve azonban sem Petrarcanak, sem Pontanónak, sem Pico della Mirandolának vagy Erasmusnak, Janus Pannoniusnak vagy Dudith Andrásnak élő hitében kételkedni nem lehet.

Ezekután áttérhetünk az olasz humanizmusra, mint minden európai humanizmus újkori kútfejére : miben lehet látni jellemvonásait és európai jelentőségét.

Olasz humanizmus.

Egész Itália elő volt készítve a humanizmus megjelenésére, mégis az újkor nagy szellemi áramlata Firenzéből indult ki. Az itáliai humanizmusnak kettős kútfeje van : egyrészt az egyházi műveltség, mely mindvégig nem szakította meg szoros kapcsolatát az antik műveltséggel, különösképen a retorikával. A másik az a világi típusú művelt réteg, amely a római birodalom bukása után is változatlanul megmaradt s, a római jog intézményeit őrizte. A jegyzők, a tabelliok, nótáriusok előbb szűkebb, majd egyre népesebb kasztja ez, amely ott fejlődött ki a legerőteljesebben, ahol a kereskedelmi élet a legmagasabbra emelkedett s a legszélesebb körű írásbeliséget követelte meg. A humanizmus gyűjtőpontjai a középkori Itáliában az iskolák és a cancelláriák s itt egyforma joggal gondolhatunk a pápai udvarra és egyes comunekre. Már a XIII. században akadnak tirannusok, mint Cangrande della Scala, akinek udvarában Dante tartózkodott, az Anjou uralkodók, a XIV. században a Carrarak, Viscontiak és a többiek, akiknek környezetében mindenütt megjelennek a humanisták. Tehát nem éppen helytálló Alfred Martinnak a «Soziologie der Renaissance» c. művében fölállított tétele, mintha a humanizmusnak első, XIV. századi periodusa a köztársasági cancelláriákban, XV. századi és későbbi szakasza pedig a fejedelmi udvarokban játszódna le. A humanizmus ez első korszakában mindenütt gyökeret vert, ahol írással foglalkoznak és Petrarca barátai élnek. Persze egyre több fejedelemség alakult ki, azonban a Mediciek, Estek, az Aragoniai ház, a Montefeltrok és Sforzák mellett mint új és szinte még hatékonyabb központok jellennek meg a nagy humanista egyetemek, Padova és Bologna.

A kissé merev csoportosításra Alfred Martint bizonyára az vitte, hogy a humanizmus megszületésére és elterjesztésére a legtöbbet Firenze tette. Az újkori olasz kultúrának és a humanizmusnak egyformán szülővárosa, melyre soha nem állott a humanistáknak nagyon is ingadozó és ma már szinte mítikus ellenszenve a vulgáris nyelv iránt. Firenzében volt a legszélesebb az írástudók rétege. Ott volt a legerősebb a föltörekvő, művelődésre vágyó polgári osztály, mely a valóságos nemességgel szem-

ben a lélek, a műveltség nemességét állította. Ugyanaz a probléma, ami a «homo novus» Cicerót a római műveltség úttörőjévé, a filozófia meghonosítójává tette. Ott is meggazdagodott középréteg, a lovagrendűek álltak a humanizmus mellé és a műveltség erejével akarták elérni az optimatákat.

Az olasz humanizmus erősen irodalmi jellegű. Efelé hajtotta a hordozó réteg emelkedési vágya. Ha azt a szerepet vizsgáljuk, melyet az olasz nemzeti öntudat fölébresztésében a humanizmus játszott, meg kell állapítanunk, hogy a humanisták Rómája, elsősorban a római irodalmi nyelvben, műveltségben élt. Konrad Burdach fölismerte, hogy a humanizmus bizonyos «imperium Apollineumot», apollói birodalmat akart megvalósítani. E fölismerés előtt azonban már De Sanctis meglátta a renaissancekori olasz szellem intellektualizmusát és ennek káros következményeit.⁵ Azonban a renaissancekori politikai fejlődés olyan bonyolult volt, hogy többet elérni aligha lehetett volna és ez a szellemi birodalom nem is volt annyira elvont, mint azt sokan gondolják. Nem tekintve, hogy az európai kultúra szempontjából rendkívüli szerencsének tekinthető. Lorenzo Valla dicsőíti az új birodalmat az «Elegantiarum libri sex» bevezetésében.⁶ E roppant hatású műben fekteti le elveit, melyek szerint a római birodalom ma is él. Él mindenütt, ahol a latin nyelvet beszélik. Az új hódítók különbek a régieknél, mert a szellem vértelen diadalát viszik széjjel. Ennek a büszke, patetikus gondolatnak a fenyénél másként látjuk a humanisták latin nyelvűségét, éppen úgy, ahogy Petrarca is tekintette. Ha az olaszok a régi Róma utódai, akkor az igazi romlatlan, tiszta grammatikájú olasz nyelv sem a vulgáris, hanem művelt, irodalmi nyelv: a latin. De ez a gondolat egyeduralkodóvá már nem lehetett, mert Dante megírta a «Divina Commediát». És jellemzőnek kell látnunk, hogy Petrarca is akaratlanul különb volt a Canzoniereben, mint az Africában.

A humanistáknak a beszéd hatalmába vetett hite sem egyszerűen a kasztérdek megnyilvánulása, hanem egész létüket átjáró meggyőződés. Ha hittek a műveltség hatalmában, hinniük kellett az írás és beszéd hatalmában is. Soha nem volt kedvesebb Orpheus, az antik költészet hőse, aki megindítja a köveket és a vadakat és fölhozza Euridikét az alvilágból.

De a legnagyobb általánosságban véve a humanizmus az emberi teremtés ujjongó korszaka. Utánzást és teremtést még nem tudnak megkülönböztetni, egy bizonyos formai tökéletesség elérése és új formák

⁵ V. ö. K. Burdach: Rienzo und die geistige Wandlung seiner Zeit, Berlin 1928. (Vom Mittelalter zur Reformation. II. Bd. I. Teil. 1. Hälfte.) 170—520. l.

— F. De Sanctis: Saggi critici. Napoli, 1923. II. 7—33. l.

⁶ Laurentii Vallae: Opera, Basileae, 1940. 4—5 l.

kivetítése között nem tudnak disztिंगválni. Úgy érzik, hogy a latin nyelv föltámasztása óriási teremtő tett. A humanizmusra különösképpen áll, amit Giovanni Papini legújabban szerencsés metaforával az egész renaissancera vonatkoztat, hogy a komor középkori és a szenvedő késő-középkori eszmény helyébe az új, diadalmas antikból és keresztényből ötvöződő szellemet hozza az imitazione del Padre-t, az isteni teremtés utánzását.⁷ A diadalmas humanizmus érvényesül az olasz művészet emberalakúságában. Maguk a nagy olasz teoretikusok hivatkoznak reá. Leonbattista Alberti hangoztatja, hogy minden dolog mértéke az ember.⁸ Sevár félreérti a híres görög tételt, a maga szempontjából helyesen változtatja meg, amikor az épületek numerusában az emberi tagok számára gondol. Ezért helyes Wölfflin megállapítása, hogy: «Az olasz építészeti tektonikusan fölfogott tér, amit az ember személyisége visszhangjának érez.»⁹ S ugyancsak Leonbattista Alberti az, aki a festészetet a mítikus Narcissushoz hasonlítja, aki a forrás tükrében meglátja önnön arcát és szerelmes lesz önmagába. Mint vallja, gyakran szokta evvel meghatározni a festészetet.¹⁰ Az olasz renaissance festő önmagát keresi a dolgokban és csak akkor boldog, ha önmagát láthatja benne.

Evvel együtt gyakran fölmerül a kérdés, vajjon a renaissance sokat emlegetett eszteticizmusa s a humanisták stílus-eleganciája miként egyeztethető össze az európai történelem erkölcsi értékrendszerével. Mint mondják, e korszak figyelme elterelődött a másvilágról, a testet dicsőítette és az egyéniséget, mely önmagának szab törvényt, úgy, hogy autonóm tettei már túlvannak a jó és a rossz megkülönböztetésén. Bizonyára ilyen egyéniségek bőven akadtak. De mintha a renaissance előtti időkből is hallottunk volna néhány Karoling hercegnőről, Szép Fülöpről és másokról, akiket a középkori gondolkozás, úgylátszik, semmivel sem kötelezett többre.

Viszont a humanizmus költészete nemcsak a test szépségét, a tájat fedezte fel, — hiszen látták azt már a troubadourok a minnesängerek és vágánsok is — de fölfedezte az emberi lélek roppant kozmoszát. A középkori filozófia «kisebbik világának», a mikrokozmosznak gondolata most bontakozott ki egész nagyságában. Petrarca lélekanalizise valóban új világot jelent. Augustinus óta az első nagy útjelző az bensőséges európai

⁷ Giovanni Papini: *L'imitazione del Padre*, Saggi sul Rinascimento, Firenze (1942).

⁸ Leonbattista Alberti: *Della pittura*. Kleiner Kunsttheoretische Schriften, Wien. 1887, 77. l.

⁹ H. Wölfflin: *Italien und das deutsche Formgefühl*. Logos. X. 257. l.

¹⁰ Leonbattista Alberti: i. m. 91, 407. l.

lélek felé az ő munkássága akár a «Secretumot», akár a «De remediis utriusque fortunae»-t, akár a «Canzonieret» tekintjük. S épp a közelmúltban hallottuk Vincenzo Ussani előadását Gioviano Pontano, a nagy nápolyi humanista költészetéről, akinek nemcsak erotikus költészete bátor, de aki valami mást, egészen újat is hozott az európai költészetbe : a családi költészetet. Ez az új tárgy másutt is mindenütt a humanizmussal kapcsolatos. Az első nagy magyar műköltő Janus Pannonius hódolatot érez királya iránt, ifjúkorában erotikus költészettel válik híressé, de forró szeretettel fordul «cara soror»-ja, kedves húga és anyja felé. A lengyel irodalomban Kohanovszky szólaltatja meg a családi költészetet meghalt kisleányáról szóló gyászverseiben. Régebben arra is rámutattunk, hogy Bonfininek Symposium Trimeronjában a magyar udvar nagy vitája eltér a firenzei megoldástól, az askézis, a szabadosság és a házasság vitájában a harmadiknak adják a pálmát.¹¹

Soha nem foglalkoztak annyit a lélek szerkezetével, létével, sorsával, mint éppen a humanizmusnak úgynevezett «külsőséges» korszakában. A humanizmus filozófiája nem más, mint a lélek hősi erőfeszítése, hogy felemelkedhessen az istenséghez. Marsilio Ficino újplatonista tanítása éppen a materializmussal szállott szembe. A firenzei akadémia a hitet akarta támogatni észokokkal. Az ember a világnak anyagtól Istenig terjedő hierarchiájában foglal helyet, mint lelkes lény közvetlenül a testetlen intelligenciák alatt, de halhatatlan lelke, mely benne a tiszta szellem, visszatér az istenséghez.¹² A nagy eszköz az istenséggel való egyesülésre : a kontempláció, a gondolkozás. A gondolkodás teremtő ereje érvényesül Pico della Mirandola filozófiájában. Szerinte Isten az emberbe minden lehetőség csíráját beléhelyezte s az ember legfőbb kötelessége önmagát formálás útján továbbteremteni, hogy fejlődés útján Istenhez érkezzék. Dante a hármass birodalmon Isten kegyelméből halad át, Pico della Mirandola önmagát teremtő embere saját erejéből. S a tudomány főnix, miként nevezték, életével megvalósította filozófiáját. Bár ő maga a formai szépségnek is tökéletes megvalósítója volt, sorra hagyta el a világ hiúságait és emelkedett az abszolút jóhoz. Ez időben szép és jó benső rokonságban álltak, ha nem is annyira, mint Plotinos filozófiájában, ahol a világba kiáradó isteni szellem egyszerre volt a teljes szépség és jóság.

A renaissance építőművészetéről s általában művészetéről elismerik csodálatos arányát és harmóniáját. Éppen ez az arány és harmónia teszi

¹¹ Hét symposion, Apollo, 1935. 18—19. l. — Mátyás király és a humanizmus, Mátyás király-Emlékkönyv, Budapest, 1940. II. 70—71. l.).

¹² V. ö. Huszti József : Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Minerva, 1924. 208. l.

oly könnyedé, anyagtalanná, szellemivé a renaissance művészetét és úgynevezett eszteticizmusát. A bájban és eleganciában humanisták és művészek közös eszményt láttak s ez eszmény tisztára szellemi. Leonbattista Alberti midőn megkívánja, hogy alakjai «verso l'aere», fölfelé mozogjanak, fizikai létünk legmateriálisabb törvénye, a súly ellen lázad. A művész teoretikusok szerint a jó művész első követelménye a lelki jószág: «l'huomo buono»-nak kell lennie. A firenzei Dóm kupolája, amit Brunnelleschi alkotott, a bájnak és a fenségnek, spirituális erőknél közös megvalósítója. Alberti egyik helyen így ír: «Az ég fölé emelkedik és oly tágas, hogy árnyékával be tudja borítani, az egész toszkán népet.» A lélek erkölcsi fenségéről írott művében a «Della tranquillità dell'animo»-ban pedig így szól: «Bizonyos, hogy ez a templom éppen annyi bájot mutat, mint fenséget. Soha nem fáradok bele annak csodálatába, miként egyesül itt a tetszetős karcsúság az erővel és szilárdsággal olyannyira, hogy a műalkotás minden része éppen annyira az elragadó báj szolgálatában áll, mint amennyire az örökkévalóságé.»¹³ A kupola lelki csoda. Az erő megkötve és súlytalanul szökik föl benne. Alkotásban és leírásban az emberi génusznek olyan szárnyalása foglaltatik, amely másnak, mint etikusnak nem mondható.

A humanizmus emberi szellemmel tölti meg a természetet, a művészetet és az időt. Az emberi történelemnek valóban hősi korszaka, de Itáliában lett azzá. Azonban a XVI. századi fejlődés idején. Ariosto öngúnyában, Michelangelo komorságában és Erasmus kiábrándultságában, Tasso lelki válságában lehetetlen észre nem venni, hogy a mindenhatónak induló ember csalódott. Az emberi teremtés nem győzheti le a halált, legfeljebb önmagát tudja kifejezni. De a renaissance és humanizmus még ebben a hatalmas bukásában is teremt, létrehozta a fausztai élményt, az ember prometheuszi küzdelméről, a mindig elbukó Ádám harcáról és megnyugvásáról szóló tanítását. Evvel megteremtette a «Faust» európai bölcsességének alapját.

Magyar humanizmus.

Magyarország nem áll egymagában a humanizmus átvétele tekintetében. A humanizmus, mint 1938-ban egy probléma-csoportosító dolgozatban (Per la filologia umanistica. Helicon, 1938, 119—133 l.) felvetetük és tárgyaltuk, messze túllépi a limest és döntően résztvesz az Európa-fogalom és az európai nemzetek kialakításában. Az ibériai félsziget,

¹³ V. ö. Leonbattista Alberti: i. m. 49, 226. l.

Anglia, a francia-burgundi kultúrterület, Németország, Ausztria és Csehország hasonlóképen részesültek ebben a nagy szellemi áramlatban. És bár úgy látszik, hogy a humanizmusnak legtöbb tudományos előfeltétele Franciaországban volt meg, mégis legkorábban, körülbelül egy időben, virágzott fel az Anjouk Magyarországon s a Luxemburgok Prágájában. Az egyik országot, Magyarországot délitáliei származású uralkodócsaládja, a magyar kancelláriával állandóan érintkező olasz kancelláriák és az olasz egyetemek, ahová magyar diákok jártak, a másikat, Csehországot a németrómai császári gondolat, ugyancsak kancelláriai levelezés, valamint személyes érintkezés hozta kapcsolatba a meginduló itáliei humanizmussal. Az említett európai humanizmusok nagyjából közös gondolat-kincset vallanak. De az Alpokon-túli vidéken a humanizmus társadalmi struktúrája egységesen különbözik az itálieitól. Az illető országokban olasz vándorhumanistákon kívül előkelő egyháziak és világiak, művelt klerikusok és csak kisebb mértékben meggazdagodott polgárok, vagy világi műveltek tették magukévá a humanizmust. Egyszóval az európai kultúrának ez a virága otthonos a kontinensnek majd minden haladotabb államában, különösen az egykori római provinciákban. A magyar humanizmus történetében mindenesetre határozott színárnyalatot tudunk megállapítani. S ha mérlegre tesszük, hogy mi értékesebb benne, az egyetemes vagy aváltozat, aligha lehet választani. A magyar renaissance művészetről ebben az előadásorozatban, a közelmúltban hallottuk, hogy átvette az itáliei renaissance ábrázolásmódját, leegyszerűsítette és megszűrte, díszítő motívumokkal a hazai növények stilizált formáit használta. Arctípusai megváltoztak, így például a hosszúkás arcú Madonnák helyét kerekarcú, pirosposzgás Boldogasszony ábrázolások foglalják el. Az építészetben pedig szinte rómaiás tömörszerűség és zártság érvényesül. (Gerevich Tibor). Annál kevésbé lephet meg tehát, ha a humanizmus egyetemes fogalmaiban különösen egyes gondolatok kiválasztásában és ezek alkalmazásában bizonyos határozott irányt tudunk megállapítani. Távolálljon tőlünk a nemzeti romantika, amely a nemzet jogos értékeit túlozva nemzetinek tart olyasmit is, ami másutt is megvan, csak éppen nem vesz róla tudomást. A szellemi áramlatok karakterváltoztatása sem láthatatlan, misztikus erőknél a hatására történik, hanem világosan megjelölhető földrajzi, társadalmi, politikai okoknak és természetesen az ezekben megnyilvánuló nemzeti karakternek. Mindazon országok között, melyek a humanizmust befogadták, Magyarország volt a legkevesbé városias, nélkülözte a legjobban a gazdag polgárságot. Voltak középkori városaink, és megkezdődött a városi polgárság kialakulása is, de ez a réteg még korántsem állott a fejlődésnek azon a fokán, hogy az

italiai humanizmust az ottani polgárságtól átvehette volna. Néhai Horváth Henrik bizonyította ékesen, hogy polgárságunk építkezése még mindig gótikus, amikor a nemesi kastélyok és kápolnák már rég renaissance stílusban épülnek vagy diszítődnek.¹⁴

Az ország kormányzását a főnemesség és főpapság tartja kezében. Ők a király tanácsosai és segítői. Az állandó harcok idején a nemesi kiválasztás állandóan friss erővel látja el az ország vezetőrétegét, de a műveltség egyedüli hordozói a klerikusok. Ezekhez járul lassanként a deákréteg. Nagyjából erre a társadalmi szerkezetre kell a magyar humanizmusnak fölépülnie. Hosszú évszázadokon keresztül az irodalom egyetlen fókuszja a királyi kancellária, illetve avval szoros kapcsolatban álló egyházi központok. Ebben a környezetben jelenik meg az európai humanizmusnak néhány alapgondolata már a középkorban. A majd később szinte egyetemesen megfigyelhető államhumanizmus gyökerei eddig nyúlnak vissza. A kereszténység humanisztikus történet szemléletét a Szent István-i Intelmek és az első legendák hirdetik, a «dignitas hominis»-t és a hittel járó békés és kulturált életet állítva szembe a pogány vadsággal és harciassággal. Különösen szerencsés körülmény, hogy a kereszténység e humanisztikus megfogalmazása éppen a térítő királlyal függött össze, aki egy félévezredre megszabta a magyar állam fejlődését, aki mintegy szimbóluma lett a magyar államiságnak.

A magyar nép és államiság másik nagy hőségnek, Szent Lászlónak alakjáról ugyancsak olyan legenda maradt fenn, amely még tovább vitte a középkori magyar humanizmus gondolatait. Szent László alakját a horatiusi Carmen Saeculare bőség képeivel, a hellenisztikus lovagi eszmény jelzőivel, a római igazságosság fogalmaival kíséri. Halálával kapcsolatban először tűnik fel a «humanitas» szó magyar földön. Hatalmas tömeg gyászolja «eleget téve az emberiség kötelességének» (humanitatis officium exhibendo). Utóda, Kálmán király már világosan mutatja a béke-uralkodó minden vonását s különösen látjuk ezt, ha elolvassuk törvénykönyvének bevezetését, melyben Albericus a béke szelidségét dicsőíti. Szent László szentté avatásának idején a franciaországi román renaissance eszményei hódítanak és ha Anonymust e korszak jellemző alkotójának elfogadjuk, akkor azt látjuk, hogy különösen egy gondolatot emel ki: a fegyelmezett és művelt kisebbség virtusát a barbár tömeggel szemben.

Ezekután nem csodálkozhatunk, ha a magyar renaissance kibontakozása idején a humanizmus társadalom és irodalomformáló erővé válik

¹⁴ V. ö. Horváth Henrik: L'arte del Rinascimento in Ungheria, Annuario dell'Accademia d'Ungheria di Roma, 1938—39. Róma. 1939. 59—71. l.

s a szó legszorosabb értelmében véve államhumanizmus keletkezik, amely a mohácsi bukás után eszményi és irodalomban élő, de mégis meglévő és bármikor realizálható, virtuális Magyarországot teremt.

A társadalmi humanitás körébe vág a magyar humanizmus négy jelentős alapköve, illetve okmánycsoportja. Ezek a következőkről szólnak: a Szent István-megalapította keresztény állam humanisztikus értékelése; a Szent László által kifejezett lovagi-nemesi erények humanisztikus volta; evvel kapcsolatban Mátyás király kancelláriájában, bíróságoknál s a mindennapi használatban a nemesi hírnév és becsület nyílt azonosítása a humanitas-fogalommal; negyediknek azok a nyilatkozatok a XVI. sz. kezdetétől, sőt még korábról is, amelyek az emberi méltóság gondolatából, a természetes képességek, az «ingenita humanitas», «ingenita virtus» eszméjéből levonják azt a követelményt, hogy a szociálisan elnyomottakkal emberségesebben kell bánni, felismerik a műveltség nemességadó erejét, mely a «természeti fényességet» még jobban kibontja. Ezen a ponton a társadalmi humanitás érintkezik és összeforr az irodalmi humanizmussal.

Több ízben rámutattunk, hogy a magyar humanizmus első jelentékeny dokumentumai azok a valószínűleg dominikánus eredetű beszédek, amelyeket a pécsi egyetemen készítettek az 1376-et követő évtizedekben. E beszédek legfontosabbja Szent Istvánról szól. Megállapítja, hogy Szent István nagy térítő cselekedete óta a népet a «lex Christiana» és a «lex Iustiniani», a keresztény erkölcs s a római jog, illetve «a jog» hatja át. A magyarság történetében ez az új korszak a dignitas hominis, az emberméltóság korszaka úgy, amint azt az egyházatyák megfogalmazták. Evvel együtt jár az emberi szolidaritás érzése, az embertársaink iránti jóakarát. Ciceró «De officiis»-ére hivatkozik, hogy: «Az ember az embert, bárki legyen is az, azon oknál fogva, hogy ember, támogassa.» A pécsi beszédekben az egyházi szónok az Institutio Morumhoz és a legendákhoz csatlakozik, gondolatvilága teljességgel a keresztény humanizmus fogalmai között mozog.

A második alap okmányhoz a közelmúlt segített hozzá, s ezért e helyütt ismertetjük először. A szerzője: késő középkori irodalmunk legproblematikusabb s legnagyobb magyar alakja, Temesvári Pelbárt. Temesvári Pelbárttól a magyar irodalomtörténet, és megvalljuk, magunk is látszólag jogosan tételeztük föl beszédeinek egyes kitételei alapján, hogy nemcsak Mátyás udvarával, áll szemben, hanem a humanisztikus műveltséggel is, hiszen találunk beszédeiben olyan helyeket, ahol Aristotelest, sőt Vergiliust is elítéli, mint pogányokat. Nem mentségül mondjuk, de mint tényleget szögezzük le, hogy középkori kultúránkkal foglalkozva éreztük és kifejez-

tük, hogy valami benső ellentmondás van Temesvári Pelbártnak e humanizmus ellenessége és a klasszikus szerzők állandó idézése között, melyekre beszédeiben lépten-nyomon rábukkanunk. Ennek az ellentétnek a föloldására az a régi és kényelmes formula állott fenn, hogy az egyházi írók, akiknek stílusa különben tipikusan skolasztikus, tehát a szépre mit sem ad, erkölcsi tételek igazolására fordulnak az antik írókhoz. Ez igaz. Különösen antik tárgyú példákat, elbeszéléseket választanak ki. Igen ám, csak hogy az antik és keresztény erénytan éppen humanisztikus pontokon érintkezik. És a szövetségesnek érzett retorikából és költészetből szívesen vesznek humanista tartalmú idézeteket. Ez még nem a stílusban tiszta humanizmus, de tagadhatatlanul azonos vele tartalmilag. És az első humanisták, mint Giovanni de Ravenna, Coluccio Salutati stb. sem sokkal tisztábban írnak. Meg aztán éppen Temesvári Pelbárt Aristoteles vagy Vergilius pokolraküldésével, erkölcsének megszólásával nem irodalmi értékítéletet mond ki, hanem a Krisztus megváltásában nem részesült embert ítéli meg. Dantének legfőbb tekintélye a Filozófus, irodalmi eszménye, vezetője, legnagyobb szimbóluma Vergilius és mégis a pokol előcsarnokába helyezi őket.

Temesvári Pelbárt magyar tárgyú beszédeinek olvasása arra a meglepő eredményre vezetett, hogy Szent Lászlóról szóló második beszéde teljes egészében a keresztény humanizmusnak van szentelve, pontosabban a lélek méltóságáról, természetes és benső nemességéről szól. A humanizmus állítólagos ellensége négyféle nemességet különböztet meg: «carnalis»-t és «legalis»-t, spiritualis»-t és «virtualis»-t. Az előbbi kettő a földi, születési és adományozott, tehát külső nemesség, a másik kettő az Isten arcára teremtett ember természetes, valamint erénygyakorlaton alapuló nemessége. A beszéd Ciceróra a császárkori és késő római, valamint patrisztikus humanizmus szerzőire támaszkodik. Ciceró «De officiis»-ét, Seneca híres humanisztikus eszmefuttatását, a «De clementia»-t a késő római Boetiust és Cassiodorust, használja. Ezenfelül Augustinus, Ambrosius, Hieronymus és Nissai Szt. Gergely a forrásai. Kimondja, Nissai Gergely alapján, hogy mindannyian egyformán nemesek vagyunk, mivel Isten arcának mására alkottattunk. Isten arcát tisztelni kell és meg kell őrizni, ez a lelki nemesség törvénye. A dignitas hominist úgy kell megőrizni, hogy erényekre törekszünk. Aristotelest hozza föl tanúnak arra, hogy az erény és a bűn határozza meg a nemest és a nemtelent. Cicerótól bátorítva mondja ki, hogy az a kétségbevonhatatlan nemesség, melyet kipróbált erkölcsök ékesítenek. Temesvári Pelbárt kifejti, hogy az alázatosság, a megbocsátás, az igazmondás és méltányosság azok az erények, amelyek által az igazi nemesek Krisztushoz lesznek hasonlatosak. Így

emelkedett föl az erények ranglétráján Szent László, a magyarság «nobilis patronus»-a.

Temesvári Pelbárt a maga szókimondó módján igen éles kijelentéseket tesz a világi nemességről, a szegény és egyszerű nép nemtelen elnyomásáról. De csak egyetlen kurta mentegetődzésfélélet hallat: «Mindezeket nem azért predikáljuk, hogy a nemes embereket megzavarjuk, hanem, hogy erényre intsük őket.»

Ha nagy szerepet kell is tulajdonítanunk a pécsi beszédeknek, mindaz eltörpül Temesvári Pelbárt rendkívüli tekintélye és népszerűsége mellett. Néhány évtized alatt az a műve, amelyben ez a beszéd megjelent, tizennyolc kiadást ért. Mintabeszéd volt, melyet országszerte kivonatoltak és használtak. Benne együtt találták mindazt, amit a keresztény humanizmus társadalmi téren tanított. De az igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy az irodalmi műveltség nemessé tevő ereje hiányzik belőle. Magyarországi Mihály dominikánus hitszónok beszédében azonban már ez is megtalálható.¹⁵

Mennyivel természetesebb ezekután, hogy Mátyás király kisebbik kancelláriájából olyan nemesítő levelek és kegyelmi határozatok kerültek ki, amelyekben a nemesi hírnév és becsület immár nyíltan a humanitással, magával a kifejezéssel is egyértelmű. Egy nemesítő formula arról beszél, hogy a király valakinek megadja a nemességet, illetve csak külsőleg elismeri, mert erényei következtében már rég nemes. Egy másiknak pedig, akit hűtlenséggel vádoltak, visszaadja nemesi rangját, melynek elvesztésével, «amissione honoris et humanitatis» büntette. Olyan félművelt és egyszerű író, mint Szerémi György, hivatalos iratok, mint zágrábi bírósági jegyzőkönyvek, levelek, mind humanitással jelölik meg a becsületet. Többhelyütt ez már szűkkeblű rendi eszményé válik.

A negyedik okmánycsoport azonban arra mutat, hogy éppen egyházi részről terjesztik ki egyre jobban a szociális humanizmus fogalmát. Az egyszerű származású Váradi Péter kiemeli az «ingenita humanitas», az «ingenita virtus» nagy értékeit. Ez a megállapítás teljességgel benne gyökerezik a humanizmus ama tanításában, mely az ember Istentől formált arcát és a természeti képességeket oly sokra tartja. De ugyancsak Váradi Péter áll azoknak az egyháziaknak az élén, akik a jobbágyok terhein enyhíteni törekednek, éppen humanista gondolkozásuk következtében. Bakócz Tamás védelmére kel a parasztságnak, midőn Werbőczy és társai megfosztják szabad költözködési jogától. Gosztonyi

¹⁵ V. ö. Temesvári Pelbárt : Pomoerium de sanctis, Pars aestivalis, Hagenau 1509.

XV. E3a. E5a ; Magyarországi Mihály: Sermones tredecim. Coloniae 1487. IV. D2b.

János rongyot tömet ágyúiba, melyekkel a lázadó parasztokat szétzavarja, hogy kárt ne tegyen bennük. Fráter György a legteljesebb mértékben segíti és védelmezi a jobbágyságot és másokat is figyelmeztet ilyen bánásmódra. A XVI. sz. második felében egyszerű származású humanisták, mint Enyedi György, Bocatius János, majd pedig a magyar sztoikusok, mind, mind a természetes nemességre figyelmeztetnek és arra, hogy a műveltség nemesít.

Evvel elérkeztünk a humanizmusnak egy másik nagy szerepköréhez. A katonai kiválasztás mellé odahelyezte és kivívta az irodalom megbecsülését, megteremtette mindennemű magyar irodalom háttérét és előfeltételeit. A humanizmus vezette rá a kancelláriát irányító főpapokat s magukat az uralkodókat is Nagy Lajostól Mátyás királyig, hogy a tisztán önmagáért való irodalom méltó a pártolásra, hogy a reális valóságokon túlmenő értéket jelent, s hogy a művelt ember értékesebb ember. A magyar humanizmus nagyszámú emlékeit végigtekintve azt kell látnunk, hogy mecénás és író kapcsolatának kifejezésére egyértelműleg a «humanitas»-t használja. Az irodalmi élet ez alapvető viszonya, valamint író és olvasó irodalmi alkotás és utánzás, tettek és irodalmi halhatatlanság, alkotó öntudat, levelezés, viták, találkozások, az irodalmi élet mindennapjai mind olyan fogalmak, amelyek azelőtt, vagy teljességgel ismeretlenek voltak, vagy pedig a királyi kancellária szűk irodalmi körére korlátozódtak a XI. századtól kezdve. Janus Pannonius tette valóban mérhetetlenül nagy. Mint ő mondta, átvitte a Múzsákat az Isterpartjaira. Költő, irodalmár mert lenni ott, ahol ez még mai értelemben teljesen ismeretlen volt. Merte vállalni a magányt s az újtók keserű gyönyörűségét. Világi költő mert lenni, mert írni szerelemről, betegségről, családjáról, tájról, föl mert dobni és meg mert szikráztatni ötleteket. Nem is tudjuk felfogni, hogy milyen valószínűtlenül nagy alak volt. Ő lett, Európa felé, mint — Huszti József kifejtette — a megbecsültetésnek olyan példája, aki csak Petőfivel mérhető össze.¹⁶ S a magunk számára is csak Balassival, Berzsenyivel, Vörösmartyval, Babitsal említhető együtt.

Az irodalom befogadtatása kedvéért igen sokat, talán a legtöbbet Mátyás király tette, aki tudatosan nevelte udvarának előkelőit az irodalom pártolására. Tudtunkkal ő az első, aki költőt nemesi birtokkal kitüntet: Francesco Benincasat.¹⁷ Ulászló már Bonfini emeli nemesi rangra.

¹⁶ Huszti József: Janus Pannonius, Pécs, 1931. 296. l.

király államrezonjáról, Budapest, 1931. Minerva-Könyvtár, XXXVI. 38.

¹⁷ V. ö. Callimachus. Tanulmány Mátyás

Ferdinánd Tinódi Lantos Sebestyént, Rudolf Bocatius Jánost. A magyarországi deákság, elsajátítva a humanista műveltséget, az irodalom új megbecsültetését látva ír széphistóriákat, epikus énekeket és lantos szerelmi énekeket. A fegyver mellé egyenrangú társként odakerül a «szép tudomány.»

Még akkor is kísért az irodalom, amidőn a magyarság misszi épenséggel a harcot állítják a középpontba. Werbőczy Tripartitumá m előszavában arról beszél, hogy a magyarság régente nem annyira irodal^o ban, hanem tettekben lelte örömét.¹⁸ És büszkén utal a humanista megfogalmazású misszióra: a magyarság a kereszténység védőpajzsa s ez a harc nemesi kiválasztásának is alapja. Nagy tévedés lenne a humanista Werbőczy e kitételét úgy értelmezni, mintha azáltal elutasítaná az irodalmat. A tettek elsőbbségének büszke öntudata hatja át, de kitételében sok van az irodalmias magatartásból. Ki nem mondja ugyan, de az idegenebb polgár eszmény áll a magyar hivatás ellentétéként. Éppen úgy, mint Vergilius Aeneisében, a görögök művészeti készsége és irodalmi tehetsége, a keleti népek csillagászati tudománya van szembeállítva a római katonai eszménnyel, uralmi öntudattal. De Vergilius Rómát a nagy egyensúlyba-hozót, éppen az augustusi «pax Romana» idején magasztalja a római irodalom egyik legnagyobb, mindenesetre a legjellegzetesebb alkotásában. Werbőczy pedig a magyar humanizmus fénykorában maga is humanista létére a keresztény kultúra védelmében, egy olyan hatalmas alkotásban, mely hibái ellenére is a magyarság állami géniuszát fekteti le írásban, olyan műben, amely éppen a középkori és humanista jogföl-fogást olvasztja szintézisbe.

A magyar humanizmus utolsó fejlődési fokán a latinnyelvű irodalmi élet és műfajok elmagyarosodnak. A kancelláriai latin történetírás s a deákok latin nyelvű följegyzése helyébe magyarnyelvű memoir-irodalom lép. A latinnyelvű humanista lírának magyar megfelelőjét Balassi Bálint teremti meg. A latinnyelvű stílus tisztaságát visszaállító és meg-örző törekvések mellé odalép a vulgárisnak, a magyar népi nyelvnek a fejlesztése, amely Bornemisza Péter munkájában már teljesen öntudatos s a XVII. sz. közepén a gyulafehérvári nyelvújítók törekvéseiben szinte szervezetté válik. A latin epikus költészet, sírföliatok, gyász- és házassági énekek helyébe alkotja meg Zrínyi a «Szigeti veszedelmet» és Gyön-gyösi István magyar házassági és gyászénekeit.¹⁹ A latin humanizmus a XVI. sz. második felében és a XVII. sz.-ban hatalmas magyar ágat hajt.

¹⁸ V. ö. Stephanus Werbőczy: Tripar-titum opus juris. Viennae, 1545 BB. I.

¹⁹ V. ö. A magyarság antik hagyo-mányai 54—55. l.

Tehát az irodalmi élet alapfogalmait, az irodalmi környezetet valóban követte az irodalmi élet.

Nem lenne teljes a kép, ha nem utalnánk a magyar humanizmus közvetítő és kisugárzó erejére. A rokon-tanulmányok körében indult meg először ilyen vizsgálat. Gerevich Tibor, a «Régi magyar művészet európai helyzeté»-ről írva utalt Magyarország közvetítő szerepére az olasz renaissance művészet lengyelországi befogadása terén.²⁰ Hoffmann Edith hasonlóképen rámutatott a magyar művészi pártfogás terjeszkedésére a mátyási birodalom nyugati tartományaiban, Morvaországban és Sziléziában.²¹ Itt olyan püspökök honosítják meg a renaissanceot, akik Magyarországból kerültek oda. Hasonló a helyzet a történetírásban. A magyarsággal együttélő, nagy kultúrájú szászság történetírása is a magyar humanizmus hatása alá került, amint erre a magyar történetírás mestere, Szekfű Gyula legutóbb rámutatott akadémiai székfoglalójában. A magunk részéről ezt a kérdést a humanizmus területén vizsgálva igyekeztünk megállapítani, illetve lemérni a magyar platonista kör s általában a magyar politikai és kancelláriai humanizmus mély hatását a krakói filozófó kör és a lengyel humanizmus kialakításában. Majd pedig a magyar humanizmus hatási körét és hatásának kétségbevonhatatlan jelenségeit igyekeztünk tisztázni Dalmáciában és Horvátországban.²² Ehhez járult a legújabb időben Gáldi László kutatása, ki a XVIII. századi román nemzeti törekvésekben s általában az erdélyi román kultúrában félreérthetetlenül megállapította és részletesen kifejtette a magyar humanizmus döntő hatását.²³ A kör ezáltal bezárul.

Végigtekintve a magyar humanizmus teljesítményein azt kell látnunk, hogy a magyar társadalom szerkezete és gondolkodásmódja sajátosan erkölcsi és állami jellegű humanizmust teremtett. És ha Werbőczy jogi korpusza a magyar humanista hivatástudat és jogérzék megörökítése mellett súlyos hibákat követett el a jobbagysággal szemben, hátrányait éppen a humanizmus szociális gondolatai igyekeztek kiegyenlíteni. A magyar humanizmus a társadalmi kiválasztás és a néppel való bánásmód terén új eszményeket öntudatosított és azokért harcolni.

²⁰ V. ö. Gerevich Tibor: A régi magyar művészet európai helyzete, Minerva, 1923. 117. l.

²¹ V. ö. Hoffmann Edith: A Nemzeti Múzeum Széchenyi-Könyvtárnak az Alpokon innen illuminált kéziratai, Magyar Könyvszemle 1926. 232-41. l.

²² V. ö. Mátyás udvara és a krakói platonisták, Apollo, 1935. 63-69. l. és

Callimachus, ld. fentebb. — «Dalmácia, a magyar humanizmus kapuja.» Apollo, 1939. 34-36. l.

²³ L. Gáldi: L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno, Budapest, 1940. és L'influsso dell'umanesimo ungherese sui paesi vicini, Corvina, 1943. 102-116. l.

tudott. A humanizmus rendkívüli irodalmi és társadalmi szerepe igazolja azt a fölfogást, hogy a magyar állam-humanizmus az állam bukása után is, a szétdaraboltatás idején is fenntartotta nem csak könyvekben, de örök gondolatokban és élő szívekben a bármikor újra valórváltható «virtuális Magyarországot». ²⁴ A humanizmus éppen olyan létkérdése lett a magyarságnak, mint Itáliának. Szerepe a magyarság fennmaradásában elvitathatatlan. Ha megmaradt örökségét eltékozoljuk, a magyar történeti kultúrát hajítjuk el.

KARDOS TIBOR

²⁴ A virtuális Magyarország. A Magyar Reneszánsz Írók c. antológia bevezetésében, Budapest, 1934. Magyar Irodalmi Ritkaságok, 29. sz.

A FASISZTA JOG HÚSZ ESZTENDEJE

A fasizmus uralmát találóan jogi forradalomnak (rivoluzione giuridica) nevezik. A Marcia su Roma alkotmányos kormányalakítással végződött. A hatalom átvétele óta eltelt húsz esztendő pedig nevezetes jogalkotásokban példátlanul gazdag.

Mussolini első nagy jogi műve a kormányfő jogállásáról és hatásköréről szóló 1925. évi december 24-i 2263. sz. törvény volt, mely egyrészt a kormány tagjait a minisztertanács elnöke alá rendelte, másrészt a kormány parlamentáris felelősségét megszüntette. Más szavakkal a végrehajtó hatalmat a kormányfő kezében összpontosította és egyben a törvényhozó hatalomtól függetlenítette. A Capo del Governo alkotmányjogi fogalmának bevezetése nemcsak az olasz államélet fejlődését befolyásolta, hanem európaszerte követésre talált. Eredményes cselekvésre képes végrehajtó hatalom érdekében született meg ugyanezekben az időkben az 1926. évi január 31-i 100. sz. törvény, mely a kormány hatalmát törvényerejű rendeletek kibocsátásának jogával bővítette. E két törvény az olasz alkotmány és közigazgatás korszerű reformjának alapjait vetette meg.

Az alkotmányt és a közigazgatást egyaránt érintette az 1926. április 3-i 563. sz. törvény, mely a munkaadók és munkavállalók, valamint az szabadfoglalkozásúak nemzeti szellemmel telített szakszervezeteit az állam közjogi rendjébe iktatta be. A törvényesen elismert szindikátusok

ugyanis egyrészt az alkotmány szerveinek kialakításában, másrészt a közjóléti közigazgatás ellátásában messzemenő hatáskört kaptak. A kollektív munkaszerződéseken keresztül pedig a jogszabályalkotás hatalmában is részesültek. A törvény tapasztalatai alapján öntötték formába a Carta del Lavoro-t, mely azóta is az olasz gazdasági élet alkotmányának tekinthető. Alakilag nem törvényként jelent meg. A jövő társadalmi és gazdasági törvényhozásának utat mutató tartalma azonban már megjelenésekor az alaki törvények fölé emelte. Harminc kijelentését az 1941. január 30-i 14. sz. törvény az olasz jogrend alapelveivé nyilvánította. Ezzel a Carta formailag is elfoglalta helyét az állam alap-törvényei között. Az 1930. március 20-i 206. sz. törvény felállítja a korporációk nemzeti tanácsát, mely Mussolini szavai szerint a gazdasági életben a gondolkodó agyvelőt képviseli. Rendez és szabályoz. Szerepe ugyanaz, mint a hadseregben a vezérkaré. Az 1934. február 5-i 163. sz. törvénnyel megalakulnak a korporációk s ezzel a gazdasági élet reformja nagyban-egészben véget is ér. A korporációk a munkaadók és munkavállalók szerint elválasztott szindikátusok összefogó szervei. Az alkotmány és közigazgatás terén a szindikátusoknál is fontosabb szerepet játszanak. A fasiszta állam alapszervei közé tartoznak; a gazdasági közigazgatás úgyszólván teljesen kezükben van. Nemzetgazdaságirányító hatáskörük hatékony eszköze a korporatív norma, mely a jogforrások világában a szabályrendeletekkel sorozható egy rangba. Ezenkívül a munkabíróügyi eljárást megelőző békéltetés is a hatáskörükbe tartozik. A korporációk felállítása egyben a szindikális szervezet lényeges egyszerűsítésével és a szindikátusok számának csökkentésével járt. Az alkotmány reformját a fasiszta és korporációk kamaráját felállító 1939. január 19-i 126. sz. törvény tetőzte be. A fasizmus ebben a törvényben tökéletesen szakított a liberális parlament intézményével s helyébe a korporációk nemzeti tanácsából és a fasiszta párt nemzeti tanácsából álló funkcionális kamarát állította. A kamara a törvényhozás technikai szerve. A fasiszta felfogás szerint nem képviseli a nemzetet, hanem maga a szervezett nemzet. A szindikátusokból alakuló korporációkon és a vidéki és központi pártszervezeteken keresztül az egész politikailag és gazdaságilag szervezett nemzetet magában foglalja. A kamara felállításával a fasiszta korporatív állam elérte fejlődésének csúcspontját. A fasizmus nemcsak az olasz *alkotmányjogot* helyezte új alapokra, de az alkotmányfejlődés számára általában is új lehetőségeket nyújtott.

Az alkotmányreformmal egyidejűleg az 1939. évi január 5-i 10. sz. törvény a korporációk nemzeti tanácsát szervezte újjá, ami az olasz testületi szervezet további lényeges egyszerűsítését vonta maga után. Ezzel

az olasz gazdasági élet szindikális-korporatív rendszere (ordinamento sindacale corporativo) részleteiben is kialakult és kiforrott. Az egész állami életet behálózó szindikátusok és korporációk a fasiszta állam legjellemzőbb alkotásai. Érthető, hogy az olasz jogtudomány is példátlan érdeklődéssel fogott az új intézmények tudományos tárgyalásához. A latin jogász géniusz a szindikális-korporatív rendszer tudományos fejlesztése végett a közjognak egy egészen új ágát alakította ki, amelyet korporatív jognak (diritto corporativo) neveznek. A korporatív jog az irodalom általánosnak mondható véleménye szerint a közjognak az alkotmányjog, a közigazgatásjog, a büntetőjog és a perjog mellett kifejlődött új ága, mely 1928 óta kötelező főtantárgyként szerepel az egyetemek tanulmányi rendjében. A korporatív jog tudományos önállósítása kétségtelenül a fasiszta jogtudomány legeredetibb alkotása.

Az alkotmányfejlődéssel kezdettől fogva lépést tartott s — mint láttuk — sokszor párhuzamosan haladt a közigazgatás reformja. Az általános igazgatást azok az 1926. évi törvények helyezték új alapokra, amelyek egyfelől a választási rendszert az önkormányzatok életéből kikapcsolták, másfelől a tartományok és községek élére messzemenő hatáskörrel a prefektusokat, illetve a podesztákat állították. Ugyanezek a törvények a községek és tartományok testületi szerveit hivatási alapon szervezték újjá. Az 1934. évi március 3-i 383. sz. királyi rendelettel egységes szerkezetbe (testo unico) foglalt jogszabályok nemcsak az önkormányzat új felfogását eredményezték, de az olasz *közigazgatási jogot* is megújították.

Itáliát a fasiszta forradalom előtt is a modern büntetőjogtudomány szülőföldjének tekintették. Nagyhatású szellemi áramlatok nyomaiba lépett a fasiszta törvényhozó, amikor az 1925. évi december 24-i 2260. sz. törvényben a fasiszta büntetőjogszemléletet hirdető büntetőtörvénykönyv körvonalait leszögezte. A forradalom büntetőjogpolitikai következményeit megvalósító büntetőtörvénykönyvet (Codice penale) és a vele egyidőben tető alá hozott bűnvádi perrendtartást (Codice della procedura penale) az 1930. évi október 19-i 1348. sz. királyi rendelet léptette hatályba. Az új büntetőtörvénykönyv a fasiszta jog egyik legelismertebb alkotása. Egyrészt méltó folytatása az olasz büntetőjog évszázados vezetőszerepét biztosító szellemi hagyományoknak, másrészt nyílt és határozott állásfoglalás az új közösségvédelmi büntetőjog mellett. Univerzálisztikus szemlélete a XIX. évszázad liberális büntetőjogi felfogásának individualisztikus értékelésével élesen szemben áll. Nemcsak az eredeti eszmékben gazdag olasz *büntetőjogot* újította meg, hanem minden jövő büntetőjogi kodifikációra termékenyítő hatást gyakorolt.

Még a nagyszabású közjogi reformokat is megelőzően fogott a fasizmus a *magánjog* revíziójához. Az 1923. évi december 30-i 2814. sz. törvény általános felhatalmazást adott a kormánynak a polgári jog 1865. évi kódexeinek felülvizsgálatára. A felhatalmazás alapján összeállított királyi bizottság munkálatainak első gyümölcse a személy- és családi jog kódexe (Codice delle persone e della famiglia) volt, mely a fasiszta Codice Civile első köteteként 1939-ben jelent meg. Ezt követte ugyanebben az évben öröklési jog kódexe (Codice delle successioni), majd 1941-ben a tulajdonjog kódexe (Codice della proprietà), a kötelmi jog kódexe (Codice delle obbligazioni) és a munkajog kódexe (Codice del lavoro). A sorozatot az egyes könyvekben foglalt jogok érvényesítésével foglalkozó jogvédelmi kódex (Codice della tutela dei diritti) zárta le. A különböző időkben szerkesztett és közzétett könyvek összegegyeztetett és egységes szövegét (testo coordinato) az 1942. évi március 16-i 262. sz. királyi rendelet a fasizmus huszadik évében, Róma születésnapján hatályba is léptette. Az új kódex a polgári jog eddig ismert legteljesebb összefoglalása. A szűkebb értelemben vett magánjog hatalmas anyagán kívül az 1862. évi Codice del commercio anyagát is felöleli. A társadalmi osztályok szervezett együttműködését hirdető korporatív eszme ugyanis kizárta, hogy egy társadalmi osztály viszonyaira — jelen esetben a kereskedők jogviszonyaira — külön jogszabályok vonatkozzanak. A kereskedelmi viszonyok korszerű szabályai részben a kötelmi jog, részben pedig a munkajog keretében foglalnak helyet. Ezenkívül tartalmazzák a kódexek a munkajog, a csődjog és a végrehajtási jog szabályait is. Az új olasz polgári törvénykönyv a hatályos magánjog összegyűjtésénél és technikai revíziójánál sokkal többet nyújt. A római jog nemes hagyományait követi. Ugyanakkor a fasizmus nacionális szellemét tükrözi vissza és a XX. századi állam szociális céljait szolgálja. A köz és az egyén érdekeinek új megítélése révén a közjog és a magánjog viszonyán alaposan változtatott. Jelentőségében Justinianus és Napoleon törvénykönyveivel helyezhető párhuzamba.

Az anyagi jog kodifikációja az eljárás jog felülvizsgálata nélkül nem lehetett teljes. A korporatív állam szociális törvénykezési jogát az 1941. évi december 18-i 1368. sz. királyi rendelettel közzétett Codice della procedura civile tartalmazza, amelyben a polgári per jog valósággal újjászületett. Felfogásában a polgári per nem csupán a magánérdekek érvényesítésének eszköze, hanem elsősorban arra a célra szolgál, hogy a nemzet magasabbrendű érdekei a magánéletviszonyok körében is érvényesüljenek. A bíró szerepét a felek akaratának rovására ugyan növeli, de a rendelkezés elvével mégsem szakít. A felek továbbra is a per urai maradnak, bár a bíró kezébe adott eszközök meggátolják, hogy a per a felek

játékszerévé váljon. Az általános eljárás anyagán kívül a munkabírószági eljárást is szabályozza.

Mussolini kódexeihez tartozik a tengeri és légihajózási jog 1941. évi január 17-én megjelent törvénykönyve (Codice della navigazione) is. A hajózási jog kódexe a földközítengeri hajózás évezredes hagyományait visszatükröző *tengeri jogot* és a műszaki haladás legújabb kívánalmait kielégítő *légi jogot* foglalja magában.

Libia és Olasz Kelet-Afrika közjogi rendjéről szóló 1935. évi április 11-i 675. sz., illetve 1937. évi január 11-i 285. sz. törvények a bennszülött lakosság, faji sajátosságokból következő, külön jogállásának tiszteletben tartásával, valamint a szellemi és anyagi fejlődés előfeltételeinek megteremtésével egy korszerű *gyarmati jog* (diritto coloniale) alapjait vetették meg. Az 1939. évi január 9-i 70. sz. királyi rendelet-törvény az említett törvényekben lefektetett fasiszta gyarmatpolitika sikerét jelezte, amikor Libia szellemi és gazdasági életének európai színvonalra emelkedését azzal ismerte el, hogy négy tartományát az anyaország területéhez csatolta és bennszülött lakosságának az olasz polgárjogot megadta.

A faszizmus közjogi reformja a végrehajtó hatalom vezetőszerepét az államélet egész területén biztosította, a gazdasági életet közügyé nyilvánította, irányítását átvette és a nemzet tagjait az államéletbe cselekvőleg bekapcsolta. Azokat a reformokat hajtotta végre, amelyek nélkül a XX. században az állam eredményesen cselekedni képtelen. A faszizmus magánjogi reformja a közösségi eszmét a magánéletviszonyok egész területén diadalra juttatta. A társadalmi igazságot érvényesítette, amely felé feltartóztathatatlanul haladunk. A fasiszta forradalom húszéves fejlődése tehát arról győz meg, hogy a fasiszta jog nem valamely politikai áramlat önző céljait szolgálja, hanem évszázadunk gyökeresen megváltozott életviszonyainak szükségleteit elégíti ki. A fasiszta jogalkotás terén elért eredmények a tények erejével támasztották alá Mussolini 1930. október 27-i beszédének azokat az emlékezetes megállapításait, amelyek szerint «előre lehet sejteni egy olyan Európát, mely intézményeihez a faszizmus tanából és gondolatából meríti a sugallatot. Azaz olyan Európát, mely fasiszta értelemben oldja meg a modern állam problémáit, a XX. század államáét, mely jóval különbözik azoktól az államoktól, amelyek 1789. előtt léteztek, vagy azután alakultak».

A faszizmus jellegzetesen alkotó forradalom. Világraszóló eredményeit a Marcia su Roma huszadik évfordulóján európaszerte elismerték. Ennek az elismerésnek oroszlánrésze a fasiszta jogalkotást illeti, amely az olasz élet átalakításán túl Európa jogi újjárendezése felé is utat mutatott.

KARAY KÁLMÁN

FRA GIROLAMO SAVONAROLA VERSEI

Savonarola költeményei¹ kivétel nélkül vallásosak és manapság már senki sem kételkedik a felett, hogy az irodalomtörténetnek részét alkotják, nemcsak azért, mert egy rendkívüli lélek megnyilvánulását, tükröződését jelentik; ezek a versek néha különleges meghatódottságnak kifejezői és egyes verssorok vagy stanzák, amelyek szinte a költő tudatossága nélkül elhagyják az alkalmi költészet keretét, a tiszta művészet légkörébe emelkednek.

Savonarola különös, eredeti művészalak volt: negatív művész, destruktív alkotó, számtalan ellentétes elemből összetevődő figura, akiben a végletes összefüggéstelenség végzetes következetességgel párosult. Ember volt, akit az elvontabb középkor eszméi foglalkoztattak s ugyanakkor, amikor a Rinascimentót vadul tagadta, nem tudott lemondani róla. Egyházi condottiere volt, „a piagnone» jelenség² képviselője, és mint ilyen, a barokk gondolkodás előőrse, amennyiben az emberi tökéle-

¹ Jelen tanulmányunk volt az első, amelyet a Savonarola-kérdésben írtunk, olasz nyelvű eredetiben. Lényegét leszűrve, később fölhasználtuk «Savonarola és a Rinascimento» című értekezésünk VIII. fejezetében. (Bp., 1940., A budapesti «Pázmány Péter» Tudományegyetem Olasz Intézetének Kiadványai, 18. szám.)

² A «Piagnoni»-k a Savonarola-korabeli Firenze jelensége voltak. Vallási, de politikai pártállást is jelentettek. Ezek a «siránkozók» Savonarola reform-hívei voltak és szembenálltak a «Palleschi»-vel, akik visztont a «golyó»-s Medici-címer alá tömörültek.

tességnak meglehetősen formalisztikus, sőt «koreografikus» felfogását mutatta be»,³; olyan alak volt egyszóval, akit csak Dante képzelete tudott rövid terzinákban élénk állítani, mint ahogy Farinata degli Uberti alakját véste ki.

Művész alatt értjük a műpártolót, műértőt és műkritikust is.

Ebben az értelemben a «művész Savonarola» kérdése annyira kibővül, hogy most csak egy részlet kiemelésére szorítkozhatunk: Savonarola a költő, a költészet pártolója, költészethez értő kritikus.

Savonarola 1489-ben⁴ levelet ír anyjának. Hivatását védi benne, s az emberi büszkeség szavai után ideális és mély érzelemből fakadó hangon szól, amely kifejezi írói hivatását:

«Azt hittem, egy pár sornál többet nem írok; a szeretet azonban megindította tollamat és sokkal jobban kinyitottam kelmed előtt szívemet, mint amennyire gondoltam. Tudja meg, szívem most határozottabb, mint bármikor, hogy kifejezze a lelket, a testet, mindazt a tudást, amit az Úristen adott nekem, az Ő szerelméért s embertársam üdvéért...»

Íme, ebben a patétikus vallomásban, a művész és ihlető forrása: nyílt szív, Isten s ember iránti kitartó szeretet.

Ez a szelidtermészetű ihlet az idő folyamán fejlődik, s Fra Girolamo kibuggyan, mint a teli váza, túloz s kemény kirohanásokban támad tudósokat és költőket, mindenféle utánzókat, akiket a pogány köd beburkolt:

«Így tesznek manapság a tudósok és prédikátorok, naphosszat a holt lelkek körül foglalatostkodnak, föl is kívánnák támasztani őket, vitáikkal meg elmeéleskedésükkel, azokkal a szép hasonlatokkal, meg Arisztotelesz, Vergilius, Ovidius, Cicero idézetekkel, meg azokkal a szép Dante-és Petrarca-énekekkel. Oh! Mily gyászosak az ő dalaik, nem támasztanak fel velük senkit, de csak élő lelkeket ölnek meg.»⁵

Úgy gondoljuk, hogy — miközben köröskörül mindenki az újjáalkotás, a régi és új klasszikusok utánzásának lázában égett — Fra Girolamonak a szószék megvédése közben volt néhány eredeti, új gondolata, amelyet azonban nem fejlesztett, nem terjesztett eléggé, s jórészt ő maga sem követett mindíg.

Ugyancsak a szószék védelmében kel ki a divatos prédikátorok ellen, és nyers stílusában nem takarékoskodik a heves szavakkal az ókor költői ellen:

³ Vladimiro *Zabughin*: *Il Cristiane-simo durante il Rinascimento*, Milano, Treves, 1923.

⁴ Vagy 1490-ben: I. Pasquale *Villari*:

La storia di Girolamo Savonarola e de' suoi tempi, Firenze, Le Monnier, 1930., 88. l.

⁵ VIII. prédikáció «sul salmo *Qua m bonus*», Prato, Guasti, 1846.

«Mondjuk csak ki az igazat : úgy-e, hogy feljött erre a helyre Ovidius? Oh, te azt fogod mondani, a Metamorphosis is jó munka. Én meg azt felelem, Ovidius hazug, Ovidius bolond, mert ezt is mondhatom. Mondjátok csak : Ovidiust kell-e itt fent prédikálni, vagy keresztény életet?»⁶

Avagy mikor nevelési reformterveiről beszél, rossz és olvasható költőket különböztet meg — természetesen a saját elgondolása szerint :

«Az kellene, hogy az iskolákban ne olvassanak rossz költőket, mint Ovidiustól De Arte Amandit, Tibullust, sem Catullust vagy hasonlót, sem Terentiust, aki könnyű lányokról beszél. Olvassátok Szent Jeromost, Szent Ágostont és más egyházi könyveket, vagy Tulliust és Vergiliust és valamit a Szentírásból.»

Ezeket a gondolatokat olyan ember fejezi ki, akit a legtöbbben nyers középkorinak tartanak, s mégis sok humanista tanulmányt és tapasztalatot fednek fel, amelyeket azután egyetlen cél szolgálatába állított : Istenben való új élet teremtésére.

Néha azonban véleményei és ítéletei túloznak prédikációinak eksztázis hevíletében, amelyekhez legföljebb rövid jegyzeti voltak és a legnagyobbrészt rögzöztötte őket. Ez elég volt ellenségeinek, hogy a költők és a költészet üldözőjének nyilvánítsák őt.⁷

Éppen ezért Ugolino Verino, híres és nagyműveltségű humanista, Savonarola csodálója, «De christianae religionis ac monasticae vitae felicitate» című munkájának függelékeként latin episztolát ír a San Marco-beli barátának.⁸

Maria Chiti mondja értekezésében :⁹ «Mint már a középkorban és a rinascimento elején tartották, Verino is azt véli, hogy a költészet akkor keletkezett, amikor az emberek szükségét érezték a természet nagy titkai kifejezésének ; s mivel azokhoz az emberi elme nem férhetett, csak a mítosz allegorikus fátylával tudták kifejezni. De mivel minden jó dolog a visszaélés következtében rosszá válik, a tompaeszüek — elfeledve az igazság lényegét — a szavak betűszerinti értelmét fogták csak fel : innen származott a képimádás. A valóság az, hogy az első költők gyönyörű dolgokat írtak és Jeromos, Ágoston, Baziliusz, Pál költői képeket alkalmaztak, hiszen már Dávid és Mózes is dallal fejezték ki magukat.

⁶ Pred. XVIII. su Ruth e Michea.

⁷ Villari: id. m., I. köt., 525. l.

⁸ Gherardi: Nuovi documenti e studi intorno a G. S., Firenze, Sansoni, 2. ed. 1887, 290. l.

⁹ Maria Chiti: L'estetica del S. e l'azione di lui sulla cultura del Rinascimento, Livorno, Giusti, 1912.

Ugyanezen tanuságot vallották a humanisták is, de itt sokkal jogosabb, sokkal értékesebb volt, mert Verino csak a vallásos költészet védelmére hozta föl azt. Nem vetette-e meg talán ő is ugyanúgy a pogány költőket, mint Savonarola? Íme, így folytatja :

«Elítélendő dolog (amint helyesen megállapítod és én teljes szívvel elismerem) a fiatalok lelkét szentségtörő és sikamlós képekkel ernyeszteni el. Jobban érdekel minket az ékesszólás, mint az erény, pedig a mesterben elsősorban nem a műveltséget, hanem az életszentséget kellene tekintenünk.» «Ami a költészettant illeti, nem hiszem, hogy véleményed különbözne az enyémtől : vagyis a jó költők igen sokat használnak örökérvényű mondásaikkal és gyönyörködtetik az olvasót mondataik szerkezetével és eleganciájával, a rosszakat és közömböseket azonban kerülni kell, mint a pestist, mert visszaélnék a művészi kifejezéssel. . . Manapság a költők szívesebben említik Juppitert, mint Krisztust, s inkább Junóról és Bachusról beszélnek, mint Máriáról és Szent Jánosról.» Itt aztán Verino is kifejzi fra Girolamo új után való vágyát az utánczókkal szemben :

«Sőt, ha a régieknek akkora ragyogásban volt részük, mennyivel nagyobbak a mi reményeink, kik az igazi vallás hívői vagyunk? De miért is ajándékozok baglyot Aténének? Nézd, hová vitt engem ez az ostoba fecsegés, hogy végül, mint új Formio, Hannibálnak oktassam a katonáskodás művészetét?»¹⁰

«Bizonyosan nem ellenzed, hogy nemes stílussal ékesen szóló éneket lehessen szerezni a keresztény hit boldogságáról ; énekemet így neked ajánlom, mert a jókat szereted s a tévedőnek megbocsátasz. *Vale.*»

Ugy látszik, Verino ezzel az episztolájával rá akarta bírni a barátot, hogy pontosabban fejtse ki eszméit s ne hagyjon szabad teret az ellenséges vádaknak.

Pár évnyi szünet után¹¹ Savonarola válaszol ugyancsak latinnyelvű értekezésben ; nem tagadhatjuk meg ennek a gondolatnak tiszta humanista jellegét : «Opus perutile de divisione ac utilitate omnium scientiarum : *in poeticen apologeticus.*»¹²

Ebben a munkában Fra Girolamo be akarta bizonyítani, hogy számára a tudásnak minden területe értékes, de mindennek a maga helyén kell állnia.

Az Apologeticus bevezetésében, amely Verino-hoz intézett levél, így szól :

¹⁰ Itt a csodáló bókjával találkozunk — nagyon humanista jelenség ; azaz mondhat ugyan bármit az antik nevekkel való élésre és visszaélésre, ő sem állja meg,

hogy ne fejezze ki magát egy antik módra vett hasonlattal.

¹¹ 1494 előtt : I. *Villari* : id. m., I., 525. l.

¹² Aurelii Pinci, Venetiis, 1534.

«Soha nem volt eszemben, hogy a költészet művészetét elítéljem, csak a vele való visszaélést, amely sokaknak vétke; mégis szóban és írásban hányan vádoltak meg! Igaz, elhatároztam: nem ügyelek rájuk és a mondáshoz tartom magam, amely szerint ha más ostoba, nem szükséges neked is ostobának lenned; most azonban, szavaid következtében, tollat fogok. Ne várj tőlem azonban semmiféle stílus-nemességet, mert húsz éve immár, hogy elhagytam az összes humanitástanulmányt súlyosabb tanokért.»²³

Ezen bevezetés után megkülönbözteti a költészet lényegét a költészet tartalmától, és ebben a megkülönböztetésben egy évszázaddal előzi meg a másik dominikánus, Giordano Bruno felfogását, amelyet emez az «Eroici furori»-ban fejtett ki — mint ahogy megelőzte őt az igazság védelmében elszenvedett máglyahalálban:

«Némelyek csak formát látnak benne; ezek azonban alaposan tévednek; a költészet lényegét a filozófia, a gondolat alkotja (lásd Giordano Bruno), e nélkül nincs igazi költő. Ha valaki azt hiszi, hogy a költés művészeté csak daktilusokat és spondeusokat tanít, hosszú és rövid szótagokat, cicomás szavakat, az a valaki igen nagyon téved.»

Azután — tudós nevelésének megfelelően — a költészetnek teljesen skolasztikus magyarázatát adja:

«A költemény célja, hogy a példának nevezett szillogizmus útján meggyőzzön, hogy a szavak eleganciája gyönyörködtessen s egyben megnyerjen.»

Azonban hamarosan eltávolodik ettől a magyarázattól és más, eredeti gondolatokat nyújt:

«S mivel lelkünk fenségesen mulat az énekekkel s összhanggal, az ókoriak kitalálták a versmértéket, hogy ezen eszköz útján az emberek szívesebben válasszák az erényt. Azonban ez a mérték csak tiszta forma, *a költő viszont tárgyát mérték és rímek nélkül is feldolgozhatja.*»

Továbbmenve, a kortárs költőket említi, s íme, újra csak az eredetiség hiánya miatt feddi őket:

«Van egy fajta hamis, magát költőnek nevező ember, aki egyebet nem tesz, mint a görögök és rómaiak után fut s azok gondolatait ismételteti; utánozza formáikat, mértéküket; sőt, nem átallja isteneiket szölongatni, mintha nem lennének mi is olyan emberek, mint azok az ókoriak, s nem lenne magunkhoz való eszünk és saját vallásunk. Ez nemcsak hamis költészet, hanem igen veszélyes pestis is az ifjúság számára. Bizonyára azon fáradoznék, hogy igazoljam, ha nem lenne napnál is világosabb:

²³ Apologeticus de ratione poeticae artis, Venetiis, 1542, 4. l.

a tapasztalat, a dolgok egyetlen tanítómestere²⁴ oly világossá tette mindenki előtt azokat a károkat, amelyek ebből a hamis költészetből fakadnak, hogy hiábavaló lenne most elítélésével időt tölteni. De mit mondjunk mi, ha már a pogányok is elítélték az ilyen költőket. Nem maga Platon volt-e, akit ma annyiszor égis magasztalnak, aki törvényt tartott szükségesnek ezen költőknek a városokból való kiűzésére? Mert ezek a költők gyalázzal teli istenek példájára és tekintélyére hivatkozva, rútversenek izgatószerével mindent mondhatatlan érzékiséggel, erkölcsi pusztulással töltöttek meg. Ugyan mit tesznek hát a keresztény fejedelmeink? Miért takarják el ezeket a bajokat. Miért nem hoznak törvényt, amely nemcsak a hamis költőket űzi ki a városokból, hanem könyveiket is, s azon antik könyveket is, amelyek erkölcstelen dolgokról beszélnek s a hamis isteneket dicsérik? Nagy szerencse volna, ha ezek a könyvek megsemmisülénének, ha csak azok maradnának, amelyek erényre vezetnek.»

Bizonyos, hogy ezek a szavak nem egyszer túloznak s nem mindig mutatnak megértést az új és az újkori szellemi irányok iránt, s éppen ezekbe kapaszkodtak ellenségei ; — tárgyilagosan el kell azonban ismerünk, hogy a romlottság létezett és ha Fra Girolamo reformnak érezte szükségét, csak széles látókörét és nagy humanista műveltségét bizonyítja, amely még a költészetre is kiterjedt, sőt, az «ars poetica»-ra is

Saját szempontjából ugyan, de ő is elismeri az ókor értékeit :

«Verum quidam, non amatoria, non laudes idolorum, non turpia, sed virorum fortium gesta atque moralia versibus descripserunt, et bene usi sunt arte poetica et modo eius : *hos igitur damnare nec possum nec debeo.*»²⁵

A kérdésnek oly részéhez is eljut, amely szorosán hozzákapcsolódik, amelyben ő is teljes mértékben érdekelt :

«Ha valamely költő másról nem akarna énekelni, csak a vallás dicséretéről, minden kétség nélkül a vallás díszére válna ; de igaz hasznára soha. Csak a szellem éltet, a betű öl ; a megbecsülés és a dicsőség mindig a művészetben rejlik, amellyel a költő kifejezi magát s nem a tárgyban, amelyet feldolgoz. Hogyan is lehetne ily módon hasznára a vallásnak, amely előtt minden más emberi érdek semmivé válik? A térdreborult, forrón imádkozó, de tudatlan szegényasszony példája sokkal inkább használ a léleknek, mint a költő vagy filozófus, aki nagy pompával ünnepli az Urat : amannak szívét a hit melegíti, emezek agya telve van világi hívsággal.»

Villari mondja ezen szavakkal kapcsolatban :²⁶

²⁴ Vajjon nem ez a gondolat lesz-e az alap, amelyen egy évszázaddal később Bernardino Telesio és Galileo Galilei emelik föl a «Scienza nuova» rendszerét?

²⁵ Apol. 55. l.

²⁶ Id. m., I., 530.

«Mindenesetre ezen szavak alapján is sokan fogják azt mondani, hogy ez a dolgok fejtegetésének túlságosan kizárólagos formája ; mégis sokkal egészségesebb bírálatból indul, mintsem hogy első pillantásra hinnénk. Igaz, hogy a művészet saját világában él, amelyben megtalálja célját, s elegendő önmagának. Azok, akik megnevesítés címén erkölcsi, politikai vagy vallásos cél eszközévé akarták süllyeszteni, mindig leszállították a próza fokára. Semmiféle költemény vagy kép, vagy zene nem maradt halhatatlan a célért, bármilyen nemes és nagylelkű volt is az, amit eléje kitűztek s ugyanakkor számos alkotás századokat élt át, bár nagyon kevésé dícséretes cél vezette teremtésüket.»

Ezekben az idézetekben egy zseniális (ha nem is éppen költői zseni) és eredeti ember költői apológiáját kívántuk bemutatni. Az apológia szó már magában a munka címében is szerepel.

Az apológiák, akár így hangzott a címük, akár másként, mindig a lángelméknek önmaguk megmagyarázására irányuló törekvését fejezték ki. Szinte kivétel nélkül minden lángelme szükségét érezte, hogy — közvetlenül vagy közvetve — magyarázza önmagát, Dantetól és Petrarcától kezdve Foscoloig és Leopardiig, ha csak az olasz nyelv Itáliáját tekintjük.

Savonarola sem tett másként.

Fra Girolamo Apologeticusában ellentétre bukkanunk, amely azonban csak látszólagos, ebben az esetben.

Ezzel kapcsolatban az az idézet érdekel minket, ahol Savonarola saját esetét tárgyalja a költészet és a vallás viszonyában : «Ha valamely költő másról nem akarna énekelni, csak a vallás dícséretéről, minden kétség nélkül a vallás díszére válna ; de igaz hasznára soha. Csak a szellem éltet, a betű öl.» Ez az elv nem látszik összeegyeztethetőnek Savonarola költői termésének legnagyobb részével. A «Laudi spirituali»-t értjük, amelyek kifejezetten a vallás, Krisztus, Mária, a keresztényi élet dícséretei, célzatosságuk nyilvánvaló, s amint később látni fogjuk, üres formavázban s utánzásban merülnek ki, teljes ellentétben a már idézett szép gondolatokkal : «Némelyek csak formát látnak a költészetben ; ezek azonban alaposan tévednek . . . Ha valaki azt hiszi, hogy a költés művészete csak daktilusokat és spondeusokat tanít, hosszú és rövid szótagokat, cicomás szavakat, az a valaki igen nagyon téved.»

Itt ellentétet találunk költészettani gondolatai, tehát elmélete és tevékeny költői működése között. Azonban ez az ellentét — amely, mint mondtuk, külsőséges, tehát nem lényegbevágó — eltűnik, ha kilépünk a program-költemények keretéből, s egy belső ihletésből költő Savonarolával találjuk szemben magunkat, akinek tevékenységét az előbbi szép

gondolatok csak megerősítik, olyan költővel, aki tudatosan az: «Azt hittem, egy pár sornál többet nem írok; a szeretet azonban megindította tollamat és sokkal jobban kinyitottam kelmed előtt szívemet, mint amennyire gondoltam.» Ahogy az ihlet magával ragadta az anyjának írott levélben, ugyanúgy engedelmeskedett neki, szinte öntudatlanul, verse nek legjobbjában. S — amint már idéztük — meg is mondja, mi ez az ihlet, amely egyre határozottabb, parancsolóbb: a szeretet. Ő már nem a vallás középkori névtelenje, ettől már messze vagyunk; ő is «*noto quando amor lo spira*», Jézus misztikus szerelme, embertársa üdvének gondja: ezekre kinyitja szívét és önmagát adja.

Benne van a humanista költők büszkesége is, amelyet nem tud elnyomni. A szent alázat eltűnik a megjelenik az öntudatos költő: «A megbecsülés és a dicsőség mindig a művészetben rejlik, amellyel a költő kifejezi magát s nem a tárgyban, amelyet feldolgoz.»

Nem késik azonban letompítani ennek a büszkeségnek élet, egy kép, amelyben sok költőiség van; s ebben a képben, úgy gondoljuk, önmagát akarta ábrázolni, igazolni és védeni akarta költeményeinek, helyenkint nyers, kidolgozatlan, egyszerű öltözékét: «A térdreborult, forrón imádkozó, de tudatlan szegényasszony példája sokkal inkább használ a léleknek, mint a költő vagy filozófus, aki nagy pompával ünnepli az Urat: amannak szívét a hit melegíti, emezek agya telve van világi hívsággal.»

«Savonarola kettéhasadt lélek» — mondja Zabughin. Ez után azt is mondhatjuk, hogy mint költő is kettős. Savonarola humanista, aki meg akarja tagadni humanista mibenlétét.

Galletti mondja róla: ¹⁷

«Legszebb, legforróbb rinascimento-korunk embere volt, szellemének gazdagságával és hajlékonyságával, amely rövid és igen mozgalmas élete folyamán annyira különböző tevékenységekre mutatkozott képesnek: aszkétikus elmélkedésre és gyakorlati erőre, misztikus elvonatkozásra és politikai megfontoltságra.»

Magasabbról tekintve kettőssége két pólusban kristályosodik ki, amelyeket így határozhatnánk meg: humanista és antihumanista. Nagymértékben különböző jellegű tevékenységei, — amint azt főntebb Galletti leírásából láttuk — sokoldalúsága rinascimento egyéniséget mutatnak, sokféle aszkétikus törekvése a középkorra mutat vissza. Elég, ha megemlítjük, hogy filozófiájában egyrészt a skolasztikus arisztotelizmust vallja, másrészt telve van a szabad ész diktálta levezetésekkel (Trionfo

¹⁷ G. S., Formigini, Roma, 1924.

della Croce); kísérleti módszerrel (Opus perutile) és ebben eredetiségével Telesio, Bruno, Campanella és Galilei előfutárja lesz, vagyis az olasz filozófia arany-századéé.

Avagy nem az Egyház középkori tekintélyének tagadása-e az, hogy általános reform szükségét érzi és hirdeti, s az a tény, hogy mindjárt hozzá is fog a megvalósításához?

Jelen tanulmányunk folyamán már többször utaltunk humanista jellemvonásaira, amelyek sokoldalú életének annyi változatában nyilatkoznak meg; itt azonban csak Savonarolát mint költőt tűztük ki tanulmányozási célul.

Az Opus perutile-ről s az Apologeticus-ról beszélve megemlékeztünk már antihumanista és korának irányát meg nem értő eszméiről, de arról is, hogy éppen ugyanitt hogyan nyilvánul meg a rinascimento képe a munkának címétől és céljától kezdve a teremtő művész büszkéségéig.

Savonarola tehát mint költő is kettős: egyrészt kirohanásokat intéz humanista költők és művészek ellen, másrészt ő is Mariust és Sullát emlegeti, s a pogányok kardját idézi az Egyház mellett és ellen,¹⁸ ő is Petrarca meg Lorenzo il Magnifico modorában ír verseket, holott az ókoriak szolgai utánzása elleni kemény szavai Campanella eszméinek előfutárjai.¹⁹ Néha azonban ő is elmélyed saját lelkében, saját szívében és meghatott, költészettel teljes verseket emel ki onnan, mélyen lírai darabokat, amelyek többé nem középkor vagy rinascimento, hanem tiszta költészet, amely — sajnos — ismeretlen.

Paradoxonnak hangzik ugyan, ha ösztönös és nyers alakjára gondolunk, — de Savonarola mégis lírai természet. Különös, hogy költeményei csak kis részét foglalják magukban líraiságának.

Savonarola, ami a líraiságot, az őszinte, alanyi ihletet illeti, inkább költő prózai írásaiban és prédikációiban, mint sokszor költeményeiben.

Igaz ugyan, hogy csak költeményeinek tárgyalását tűztük ki célul, mégis úgy gondoljuk, helyénvaló, ha a fenti állítás igazolására idézünk egy prédikációjából s egy prózai írásából.

Növekvő költői lendület van ebben a prédikációrészletben, amelyet példaként hozunk fel:²⁰ «Más csak kutassa ismeretlen szavak jelentését, más meg a szavak ékessége után fusson, avagy kecses mondatok után, alkossa bár a versek garmadáját, avagy szillogizmusok útvesztőjét,

¹⁸ L. De Ruina Mundi, 45—55 sor és De Ruina Ecclesiae, 38—39 sor.

¹⁹ «Poetica» és «De libris propriis» című traktátusokban.

²⁰ Pr. XV sulla Epistola di San Giovanni.

alakokat öntsön a nagyság és forma dicsőségére, hangok összhangzatát kutassa, avagy a csillagok járását, keresse akár a dolgok természetét, akár világi műveltséget, csak örvendezzenek sokféle boldogságban, e világ tudásában, én az én Uramnak örvendezek s Istenemet magasztalom, Jézusomat, mert benne bizony minden jót megtalálok, minden édeséget s üdvömet. Ez legyen az én tudományom, himnuszom s filozófiám, ez legyen gazdagságom s gyönyörűségem.»

Avagy ez a másik idézet:²¹ «Mindenhol kerestelek s nem találalak. Megkérdeztem a földet: Te vagy-e az én Istenem? Azt felelte: Tales téved; nem vagyok a te Istened. Megkérdeztem a levegőet, s azt válaszolta: Följebb kell még menned. Megkérdeztem az eget, a csillagokat, a napot, mind azt mondta: Az, aki minket a semmiből teremtett, az az Isten; megtölti az eget és a földet, benne van szívedben. Én tehát, oh Istenem, messzi kerestelek és te közel valál. Megkérdeztem a szemet, hogy általa hatoltál-e belém, azt felelte, hogy csak a színeket ismeri. Megszóltottam a fület, azt mondta, csak a hangot ismeri. Az érzékek tehát nem ismernek téged, oh Uram; te a lelkembe szálltál, te a szívemben vagy és akkor élsz bennem, amikor jót cselekszem.»

Sűrített drámaiságával olyan ez a rész, mint egy tompított hangú szavalókórus s ugyanakkor a teremtés széles, végtelen lendülete, «Credo» himnusz a Teremtőhöz, aki elérkezik az emberig. Minden bizonytalansággal Zoltárok vagy Szent Tamás ihlették ezt az alkotást. S aki a Szentírást rímek és ütemek nélküli költeménynek tartja, — mint ahogy ezt Fra Girolamo magáról kijelentette — csak költői természet lehet és tagadhatatlanul a Rinascimento neveltje, aki ismeri Szent Ferenc fölfedezését a föld szépségéről és azt élettartalommal emeli.

A «Rinascimento embere», a «Rinascimento neveltje» kijelentésekkel kapcsolatban megjegyezzük, hogy tárgyalásunk alapja nem lehet ez a kérdés: korának embere-e Savonarola vagy sem.²² Legtöbben egyenesen megbélyegzik a «középkori» jelzővel, mások elismerik, hogy a Rinascimento embere, de ezen az elismerésen túl nem juthatnak, Zabughin meg egyenesen barokk elemeket vél találni benne, és nem ok nélkül. Számunkra Savonarola igen összetett szellemű, rendezetlen lángész.

«Igen összetett alak — mondja Zabughin²³ — mint apokaliptikus «próféta», a világ végének és a megelőző tizenöt jelnek megérzője, a

²¹ Alcuni devotissimi trattati, stb., Venezia, 1537.

²² Ezzel a kérdéssel részletesen két tanulmányunkban foglalkoztunk: Annuario della R. Accademia d'Ungheria, IV,

1940—41, Roma, 1942—XX, 72—81 lap. «Savonarola» címen és az (I) alatt már idézett «Savonarola és a Rinascimento» című értekezésben.

²³ Id. m., 267—268. l.

középkor embere, Gioacchino il «calavrese» leszármazottja; mint az Egyház bajainak könyörtelen orvosa, az Egyház akarata ellenére is, a nagy szakadás korának fia; mint a «piagnone» jelenség képviselője a barokk gondolkodás előőrse, amennyiben az emberi tökéletességnek meglehetősen formalisztikus, sőt «koreografikus» felfogását mutatta be annak felületességével s a túlzó követelés és engedékenység különös keverékével.»

Savonarola tehát összetett ember, s különböző megnyilvánulásainak jellege a lángelmék kimeríthetlenségére emlékeztet. A lángész minden emberé és minden századé, mindenkinek meg kell találnia benne azt, ami hozzá legközelebb áll. Egy évszám vagy egy dátum nem jelentheti egy korszak végét és a másik kezdetét, Savonarola maga is egy történelmi folyamatba illeszkedik, sőt annak egyik legnagyobb alakja, s a Rinascimento vallási részének kétségkívül egyik legkiválóbb képviselője.

Savonarola rendszertelen, vagyis inkább diszharmonikus ember Galletti azt állítja,²⁴ hogy «Savonarola életében egy michelangelói szobor. harmonikus egysége és dinamikus ereje fejeződik ki». Jogosan hasonlítja Michelangeló-hoz. De Galletti nem értette-e meg sem Michelangelót, sem Savonarolát? sem a michelangelói szobornak, tehát a michelangelói szellemnek is kínlóddó és örökké problematikus lényegét, amely a modern emberé is és sohasem közelíti meg a görög szobrok kiegyensúlyozottságát és — Galletti szavaival — harmonikus egységét?

Diszharmonikus, mert nem tudja kiegyensúlyozni vagy diadalra vinni dinamizmusát, vagy béke utáni vágját, bár ez utóbbi inkább jellemzi egy jámbor barát érzéseit. Savonarola azonban egyáltalában nem volt jámbor és alázatos középkori értelemben véve.

«Frate Girolamo da Ferrara — mondja Zabughin — majdnem minden erénynek tulajdonában volt, amelyek valamely Isten szolája a szentségig emelhetik, kivéve azt, amelyet a középkor misztikus bölcse «radix omnium virtutum»-nak neveztek: vagyis a szent alázatot; legalább is hiányzott benne az az igazi és mély alázat, amely önmagunkon aratott mindennapi győzelem eredménye.»²⁵

Említettük már, hogy inkább egyházi condottiere volt, egy próféta, író, politikus és ember büszkeségével rendelkező humanista, mint a firenzei San Marco jámbor és alázatos szerzetese, aki meghajtja fejét feljebbvalói rendelete előtt, «sőt» még a pápáé előtt is.

Ha verseit nézzük, nincs összhang a «De consolatione Crucifixi»

²⁴ Id. m.

²⁵ Id. m., 264—265. l.

mély lírai elérzékenyede és a „De ruina Mundi» vagy a «De ruina Ecclesiae» harcias felkiáltásai és szidalmi között.

Ez a zseniális ember diszharmoniaja, aki emberfölötti akarattal rendelkezik, a dolgoknak azonnali világos szemléletével és hozzá nem mindennapi ítélőképességgel — máshonnan nem eredhettek a híres próféciák és Firenze politikai irányítása ; — zseniális ember, telve törekvésekkel, s adottságai is megvannak megvalósításukhoz ; telve vezető erővel, új, forradalmi eszmékkel, amelyek megvalósításában nem tud mértéket tartani, mint ahogy önmagával sem tud mértéket tartani ; lángelme, de rendezetlen, erői primitívek, nem meggondoltak és bölcssek, nem fegyelmezettek.

Ezen világi élet zajába és nyilvánosságába hatoló törekvéseivel mily nagy ellentétben áll az a patétikus-lírai-ideális elérzékenyülés, amely hazulról való szökése után az apjának írt első levelén előmlik. Nem kíván ebben mást, mint visszavonulni e világ nyomorúságától, csendes békében, szellemi elmélyedésben, csak ennek az imádságnak szentelve életét : «Vulnera chor meum charitate tua» ; s ez az elérzékenyülés még fölmerül időnkint életében, egyes költemények mély megindultságában, néhány prózai írásban, valamely prédikáció csendes fordulatában, mely mint halk epizód, távoli visszhangként vész el.

Savonarola költeményeinek tárgyalásánál szükségesnek tartjuk ezeket is megemlíteni, hogy jobban elmélyedhessünk emberi, sőt zseniális emberi arcképének vizsgálásában s ez az emberi és nem retorikus megismerés közelebb vigyen költői termésének megértéséhez s annak a különösen nagy hatásnak megértéséhez, amelyet korának igen sok, kicsiny és választott szellemére bélyegül nyomott.

Hogy ezt a hosszabb zárójelet lezárjuk, állíthatjuk azt, hogy a lángész minden emberé és minden századé, és amint «egy század — mondja De Sanctis — úgy szövődik bele a másikba, hogy nem tudhatjuk, hol fejeződik be az egyik, hol kezdődik a másik», éppúgy a lángészt sem köthetjük meg az irodalomtörténet vagy bármilyen más történet mechanikus vagy didaktikus jellegű ítéleteivel.

Savonarola, sokoldalú, összetett ember. Sokoldalúsága, következetlenségei, ellentétei szónoki és irodalmi művében is megnyilvánulnak.

Az előbb, az Apologeticusról beszélve láthattuk, milyen ellentétek és milyen egyezések vannak költői apológiájának, prédikációinak és költeményeinek gondolatai között : mindezek életének megnyilvánulásai s annak bensőségét tükrözik ki. Szellemének ezen megnyilvánulásain át is meg kell ismernünk őt, meg kell ismernünk az embert önmagában,

baráti vagy ellenséges vélemények indulatától elszigetelve. Meg kell ismernünk kitartását és kemény következetességét is, mert ezen tulajdonságai egyidőben léteztek az előbb felsoroltakkal: éppen, mert Savonarola az ellentétek, a különböző pólusok embere volt, élete egyben hatalmas, következetes kitartás is volt, amely a halálig nem lankadó győzelmi gondolatban valósult meg; ezt a gondolatot következetesen sokszor fejezte ki és állandóan dolgozott a megvalósításán: Isten küldöttjének hitte magát, apokaliptikus prófétának és keményen kitartott, bár előre megérezte erőszakos halálát, amely az Eszméhez való hűsége miatt fogja érni: «Menj, olvasd az Írást, s meglátod, hogy mindazok, akik előre mondták a jövőt, meggyilkolva pusztultak el. Úgy látom, ez a sors vár rám is. Ezt a kincset kapom én e néptől ajándékba.»²⁶

Büszkesége itt sem tagadja meg magát: prófétai biztonságába vetett esztelen büszkeség, amely nem szűnik, legfőljebb az éghez intézett merész vagy kétségbeesett könyörgésbe megy át. Az alábbi idézetben azonban — Lorenzo de' Medici küldöttjeihez beszél — többé nem barát, próféta, Isten küldötte, hanem büszke, parancsoló, önmagában s erőiben biztos ember:

«Azt mondjátok, magatoktól jöttetek hozzám, városotok java, s a kolostorunk iránti szeretet hozott ide; én meg azt válaszolom kegyelmeiteknek, hogy nem így van; hanem Lorenzo de' Medici küldött ide, akinek részemről ezt az üzenetet viszitek: Hogy ő firenzei és a városban a legelső, én meg idegen vagyok itt és szegény kis barát; mégis, mondjátok meg neki, hogy el kell innen mennie, s nekem meg itt kell maradnom; ő el fog menni s én maradok!»²⁷

Itt «szegény kis barát» nagyobb büszkeséggel, önbiztonsággal hangzik, mintha Firenze városa mindenható urának mondta volna magát.

Ha a rokonszenvek és ellenszenvek hullámaintól alakját megtisztítva emberi arcképét tudjuk bemutatni, akkor elértük célunkat.

Fra Girolamo költeményeinek tárgyalásában, ami a bibliográfiai-kritikai kérdéseket illeti, Valentino Piccoli kiadásához tartjuk magunkat, amely — tudomásunk szerint — a legújabb és egyben a legjobb teljes kiadás: 1926-ig tartó kutatásokon alapszik.²⁸

Kritikai kérdések merülnek fel a Savonarola verskiadások eredete körül. A versek számát Piccoli 24-ben állapítja meg:

²⁶ Oracolo della Renovazione della Chiesa, Lib. I., 51. l.

²⁷ La Vita con alcuni scritti di Fra G. S., Venezia, Alvisopoli, 1829, Fra Pacifico Burlamacchi-tól.

²⁸ G. S.: Poesie, con introduzione e note di V. Piccoli, Torino, Editrice Torinese (UTET), 1926.

«Két kézirat alkotja Fra Girolamo költeményeinek főforrását: a) Fra Benedetto, Savonarola tanítványának gyűjteménye, aki a szentéletű barát néhány versét egy — a firenzei Biblioteca Nazionale-ban őrzött — kódexbe másolta le (cod. 90, CI. XXXV); b) A milánói Borromeo grófok tulajdonában lévő Savonarola-kézirat.»

«Fra Benedetto kódexe, a «Magliabechiano» E. Audin de Rians 1847-es kiadásának forrását alkotta; a Borromeo grófokét pedig Cesare Guasti és Carlo Capponi adta ki igen nagy gonddal, 1862-ben.»²⁹

E két kiadás előtt néhány vers Savonarola más munkái függelékeként szerepelt, s még a szerző életében megjelent, vagy közvetlen halála után; a Borromeo-kódex néhány költeményét Villari adta ki, «Savonarola»-könyvének második kötetében, még pedig egyenesen erre a célra készítettett, de nem egészen pontos másolatok alapján; Fra Girolamo egypár költeménye, némely hozzáadással, egy régi Lauda-gyűjteményben található («Laude fatte e composte da più persone spirituali», ezeket v. ö. Gamba, «Serie dei testi di lingua ecc.» Venezia, 1839.); végül két költeményt maga Savonarola másolt le Breviáriumába, amelyet a firenzei Palatinában őriznek, kettő másolatát a San Marco Archiviumában tarták, kettőt pedig Savonarola más munkáihoz függesztettek, ezeknek azonban nincs kézirat forrásuk.»

«Mindezen kisebb forrásokat, valamint Audin de Rians előző kiadását veszi számba Guasti és Capponi alapvető kiadása. Ez magában foglalja nemcsak a Borromeo-kódex verseit, hanem a San Marco levéltár két versét is, valamint azt a kettőt, amelynek nincs kézirat forrása. Ezen utóbbiakat a kéziratban található húsz költeményhez hozzáfűzi, s ezzel Savonarola verseinek olyan sorrendet ad, amely hagyományossá vált.»³⁰

Ami az ortografikus átírásokat és a lehetséges olvasási módokat illeti, nem vesszük figyelembe a polemikus versengéseket. Guasti és Capponi, a többi összes kiadásnak alapja, szükségtelennek látszó, kissé erőltetett átalakításokat hajtanak végre. Piccoli mondja: «Néha a kiadók kijavítják az eredeti kézirat szövegét, minden határozott elv nélkül: átalakítják pl. *suon*-t (*essere* ige alakja) *son*-ra, de meghagyják a *toa*, *soa*, *suo* helyett) alakokat és más archaizmusokat.»

Piccoli azután azokról a szélsőséges átalakításokról, az eredetiben végrehajtott erőszakos változtatásokról beszél, amelyeket Guasti és

²⁹ Po^{es}ie di Jer. Savonarola, per cura di E. Audin de Rians — con il Trattato di governo e governo della città — Ed. Baracchi, Firenze, 1847;

Poesie di Fra G. S. tratte dall' autografo, a cura di Cesare Guasti e Carlo Capponi, Ed. A. Cecchi, Firenze, 1862.

³⁰ Piccoli: id. m., VII—X. 1.

Capponi hajtottak végre, hogy helyesebb rímeket állítsanak elő. Így például lerövidítik *anni-t ani-ra*, hogy *Romani-val* jobban rímeljen.

A kettős és egyszerű mássalhangzókkal folytatott ilyenfajta játékot veszélyesnek tartjuk éppen azon költemények megítélése miatt, amelyeknek Savonarolától vagy Feo Belcaritól való eredete bizonytalan. Piccoli mindig vigyáz arra, hogy a kéziratok egyes mássalhangzóit csak jegyzetben javítsa ki toszkán kettőzésre (*dolceza-dolcezza*, stb. számos más példa), míg a szövegben ragaszkodik az eredetihez: helyesen teszi, mert így nyelvészeti alapon teszi biztossá a savonarolai eredetet. Ugyanis nem lehet a firenzei Belcarié az a vers, amelynek helyesírása világosan emlékeztet a Pó-völgyi tájszólásra, ahonnan Savonarola szülei származtak (Padova-Ferrara) és ahol ő is született és ifjúságát töltötte (Ferrara). Egész biztosan innen erednek pl. *comenzai* (cominciai); *vegio* (vecchio), stb.

A költemények valamilyen alapon végrehajtott osztályozása, illetve sorrendbe állítása esetében el kell vetnünk Villariét a Piccolié javára. Villari két csoportra osztja Savonarola verseit: Canzoni és Laudi. «Canzonékat főként ifjú korában szerzett..., amikor csak azért írt, hogy legbensőbb érzéseinek adjon kifejezést. A Laudi spiritali-t ellenben érettebb korában írta... Ezekben a Laudi-kban azonnal igazi művészet szabad területén kívül érezzük magunkat.»³¹

Villari téved itt, amikor ifjúkort és érettebb kort különböztet meg, bár a beosztás magában helytálló lenne. Annyiban téved azonban, — amint később látni fogjuk — hogy néhány verset az ifjúkor canzonéi közé sorol, bár azok csakis az érett Savonarola alkotásai közé tartozhatnak.

Ha azonban osztályozáshoz folyamodunk, — amely teljesen külsőleges, technikai kérdés, — Piccoliét kell választanunk, amely inkább belső, mint külső szempontok szerint tájékozik:

«Hangnem és ihletés szerint jól megkülönböztethető és világosan elhatárolt három csoportot vehetünk észre: azon versekét, amelyeket a Laude-k régi gyűjteménye Feo Belcarinak vagy más szerzőnek tulajdonít; az alkalmi költeményekét; s a szubjektív, mélyebb ihletésű versekét.»

Piccoli nagyjában foglalkozik Fra Girolamo verseinek valószínű időrendjével is, legtöbbször azonban csak nagy vonalakban utal egy bizonyos tartalom alapuló rendre, a költemények eszmei és valóságos értékére, bizonytalan kombinációkra, s ő is elismeri, hogy megállapításai csak föltevések.

Nagyon lecsökken így a lehetősége annak, hogy egy jó kronológia

³¹ Villari: id. m., I., 532. l.

elegendő alapot nyújtson egy lélek, egy ember fejlődésének megfigyeléséhez, annak különböző rezdülésein, állomásain keresztül.

Mindennek ellenére is föl fogjuk használni azt a nagyjában vett és föltételes időrendet, amelyet Piccoli igyekszik körvonalazni s aztán maga is alkalmazza ; — legalább is azért, hogy meglehetősen biztonsággal leszögezhessünk néhány megvilágítást, amelyek Savonarola költői és emberi megindulására új fényt vetnek.

Mintha Mario Ferrara nem ismerte volna jól Piccoli Bevezetés-ét, amely könyvének kiadása előtt négy évvel jelent meg, bár éppen könyvében meg is említi azt?!³²

Könyvének rendszere és alapja ugyanis Savonarola élete : a nagy dominikánus munkáit életének ábrázolására használja, amint helyes is, magunk is azt tennők a költeményekkel, ha történeti-keletkezési sorrendjük világosan és igazoltan állana előttünk. Ferrara azonban a «De Ruina Mundi» című canzoné-val kezdi kiadását, amelyet «korai éledés»-nek nevez, majd «első dal»-nak és 1472-ből valónak mondja, vagyis Savonarola akkor csak húsz éves lett volna, és a canzone a világi élettől való elszakadásának lelkiállapotát adta volna vissza.

Ugyancsak tévesen határozza meg egy másik tudós Villari a «De Ruina Ecclesiae» és a «De Consolatione Crucifixi» című canzonék időrendjét; Villari ugyanis a fiatalkori versek között sorolja föl őket, Piccoli viszont velük zárja le a «canti-k rövid sorát, amelyeket a méltatlankodás, fájdalom, lelki elhagyatottság olyan mély és átélt szövedéke jellemez : ez volt az a lelkiállapot, amely mind élénkebbé és befejezettebbé vált Savonarolában mártíromságát megelőző éveiben, 1494. és 1498. között».³³

Ez utóbbi megállapítást tartjuk a leghelyesebbnek.

Két fővonalunk van tehát : az egyik a tárgy, a tónus és ihletés azonosága szerint halad, a másik az időrend szerint. Mi mind a kettőt fel fogjuk használni és azon leszünk, hogy az egyik segítse és egészítse ki a másikat, ha a valóság így kívánja, bár az időrendi tárgyalás magában előnyösebb lenne s magunk is inkább feléje hajlunk a már említett okok miatt : vagyis hogy egy ember belső életét és fejlődését művészetében visszatükrözve lássuk.

A közölt római számjegyek Piccoli kiadásában az egyes verseket jelölik, hagyományos, de egyáltalában nem kronológiai rendben.

Piccoli szerint az indulás költeménye — előjáték ahhoz az Isten dicsőségére szóló kántátéhoz, amelynek szövege és dallama Savonarola versei —

³² Savonarola : *Prediche e scritti*, a cura di M. Ferrara, Hoepli, Milano, 1930.

³³ Id. bevezetés XVIII. l.

az a vers, amely így kezdődik : «Ora mai sono in età...»(XX). Piccolinak minden oka megvan, hogy elsőnek tüntesse föl, vagy legalább is a legelsőek közül valónak.

Ez a vers egy fiatalember meglehetősen derűs, de szilárd elhatározása :

*Ora mai sono in età,
Vo' servir a Gesù;
Al mondo non vo' star più,
Perch'è pien di vanità.*

*Questo mondo è pien d'inganni,
Pien di vizii e pien di fraude
Io vo' spendere i miei anni
In dir salmi e cantar laude:
Il mio core è leto e gaude,
Perchè vedo il vero lume.
Vo' fugir il mal costume,
Vo' servar virginità.*

Mindenesetre fiatalkori költemény, mert ígéretet tesz, hogy «serva virginità» és mindenképpen Savonaroláé, mert látja benne a «vero lume»-t, amely később, 1484–85-ben San Gimignano-ban igazolni fogja próféta látomásait. Fiatalkori, mert még nincs meg benne a De Contemptu Mundi megbotránkozása, inkább azokból a napokból való, amikor apjához írt első levele keltezett : ³⁴ erre következtethetünk, ha hasonló hangnemükre gondolunk, s arra, hogy nincs meg benne az a mély szomorúság, amely egy évvel az apai ház elhagyása előtt jellemezte az ifjút. Inkább első elhatározásának szelíd és derűs lelkiállapota van itt : vagyis a kolostor csendjébe és Isten szemléletébe visszavonult léleknek életéé. Isten hozzád-jában is megvan a kis szerzetes friss ártatlansága, aki még mélyen meg van győződve a kolostorban ráváró idilli csendről :

*Addio padre, addio parenti,
Addio dico a chi rimane,
Addio amici e cognoscenti,
Addio tutte spose umane;*

*State in pace e siate sane.
Vado a casa del mio Dio.
Or pregate Gesù pio
Che me dia stabilità.
Amen.³⁵*

³⁴ Ex Bonomia, die XXV aprilis 1475 l. Villari, id. m. I., doc. II.

³⁵ A forrásokra és az idevágó kritikai kérdésekre vonatkozóan bővebb meg-

jegyzésekkel szolgál Piccoli idézett kiadásában, a minden verset megelőző észrevételekben.

A kolostorban töltött első évek programja és ígéretei tükröződnek a következő egyetlen versszakú költeményben : (I)

Onnipotente Idio

Tu sai quel che bisogna al mio lavoro,

E qual è il mio desio :

Io non ti chiedo scettro nè tesoro,

Come quel cieco avaro,

Nè che città o castel per me si strua ;

Ma sol, Signor mio caro,

Vulnera cor meum charitate tua.

Fra Girolamo Krisztus szenvedéseért szenved, avagy saját bűnei végett sír, amelyek az egész világ bűnei.

Azonban ártatlan és lelkes öröm ragadja el, amely arra készíti, hogy mindenkit meghívjon örülni a legnagyobb örömnünnephez, Jézus születéséhez. Ritmus és zeneiség az egész költemény, vidám gyermekkórus, mint ahogy a benne lelkendező ártatlan öröm is a gyermekeké (XIII) :

Ecco il Messia,

Ecco il Messia,

E la madre Maria.

Venite, Angeli santi,

E venite sonando :

Jesù Cristo laudando,

E gloria cantando

Con dolce melodia.

Ecco il Messia,

Ecco il Messia,

E la madre Maria.

S nem sokkal utána megtestesülni, vagy inkább idealizálódni látjuk egy másik művészi kifejezésben, Botticelli vásznán, az angyalok vidám táncát,³⁶ mintha énekelnének és rondót táncolnának dicső körben a szegényes istálló fölött ; s köröskörül térdeplő pásztorok, angyalok mindenfelé, csókolózkodó angyalok a béke örömnünnepén.

Az egész versen előmlik a dallam, lágy ritmus és dalszerűség. Fra Girolamo líraisága, egy ritka békés, gyengéd megindultságú pillanaté,

³⁶ Natività, London, National Galery.

ugyanaz, mint Botticelli líraisága, amely egész képét áthatja, s ebben a misztikus varázsú levegőben szintén angyalok röpködnek, mint az ég békéjének galamb-hírnökei, letelepszének a tetőre s a stilizált virágokkal hintett földön járnak.

Igy szól a költemény :

*Vui el trovarete nato
Fra el bue e l'asinello,
In vil panni fasciato ;
E' già non ha mantello.
Ingenocchiativi a quello,
Et a santa Maria.*

S a kép ugyanezt mondja : ott van az ökör s a csacsi, a térdeplő pásztorok, s középen a meztelen Gyermekek, Fra Girolamo költeményeinek legszébb festői megvalósítása.

Egészen világos itt az ihletés, amellyel az egyik művész a másiknak szolgált. Botticelli itt igazán Fra Girolamo költeményét ábrázolta, mélyen átértette bensőséges szellemét, azt a ritka, gyengéd megindultságú békés pillanatot, amely — éppen ritkasága miatt — Savonarolában melankólikus álmodozó vágyat hagy hátra s átmegy Botticelli képének hangulatába is.

Eddig azt a Savonarolát láttuk, aki egyszerű, fiatalos verseket írt : hisz ilyen szeretett volna lenni «in primis». Azonban lázadozó vére volt, s emberi büszkesége mellett túlságosan nagy igazságérzete. Az igazi Savonarola tragikusan, szinte fenyegetően fenséges, titokzatosan szimbólikus, mint Botticelli «Crocefissione mistica» című képe.³⁷

Fra Girolamónak túlnagy erkölcsi tudatossága, túlsok meggyőződése és rengeteg energiája, amely a Keresztnek extátikus átölelésében, Jézusnak örülettel határos szeretetében akarja kitombolni magát, világosan rámutat Fra Jacopone da Todi hatására, akit D'Annunzio így jellemez : «ebro dei cieli, il folle di Cristo, che urge ne' cantici.»

Vagy nem ugyanaz az átszellemült örültség-e, Jézus szeretetének, az isteni szeretetnek ugyanaz a mániája, amikor Jacopone így szól :

*Amor amore grida tutto 'l mondo
amor amore, onne cora clama ;
amor amore, tanto se' profondo
chi piú t'abbraccia sempre piú t'abbrama ;*

³⁷ Cambridge, U. S. A., Fogg Art Museum.

avagy Fra Girolamo mondja :

*Amor Jesù, chi t'ama t'ami,
Amor Jesù, sempre ti brami
Amor Jesù, ognun ti chiami
Con tutto 'l core, amor Jesù.*

Forma és tartalom egyeznek, s Isten eme két mániákusa szintén egyezik az élet bensőségében : meg akarják tagadni a körül virágzó művelődést, és amint tagadják, csak megerősítik munkájukkal, a megtagadhatatlan természettel, amely fegyelmezett lelkiismeretük alatt is tovább működik.

Savonarola költeményeiben itt-ott előforduló sötét és megmagyarázhatatlan helyek a tartalom és forma közötti ellentétet mutatják. Fra Girolamo nem volt kifogástalan költő és nagyon szívesen elhanyagolta a formát. Írt tökéletes, szép verseket, ha keveset is, de ilyenkor a forma lépést tudott tartani heves szellemével, s ilyenkor igazi művészi alkotás jött létre. Nem mindig történt azonban így. Kicsorduló szenvedélye néha megfosztja őt a kifejezés világosságától, gyakoriak a sötét helyek, mint «Amor Jesu, chi t'ama, t'ami», vagy máshelyt, ahol fegyelmezett formájú és mégis mély érzékenységű, szép stanza után emígy folytatja, elveszítve a költőt a hasonlatok értelmetlen tömegében :

*Qual veloce, qual siribondo cervo
Se vide al fonte mai tai salti fare,
Qual a le voce il cor, che già spontare
Il fin azial io vidi assai protervo?
Sagitte acuta gira il bianco nervo
Da penetrar un solido diamante ;
Vivace aque stillante
Ch'el sdegnoso Neron farebben pio.
Lasso! qual cor si rio
Non fan pregon le corde e le saette,
La voce sorde, e dolce parolette?*

Ezt a nagy szenvedélyességét ő maga is állítja Jób szavainak költői lendületű parafrázisában ³⁸ : «Oh ha mindent megmondhatnék neked, meglátnád, olyan vagyok, mint a friss musttal teli új edény, amelyet lezártak : szerteforr, pezseg benne mindenfelé, de ki nem jöhet!» ³⁹

³⁸ Jób, XXXII, 19.

³⁹ Pred. 13-, sopra Aggeo, 1494. dec. 12.

Igaz ugyan, hogy Fra Girolamónak nem volt sok verse, azonban mégsem foglalkozunk velük egyenkint mind a huszonnégygel, mert egyhangúságba esnénk. Ez azt jelentené, hogy a versek is egyhangúak, ugyanazon tárgynak ismétlése miatt, mint ami Petrarca Canzoniere-jében is fenyeget : ennek állítása azonban azt jelentené, hogy Fra Girolamo egész életének állhatatossága, következetessége egyhangúság lenne. De nem! Savonarola nem egyhangú, amint nem az Petrarca sem : Savonarola állhatatos!

Végigvonulunk tehát a legjellegzetesebb verseken, illetve verssorokon : ezeket nem kényünk-kedvünk szerint válogatjuk meg, hogy valamilye mesterkéltné véleményünket csak előnyös oldalról megvilágítva bizonyítsuk, hanem éppen mert válogatott részekről lesz szó, ezek a legjellegzetesebbek Savonarola az ember bensőséges történetének, ideáljainak, felfogásának ábrázolásánál.

Piccoli ezt mondja, amikor a már említett felosztást végzi : «Az alkalmi versek a leginkább középszerűek : nincsenek elegancia híján, sőt a többiekénél formailag kidolgozottabbak, de hidegek.» Időben körülbelül 1484. és 1492. között keletkezhetnek, IV. Sixtus és Lorenzo il Magnifico halála között.

«Quando, mortuo Sisto IV, suscitavit diabolus dissensionem in Ecclesia, 1484, de mense Augusti Dominus igitur apposuit manum ; et, facta concordia in brevi electus est Innocentius VII, non sine admiratione ovium, quae de schismate dubitabant.»

Ez az alcíme az «Oratio pro Ecclesia»-nak (XVII.) és elmondja keletkezését, egész történeti háttérét. Talán éppen a túlságos történetiség miatt nem olyan egyéni, bár sokkal kidolgozottabb a többinél, talán éppen mert az ihletés nem olyan közvetlen, nem olyan nagy a belső lendület, elfogódottság, a költőnek van ideje a külső formával gondolni, a költői eszme lassabban fejlődik, van idő a meggondoltabb formabontásra. A jövő fenyegető bajait megérzi, sőt tudja, de ez a tudat nem hevíti szenvedélyé érzéseit.

A bensőség hiánya jellemző majdnem minden versre, ahol meggondolt a fogalmazás.

Ez a szépen kidolgozott költői könyörgés harmonikusan indul és zárul egy megszólító-könyörgő motívummal :

*Jesù, dolce conforto e sommo bene
D'ogni affannato core,
Risguarda Roma con perfetto amore.*

E két megszólítás között lévő vers semmi egyéb, mint — egy Petrarca-utánezat. Azonban lesz még alkalmunk beszélni petrarkizmusairól.

Ugyanilyen nyugodt a «Canzona ad divam Katarinam Bononiensem» (XXIII) címűnek ihletése és menete.

«Audin adta ki ezt a canzonét, — írja Capponi — aki azt hitte, hogy Savonarola akkor írta, amikor Bolognában tartózkodott, s azon apácák-nak szánta, akik között boldog Katalin élt. Valóban, a vers alján ez áll: Könyörögjetez Istenhez érettem, mert ezen verset kegyelmetek szent jóságához írtam, s ajánljatok boldog Katalin kegyébe.»

A történeti háttér rekonstruálása világos; «tudós, alkalmi költemény, nincs elegancia híján, de a leghidegebbek közé tartozik» — mondja Piccoli; «Ebben a canzonében finom és szeretetteljes érzés nagy választekossága talál kifejezést» — írja viszont Villari.

Minket azonban csak az érdekel, hogy a költemény «tudós és alkalm», amelyben a humanista, mivel felkérték rá, megír egy canzonét, hideg ésszel, és mivel hite mély, nem beszél egyáltalában Marsról vagy Vénuszról, hanem Krisztusról és Szűz Máriáról, azonban egyáltalában nem tagadja, hogy ismeri Dantét és Petrarcat és a Vita Nouvából, meg a Canzonieréből költői egyveleget csinál:

*Da mille parti sol per fama core
Diverse genti a rimirar le membra:
Ché, essendo spento, par che viva ancora,
E del suo spirto par che si rimembra.
Ogn'uom il vede, quivi ogn'uom l'adora,
E pien di maraviglia gli fa onore.
Deh! qual selvaggio core
Non lagrimasse forte di dolcezza,
Vedendo l'opre sante e l'umil viso
Se adunque è un paradiso
Il corpo al mondo, e tanto qui si sprezza,
Che fia a veder di spirto la bellezza*

S a végén az olvasók figyelmébe is ajánlja magát, nem akar névtelen maradni; ő már humanista, csak a földi mecénások helyett égi mecénások kegyébe ajánlja magát.

Nem hisszük, hogy egy «középkori misztikus», ahogy Savonarolát nevezik, Dante gondolataival fejezte volna ki magát Petrarca versformájában, és nem valószínű, hogy abban az esetben olyan nyíltan megnevezte volna magát, inkább, mintsem hogy névtelen maradjon, mint ahogy sok

középkori irodalomban szokás volt — igaz ugyan, hogy inkább csak Itálián kívül. Mert Itáliában a névtelen művészet nem volt sohasem nagyon divatos. Az olaszok mindig tudatosan vitték szellemi fontosságukat, és így tett Savonarola is.

Egy másik tény is bizonyítja Savonarola öntudatos cselekvését. 1494—95-ben megalakul Firenzében az új köztársasági kormány. A megalakulás, az új rendeletek jórészt a barát munkája voltak, aki kikiáltja Krisztust Firenze királyává. Ez az alkalom ihleti őt egy költemény megírására, amely praktikus jellegénél fogva szerencsétlenül megöli azt, ami benne költői volna. Érthető, hogy Lorenzo Canti Carnascialeschi-jeinek gyakran szabados vidámsága nem felelhetett meg Savonarolának, sem a politikai lelkiismeret hiánya, amit a Magnifico politikájának annyira megfelelő dőzsölésekkel és vidám körmenetekkel helyettesített. Savonarola visszaadta a firenzei népnek szabadságát, a köztársaságot, politikai és erkölcsi emelkedettséget adott.

Ennek az új komolyságnak, amely bizonyos szempontból talán kissé túlzott volt, ennek az új kormányformának — mint ahogy néhányan, Cosimo il Vecchio nyomán, irónikusan mondták — «in base a paternostri», természetesen nem felelhettek meg a Mediciek kedvtelései. Akkor Savonarola kitalálta, hogy Laudi spirituális-t ír, a Canti Carnascialeschi formájára, ütemére és zenéjére. Nem valami szerencsés gondolat, mert a népet, amelynek az utóbbiak oly kedvesek voltak, mindig emlékeztethették a világi szövegre is, és, akár önkénytelenül összehasonlítások következtében, a Laudi-ban leírt dolgok könnyen nevetségessé válhattak. Savonarola Laudi-jai legalább «majdnem mindig megőriznek bizonyos mérsékletet, díszet és jóízlést» — mint ahogy Villari mondja,⁴⁰ azonban követői és utánzói, mint például Benivieni, valóban nevetségés túlzásokba estek, bár más okok miatt.

Fra Girolamo szükségét érezte annak, hogy Firenze élére egy ideális főt állítson, mert hisz ő volt valóságos feje és így, mint említettük, kikiáltja Jézust «Re di Fiorenzá»-vá, megírja indulóját a «Canzona ai Fiorentini»-t (XXI) a «Quant'è bella giovinezza» ütemére és dallamára. Ez az új vers, bár híján van az igazi költői értékeknek, bizonyos módon emelkedett, hiszen az új körmeneteknek — amelyek annyira különböztek a régiektől, zenei kísérete, mintegy himnusza lett.

*Viva, viva in nostro core
Cristo re, duce e signore.*

⁴⁰ Id. m., I., 532. l.

Ez igazi programköltészet, s azonkívül tőle idegen formához kötött : Így Savonarolát «ez az ellentét — mondja Villari — azon versek utánzására kényszeríti, amelyek gyakran gondolatszegények s mesterkéltn fogalmakkal vannak tele ; ezért nyomorúságos szó- és gondolat-mesterkedésre kényszerül. Nem csoda tehát, ha a Laudi-kben nem találunk igazi költészetet.»

Bizonytalan eredetű, eleinte Belcani-nak tulajdonították a következő verset ; de talán nem is annyira a szerző itt a fontos, mint inkább a szellem, az irányzat, amelyből ez a «De l'amor di Gesù» (XI) című ének származik. Így kezdődik :

*Ben venga amore,
Ben venga amore ;
I' ti sento nel core.*

Ez a motívum aztán a refrén minden versszak végén. Az ismert Poliziano-ének polémikus változata : «Ben venga maggio — e 'l gonfalon selvaggio, stb.» Erre a mintára — mondja Piccoli — Feo Belcari is írt egy Laudát : «Laudate Dio, laudate Dio, stb.» ; bár más költeményekben — amelyeknek kiheztartozása eddig bizonytalan volt — kétségkívül a stílus arra vall, hogy nem Belcari szerezte őket (igen sok és világosan felismerhető Pó-völgyi dialektus-elem miatt), ebben az utóbbiban több toszkán kecsességet vélünk találni. Mindenesetre abból a tényből ered, hogy Savonarola, elhatározása szerint, szabadon akarta parafrázálni a Magnifico Canti Carnascialeschi-jeit, valamint Poliziano hasonló dalait ; a hit javára akarván így fordítani azt, amit más az élvezet javára szánt.»⁴²

Hogy az ének Savonaroláé, ezt Piccoli a következő részben látja bebizonyítva :

*Tu sei mio padre e Dio,
Tu sei mio bon fratello,
Tu se' lo sposo mio,
Tu se' l'amor mio bello ;
Tu sai che tu se' quello,
Ch'io chiamo a tutte l'ore.*

*Ben venga amore,
Ben venga amore ;
I' ti sento nel core.*

*Come può star la sposa
Senza te, dolce sposo,
Se non trista e penosa*

⁴² Id. kiad., 37. l.

*Con l'occhio lacrimoso?
Iesù mio grazioso,
Donami el tuo fervore.*

Ben venga amore stb.

«A hitves (sposa) az Egyház — magyarázza Piccoli. — Az Énekek énekének allegorikus képe, amely gyakran visszatér, mint Savonarola költészetének misztikus és mégis kissé érzéki kísérmotívuma.»

Ami művészi értékét illeti, ez a vers típusa annak a fogalmi huzavonának, ismétléseknek, amely nem tud elszakadni bizonyos megszokott motívumok köréből, amelyekbe belekényszeríteni igyekszik a vallásos buzgóság, az isteni szeretet különböző megnyilvánulásait: kevés képek és kifejezésnek végtelen és unalmas kombinációja, amelyből elkerülhetetlenül általános erőtlenség és hidegség származik.

Inkább odavezetnek minket benső életének gyökeréhez azok a versek, amelyek belőle fakadtak, és mint ilyenek, magukon viselik annak egyszerű őszinteségét, a lélek, a bensőséges benyomás melegét; és éppen ezért igazi művészi versek; mint mindenütt, ahol titkos, elmélyedő, békére vágyó világa fejlődik ki, amelyet a legfelsőbb hatalom viharos, mély tengerre rendelt, ahol — amint mondja — «nem látok többé kikötőt, ahova visszatérhessek és megtaláljam békémet».

Ez a nagy béke utáni vágya és a könyörtelen küzdelem «a nyílt tengeren», az általa legjobban átélt két lelkiállapot alkotja ihletésének legmélyebb forrását.

Emlékezünk még első elhatározására s ártatlan ifjúi búcsújára, amelyben «állandóságot» (stabilità), kitartást kér, hogy semminő világi dolog ne zavarja meg a kolostorban, amely «è la rocha — che tien salvo ogn'om, se vole»; majd így folytatja:

*Se Jesù el cor mi tocha,
Non bisogna più parole. (XX)*

Majd álmodozik, örvendezik, terveket sző:

*Sentirò poi nel cor mio
Jubilo d'amor immenso;
Quanto più de Jesù penso,
Più m'accendo in carità.*

Álmodozik és énekel ideális világáról, amely számára nem földi szerelem birtoklása, hanem az isteni szereteté: (XIX)

*Tutto sei dolce, Idio signor eterno,
Lume, conforto e vita del mio cuore:
Quando ben mi t'acosto, allor discerno
Che l'alegreza è, senza te, dolore.
Se tu non fussi, il ciel sarebbe inferno:
Quel che non vive teco sempre, more.
Tu se' quel vero e sommo ben perfetto,
Senza el qual torna in pianto ogni diletto.*

Íme a humanista, aki visszavonult a kolostor cellájába és fárasztó, hosszú tanulmányok után, amelyekben a legfelsőbb Igazság fényét kereste, megtalálja azt, meggyőződik róla, magáévá teszi és az Igazság, amit a kódexekből mint tudást vett magához, meggyőződéssé, lelki tartalommal válik benne és oly erős, oly magas, hogy teljes egészét betölti s magát az életet jelenti számára.

Ez a meggyőződés derűs ünnepélyesség légkörébe emeli őt: az embert, aki érzésével eljutott oda, hogy az örök Istent felfogja, akit a lehetetlen tudás képtelen felfogni: «*Tutto sei dolce, Idio signor eterno!*»; és ezt igyekszik bebizonyítani, de csak negatívumokkal, mert nincs kifejezés vagy pozitív kép az örök fény számára, aki előtt a leghatalmasabb képzelőerejű olasznak tehetetlenül kellett lemondania: «*All'alta fantasia qui mancò possa!*» Savonarola pedig, akinél a forma akadály volt csak a gondolatoknak, így keresi a kifejezést arra, amit megérzett:

*Quando ben mi t'acosto, allor discerno
Che l'alegreza è, senza te, dolore.
Se tu non fussi, il ciel sarebbe inferno;
Quel che non vive teco sempre, more.
Tu se' quel vero e sommo ben perfetto,
Senza el qual torna in pianto ogni diletto.*

Itt már a tökéletes költő nyilatkozik meg számunkra, aki nyugodt és örvendez a felett, amit felfedezett. Lelkének melege ünnepélyes, de mégis bensőséges formában fejeződik ki, amely összhangban, tökéletesen simul hozzá a gondolathoz.

Ugyanilyen lágy az «*Ad Jesum quando ad pedes eius Maria flebat*» (XV) című vers ihletése és hangneme. Itt hiába keresnénk Fra Jacopónak, vagy magának Savonarolának hevességét és drámaiságát. Van drámaiság, de elhalkítja a «*suave pianto*», a szeretet utáni vágy:

*Iesù, splendor del cielo e vivo lume,
Amor felice e santo,
D'ogni suave pianto*

*E d'ogni grazia fonte e largo fiume,
Infiama il mio cuor tanto,
Ch'io pianga ai santi piedi cum Maria,
E sempre in te sospeso e fisso stia.*

Itt a fizikai szépségnek bizonyos átszellemítésével találkozunk, amely mögött ott van a XIV. és XV. század szerelmes-költészeti szótárának egész tapasztalata, különleges szenvedélyéhez alkalmazva :

*La tua clemente, dolce e bella mano,
Candida e pura luce,
La qual Maria conduce
A lacrimar il tempo speso in vano,
Con gran fulgor riluce,
E forte scalda il lacrimoso petto
Del tuo benigno, grato e santo aspetto.*

S amikor irgalomért könyörög, az ennek a «carmen»-nek legszebb része :

*Apri Signor, il tuo celeste fonte,
Quella tua dolce vena,
Che Maria Magdalena
Di basso loco trasse a l'alto monte,
Con l'anima serena
Piena di razi e di splendor divino.
Pietà, Signor, di questo peregrino!*

Vagy amikor kifejezi nagy szeretet utáni vágyát :

Amar vorrei ; e vo cercando amore...

Honnan ered mindez? Bizonyosan csodálkozunk a zord és mennydörgő barát gyengédségén.

Talán az a gyengédség, amely a San Marco kolostorban Beato Angelico testvér freskóiról áradt a nyers Fra Girolamo felé?

Mert nem volt ő a művészet réme : hiszen a San Marco-ban festőiskolát igyekezett fölállítani, abban az irányban, amelyet Frate Angelico jelölt ; s így biztosan jól ismerte a kolostorban lévő freskóit, nemcsak mert minden fordulóban szeme találkozott velük, hanem — meg vagyunk győződve róla — az élet zord pillanatai után elmerült nézésükben és innen csak gyengédséget, szelíd vigaszt meríthetett, s akkor így írt (V) :

*Quando el suave mio fido conforto,
Per la pietà de la mia stanca vita,
Con la soa dolce citara fornita
Mi trae da l'onde al suo beato porto ;
Io sento al cor un ragionar acorto
Dal resonante et infiamato legno,
Che mi fa sì benegno,
Che di for sempre lacrimar vorrei :*

Szinte ugyanaz a megindultság s ugyanaz a hangnem jellemző erre a «Jesù all'anima» (XXII) című verse, mint a már idézett «ad Jesum» címűre :

*Alma che si gentile
Sei per amor del Padre mio creata,
E da me tant'amata,
Riguarda il petto mio col cor umile.*

*L'amor ti vinca e la pietà ti mova.
Deh! lassa il tuo peccato,
Da poi che senza me pace non trova.
Spirito mio beato,
Levi dal mio costato,
El dolce prezzo dell'eterna vita:
La carità t'invita
All'altro ciel di loco basso e vile.*

Gyengéd kifejezések, harmonikus verssorok, választékos rímek jellemzik helyenkint ezeket a verseket ; azonban itt, ez utolsó stanza végén mint valami villanás, már föltűnik a fenyegetés, amely azután rettentő mennydörgésbe ment át a barát munkájában :

*Guai a chi non si pente,
E a chi con viva fede a me non guarda !*

Azokban kevés gyengéd pillanat volt életében. Fra Girolamo megvizsgálja lelkiismeretét és felkészül a végső küzdelemre. Előbb azonban önmagát kell legyőznie : a kísértéseket. Ebből újabb költemény keletkezik : «L'anima tentata conforta se medesima» (X) :

*Giù per la mala via,
L'anim mia ne va,*

*S'ella non ha soccorso
Presto morta sarà.*

*El demonio la 'nganna
Con la sua falsità,*

*El senso le promette
Ogne piacer che ha.*

*El mondo ancor la 'nvita
A far le iniquità ;*

*L'anima mia tentata
Or chi l'aiuterà ?*

Nehéz, szorongató kérdés ez számára, mert tudja, meg van győződve róla, hogy mielőtt könyörtelen reformot kezdene, önmagát kell mindenekelőtt reformnak alávetnie. Egyetlen vígasza, a kegyelemnek egyetlen forrása számára :

*Ricorri a Jesù Cristo,
Confitto in croce sta ;*

.....
*Abbi fede e speranza,
Che forte ti farà.*

*Tu non puoi esser vinta
Senza tua volontà,*

*Più potente è la grazia
Che ogne adversità.*

Érdekes technikai fogást figyelhetünk meg ebben a költeményben, a minden második verssor végén visszatérő mély és hirtelen megszakadó tonalitású rímben, amely mint süket dobszó mulandóságra és halálra emlékeztet :

*Pensa ben de la morte
Che presto ne verrà.*

Ezzel elértünk ahhoz a Savonarolához, aki az Egyház bajainak és veszélyének, kirohanásoknak költője, fenyegetések látnoka, a «De Ruina Mundi» és a «De Ruina Ecclesiae» szerzője. Mert ezek a canzonék

új és elütő szakaszt jelentenek, a barát életének és munkásságának döntő fázisát.

Capponi, és vele együtt a többi kritikusok is Piccoli előtt, ezt mondja a «De Ruina Mundi»-val kapcsolatban: «A kéziratban 1472. dátummal van ellátva, ugyancsak a Fra Benedetto által számunkra megőrzött másolatban is».

Mi azonban Piccoli mellé állunk és meg vagyunk győződve róla, hogy ítélete a leglogikusabb és az igazsághoz legközelebb álló: «Ez a dátum mély kétségeket támaszt bennünk: ha megfelelne a valóságnak, azt jelentené, hogy Savonarola húszéves korában, tehát a bolognai San Domenico-kolostorba lépése előtt három évvel, olyan verset írt volna, amelyben széleskörű tudásról és az életnek tapasztalaton alapuló valóságos ismeretéről tett volna tanúságot. Azonban húszéves korában Savonarola még valószínűleg csak a firenzei Strozzi törvénytelen kislánya iránt érzett szerencsétlen szerelmének hatása alatt állt, és mindenestre még benne élt abban a «világ»-ban, amelynek emitt romlásáról van szó».

«Tovább megyünk: 1472-ben egy della Rovere volt pápa, IV. Sixtus, alig egy éve, és még kevés idő mult el II. Pál pápasága óta (1464—1471), aki egyenes és szigorú egyházfő volt: hogyan magyaráznánk akkor a bíborosok, és a római kúria elleni kirohanásokat? Ez a canzone teljes egészében ...nyíltan a Borgia VI. Sándor (1492—1503) római udvarának botrányai ellen irányul. Egyik-másik stanzának nyersesége benső kapcsolatot világít meg ezen canzone és Savonarola néhány firenzei prédikációja között, amelyeket utolsó éveiben mondott».

«Ez a canzone tehát minden valószínűség szerint 1495 után keletkezett; az 1472-es dátumot ráírhatta a kézíratra maga Savonarola is, vagy valaki más, hogy eltereljék az esetleges gyanút a személyes célsokról». ⁴²

Igazat adunk Piccolinak: éppen abban a korban kezd a pápa és Savonarola közti viszály veszélyes és döntő szakaszba lépni és érthető, hogy a San Marco-beli barát nem takarékoskodott a megvetés és jogos undor kifejezéseivel, és alig takarta célzatosságukat VI. Sándor irányában, sem a szószéken, sem a most következő canzoneban (III), amely a legerősebb kirohanás. Hisszük, hogy annakidején mindenki megértette, ki ellen irányulnak ezek a legnagyobb undort kifejező szavak, amelyeket csak egyházi férfiú kiejthetett:

⁴² Id. kiad., jegyzetek a 8—9. lapokon.

*Deh! mira quel cinedo e quel lenone
Di porpora vestito, un istrione
Che 'l vulgo segue e il cieco mondo adora!
Non ti vien sdegno ancora
Che quel lussurioso porco gode,
E le toe alte lode
Usurpa, assentatori e parasciti;
E i toi di terra in terra son banditi?*

Harag és megvetés minden szó, megvetés, amely szinte nem akar hinni, de miután meggyőződött, szinte nem talál szavakat, amelyek teljesen kifejezzék azt a harag-vihart; de kirobban azután ami benne vajódik, keserűen és kétségbeesetten:

*Vedendo sotto sopra volto el mondo,
Et esser spenta al fondo
Ogne virtute et ogne bel costume.
Non trovo un vivo lume,
Nè pur chi de' soi vizii se vergogni...*

Ennyi alacsonyság szinte hihetetlen számára:

*Che non so come il ciel non si confunda
.....
Che di gran sdegno il cor mi se consume.*

Gúnyolódna, de ez már nem szatíra többé, csak végtelen keserűség és megvetés tölti el:

*Felice or mai chi vive di rapina
E chi de l'altrui sangue più se pasce
.....
Quella anima è gentil e peregrina,
Che per fraude o per forza fa più acquisto
.....
L'usura si chiama or filosofia.*

Minden sötét, több kétségbeesés van benne, mint Dante Poklában, a kifejezések kemények és a kifakadás rohan előre, mint egy fájdó masztisztító áradat, nyersebben és féktelenebbül, mint Dante kirohanása a Purgatóriumban a «*Serva Italia*» ellen, de nem kevésbé mélyen emberi

a bántalmazott, meg nem értett igaznak keserősége, akinek szava «*vox deserto clamans*».

Dante éneke megtörik és nem talál megoldást ; Savonarola kirohásának egy reménye marad, amely az Isten emberéé :

*Se non che una speranza
Pur al tutto non lassa far partita,
Ch'io scidò che in l'altra vita
Ben si vedrà qual alma fo gentile,
E chi alziò l'ale a più legiadro stile.*

Azonban a canzone végén annak az embernek pesszimizmusával és fáradságával találkozunk, aki tudja, hogy rosszul fogadják :

*Canzion, fa che sia acorta,
Che a purpureo color tu non ti apoggia ;
Fugi palazi e logie,
E fa' che toa ragion a pochi dica:
Che a tutto 'l mondo tu serai nemica.*

A másik canzone, a «*De Ruina Ecclesiae*» (IV), amint Piccoli mondja «az előzővel világos kapcsolatban áll, annak kifejlődése, s szinte ideális folytatása. Ez azonban tudósabb és tömörebb, tudatosabban és élőbbben adja vissza a Szentírás visszhangját : helyenkint kidolgozottabbnak látszik és ehhez a gondosabb kidolgozáshoz járulnak azok a magyarázatok is, amelyekkel maga Savonarola látta el. Ugyanabból az időből valónak kell tehát tartanunk, mint az előzőt ; a feltételezett 1475-ös dátumra ugyanazok a megállapítások vonatkoznak, amelyeket a «*De Ruina Mundi*»-nak tulajdonított 1472-es dátummal kapcsolatban le- szögeztünk.⁴³

Igaz ugyan, hogy Savonarola canzonéi között a legtudósabb, és éppen ez a nagy tudós apparátus árt meg a kifejezés könnyedségének ; érdekessé teszi azonban egy kép, amely az egész canzonén végigvonul és végigfejlődik : egész biztosan az Énekek Énekéből származik. Ez a motívum itt — még jobban, mint más verseiben — megerősíti azt a «kissé érzéki» hangnemet, amelyről már beszéltünk.

Egy Szúzról beszél benne — az Egyházzól — akivel kegyetlenül és becstelenen bánik, ahogy később megmondja, egy «gögs, csalfa kéjnök, Babilonia», vagyis a romlottság. Érdeklődik azután a Szúztól régi kin-

⁴³ Id. kiad., jegyzetek a 15—16. lapokon

csei, ékkövei és ékszerei után — amelyek az egyház nagyjai. Akkor a Szűz bevezeti őt «koldus-barlangjába» és felfedi előtte minden kárát, amelyek «még a köveket is sírásra indítanak».

Erre azonban a költő felkiált, és ez a kifakadás méltó egy humanista költőhöz, de egy condottiere-hez is :

*O Silla, o Mario, u' son le vostre spade?
Perchè non sorge, dissì, Neron fello?
La terra, l'aria e 'l cielo
Vendetta grida del suo sangue iusto.*

Bizonyos, hogy a sok teológiai utalás miatt túl van halmozva allegorikus értelemmel, azonban ezek az allegóriák egy helyen igazi költői életre kelnek, és a változatos képes kifejezések sorában az Énekek Énekének érzéken dűspompájú, színes világa érvényesül petrarcai lendülettel előadva :

*Piangete or quatro sei canute crine
Quatro animali e sette tube sante;
Or piangi stabulario mio zelante;
Piangete sanguigne aque pelegrine,
O pietre vive, altissime a divine!
Or pianga ogne pianeta et ogne stella,
Se gionta è la novella
La su, dove è ciascun di voi felice.*

És amikor a Szűz, vagyis az Egyház, felfedi előtte bajainak okát, ismét megnyilatkozik a lovag : «...Dhe, per Dio, Dona — se romper si potria quelle grande ale!».

Itt megtaláljuk a tevékeny és erős Savonarola kívánságát, amelyet azonban most ki tudja milyen felsőbb okok kötnek le — hogy véget vessen mindazoknak, akik a Szent Egyházban bomlasztanak és jogos haragját növelik.

Keze azonban meg van kötve, mert az Egyház így felel :

*....Lingue mortale
Non può, nè lice, non che mover l'arme.
Tu, piangi e taci: e questo meglio parme.*

Itt Piccoli időrendje tökéletesen egyezik a tényekkel, megállja a nagy próbát ; ugyanis bizonyos prédikációk után, amelyeknek hangneme teljesen egyezik a «De Ruina Mundi» tónusával — VI. Sándor pápa,

miután többször hiába hívta Rómába, és hiába igyekezett eltenni láb alól valamiképpen, megtiltotta Savonarolának a prédikálást; ezze elvette tőle legnagyobb és leghatásosabb eszközét, amellyel reformján dolgozhatott és a népen uralkodhatott.

Ez a canzone tehát ilyen lelkiállapotban keletkezhetett, bár nem nagyon hisszük, hogy Savonarola a rákényszerített hallgatást teljes mértékben figyelembe vette volna a pápa iránti tiszteletből, vagy a tőle való félelem miatt, ő, aki már híres volt a pápai brevekkelszemben tanúsított ellenállásáról. Talán azokban a napokban hallgatott, hogy éppen akkor ne hívja Firenzére és magára VI. Sándor haragját, de csakis a város érdekében: érezte, hogy küldetése még nem ért véget, a városnak még szüksége van rá. Ez magyarázza, a canzone befejezésében, melankólikus belenyugvását, amely alatt a titok rejlik:

*Canzone, io non fo stima
Di scorpio ponto: non pigliar impresa,
Se non serai intesa.
Forsi è meglio: sta pur contenta al quia,
Do poi che fa mestier che cosà sia.*

Ami a «De consolatione Crucifixi» című canzonét illeti, Piccoli ezt mondja: «Mértékben, stílusban, ugyanazon ihlető szellemben ez a canzone szorosán a két előzőhöz csatlakozik, sőt ugyanabból az időből kell, hogy legyen». ⁴⁴

Itt nem oszthatjuk Piccoli véleményét, különösen, ami az «ugyanazon ihlető szellem»-et illeti. Ugyanis az előző két canzone nyers és keserű ihlető indítéka, ebben a szerzeményben ismét halkká, lággyá válik (V):

*Quando el suave mio fido conforto,
Per la pietà de la mia stanca vita,
Con la soa dolce citara fornita
Mi trae da l'onde al suo beato porto;
Io sento al cor un ragionar acorto
Dal resonante et infiamato legno,
Che mi fa sì benegno,
Che di for sempre lacrimar vorrei;
Ma, lasso! gli occhi miei
Degni non son de la suave pioggia,
Che di là stilla dove amor s'alloggia.*

⁴⁴ Id. kiad., jegyzetek a 24. lapon.

Választékos kifejezések, összhang, zeneiség, világosság van ebben a stanzában. Azonban különös meglepetéssel szolgál ez a canzone: a következő stanzában teljes a sötétség, s Piccoli, aki valamiféle magyarázatot keres, végül is lemond annak minden lehetőségéről. Ez a legjobb példa a forma sötétségének bemutatására, amely nem tudta követni a bonyolult és túlgyorsan futó gondolatot. Érezni, hogy a költő szép hasonlatokat keresett gondolatainak ábrázolására, azonban, mintha ideges türelmetlenség szállta volna meg, képet képre halmoz, amelyek egymásba szaladnak, összekuszálódnak a felismerhetetlenségig. Jó példa ez arra is, mennyire nem volt ideje Savonarolának költői alkotásait átnézni, átjavítani, lévén mindig életének gigászi és veszélyes vállalkozásában elfoglalva. Innen ered aztán az ékesszavú, de teljesen sötét stanza:

*Qual veloce, qual sitibondo cervo
 Se vide al fonte mai tai salti fare,
 Qual a le voce il cor, che già spontare
 Il fin azial io vidi assai protervo?
 Sagitte acute gira il bianco nervo
 Da penetrar un solido diamante;
 Vivace aque stillante
 Ch'el sdegnoso Neron farebben pio.
 Lasso! qual cor si rio
 Non fan pregon le corde e le saette,
 Le voce sorde, e dolce parolette?*

Azonban rögtön megengesztel minket, mert a zavaros képek sötétsége után egy csodálatos stanza következik, egyike a legszebbeknek, amelyeket Savonarola írt:

*Alma che fai? Or questa or quella corda
 Soavemente dentro al cor resona,
 Che mi conforta et al camin mi sprona,
 Ben che l'andato tempo mi rimorda.
 O quanto ben al mio desir se acorda
 Quella armonia, e il son de la parole!
 Pallidette viole
 Da terra trae nel serto suo beato.
 O felice peccato!
 Che cosa, o qual ti fa degno d'onore?
 Chi t'ha donato un tanto Redentore?*

Ime Savonarola, Isten mennydörgése és villámlása, mily lágy dalnokká változik, mély és igazi művészé. Ihletése hatalmas érzelmi pályát fut be, amely a gyengéd megindultságtól, Petrarca gyöngédségétől a könyörtelen kirohanásig és Dante méltóságteljes haragjáig terjed.

Girolamo Savonarola verseinek sorát bezárjuk egy «himnusz-fordítással, amelyet az Egyház virágvasárnapkor énekel: egyszerű, de tökéletes és harmonikus próza — mondja Piccoli — de jobban visszaadja a latin ének harmóniáját, mint azt egy verses újracsinálás tehette volna»;⁴⁵ (XXIV) :

*Gloria, laude et onore sia a te, Re Cristo Redemptore
A cui la puerile bellezza cantò l'osanna pio.
Tu sei Re d'Israel, e di David inclita prole,
Che in nome del Signore, Re benedetto vieni.
Tutto il celeste coro ti lauda in l'alto cielo,
Et insieme il mortale omo, et ogni creatura.
La plebe ebrea ti venne incontra con le palme;
Noi con prece, voti e laude inanzi a te siamo.
Lei ti laudava quando tu avevi a patire morte;
Noi, ora che regni, ti cantiamo le nostre laude.*

Lendületes és fenséges formájú dicsérő-ének ez: átmenet a «Devotissimi trattati» (l. előbb) prózai szerzeményei felé; ünnepi himnusz a keresett, megtalált és misztikus kettősségében, emberségében és istenségében megértett Istenhez. Frate Sole himnuszának reinkarnációja, azonban a primitív ártatlan, friss ujjongása itt a humanista tudatos hódolatává válik, aki «Krisztus harcos lovagja», mint ő mondta. Fordítás, igaz, illetve inkább átültetés, de Savonarola választása és a kidolgozásba belevitte érzéseit.

Eddig csak a savonarolai ihletés benső forrásait említettük meg, azonban ezt nem lehet légmentes elzártságban elképzelnünk. Savonarola humanista volt, bár csak barát akart lenni — mint ő mondta — és széleskörű kultúrával rendelkezett. Most mindenekelőtt költői kultúrája érdekel minket: már megismertük költői hitvallását, költeményei pedig azt bizonyítják, hogy ismerte az előző és a kortársirodalmat is, még ha nem is dicsekedett vele lépten-nyomon, mint kortársai. Hogy a Canti Carnascialeschi negatívját megcsinálhassa, ismernie kellett a Magnifico és Poliziano pozitívját is. Többször is említettük már, hogy ismernie kellett Jacopone da Todi, Dante és Petrarca költői munkáit, sőt el is kellett merülnie bennük. Világos bizonyítékaink vannak rá.

⁴⁵ Id. kiad., jegyzetek a 77. lapon.

«Krisztus bolondjának» extázisát és hevességét érezni Savonarola isteni szeretet-aposztrofálásaiban, mint a «L'anima tentata conforta se medesima» (X), a «Pro itinerantibus» (XVI) című verseiben, a «Guidami tu» (XVIII) ártatlan és forró lendületében; azonban minden másnál jobban a «Laude al Crucifisso»-ban (XII), amely Fra Jacopone «Pianto della Madonna»-jának negatív másolata, magán viseli annak egész megindultságát, csak ez alkalommal Mária sirlalmait Fra Girolamo mondja el:

*Iesù, tu hai el mondo
Suavemente pieno
D'amor dolce e iocondo,
Che fa ogne cor sereno.*

.....
*Iesù, fammi morire
Del tuo amor vivace;
Iesù, fammi languire
Con te Signor verace.*

.....
*Iesù, fass'io confitto
Sopra quell'alto ligno,
Dove ti veggo afflitto,
Iesù, Signor benigno.*

.....
O Croce, fammi loco, ... stb.

Máshol viszont teljesen világos és megbizonyítható Dante és Petrarca hatása, amely a távoli olvasmány-émléktől a tudatos parafrázisig terjed; mint ahogy az olasz szellem mindig visszatér önmagának és a világnak legnagyobb költőjéhez, hányszor jött Fra Girolamo segítségére Danténak költőileg kifejezett hatalmas tudása, s hányszor adják meg a formát bensőséges költői érzékenyüléseihez Laura dalnokának melankólikus és lágy versei!

Piccoli ezt mondja: «Danténak és Petrarcanak mindig élő hatása enyhíti és kijavítja a költő nyerseségeit: azonban nem akart és keresett hatásokról van szó, hanem akaratlan, önkénytelen átvételekről».

Néha azonban nem lehet tagadni, hogy Savonarola szándékosan vett át egy-egy sort, vagy képet, Petrarcanak egy-egy kifejezését: annyira világos és tudatos, hogy nem lehet, de nem is kell tagadni, mert mindennek ellenére is Savonarola eredeti marad, s Dante és Petrarca segítségével csak arra szolgál, hogy túlemelkedjék a nagyon sok formai

nehézségen. Ez egyben azt is jelenti, hogy Savonarola nem sok időt töltött verseivel.

Hogy bemutassuk, hogyan telik meg a petrarcai forma savonarolai tartalommal, egymásután két stanzát közlünk, amelyek közül az első Petrarcaé :

*Quando il soave mio fido conforto,
Per dar riposo a la mia vita stanca,
Ponsi del letto in su su la sponda manca
Con quel suo dolce ragionare accorto;
Tutto di pietà e di paura smorto
Dico — Onde vien tu ora, o felice alma? —
Un ramoscel di palma
Et un lauro trae del suo bel seno,
E dice — Dal sereno
Ciel empireo e di quelle sante parti
Mi mossi, e vengo sol per consolarti.*

(*Petrarca: Canzoniere, ed. Bietti, c. CCCLIX.*)

*Quando el suave mio fido conforto,
Per la pietà de la mia stanca vita,
Con la soa dolce citara fornita
Mi trae de l'onde al suo beato porto;
Io sento al cor un ragionar acorto
Dal resonante et infiamato legno,*

*Che mi fa si benegno,
Che di for sempre lacrimar vorrei;
Ma, lasso! gli occhi miei
Degni non son de la suave pioggia,
Che di là stilla dove amor s'alloggia.*

(*Savonarola: Poesie, ed. del Piccoli, V.*)

Avagy egy másik példa arra, hogy ez az «utánzás» kizárólag formai: Petrarca így szól Sennuccio del Bene-hez, aki már eltávozott e földről:

*A la mia donna puoi ben dir in quante
Lagrima io vivo, e son fatto una fera,
Membrando il suo bel viso e l'opre sante.*

(*Petrarca: Canzoniere, Bietti, CCLXXXVII.*)

Savonarola meg így emlékezik meg boldog Katalinról :

*Deh! qual selvaggio core
Non lagrimasse forte di dolcezza,
Vedendo l'opre sante e l'umil viso?*

(Savonarola: Poesie, XXIII.)

Ugyanígy számos helyen kimutathatnánk a dantei doktrína visszahangját,⁴⁶ a Purgatóriumbeli Lethe folyó mentén lakozó alakok, vagy Szent Bernátnak a Szűzhöz intézett himnuszának hatását a savonarolai költészetre.⁴⁷

Megállapíthatjuk azt is, hogy a Savonarolára ható Petrarca, nem a Lauráért epekedő költő, hanem a Laura halála utáni megnyugvó és elégikus Petrarca. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a huszonkétéves Savonarolához, aki túlesett egy nagy érzelmi megrázkódtatáson, s megírt egy «De contemptu Mundi»-t, olyan közel állt egy másik «De Contemptu Mundi», a Petrarcaéé, és azon sem, hogy a petrarcai «Secretum» ihlette a «carmen»-t, «Ad Jesum quando ad pedes eius Maria flebat». (XV).

Ezek a megfelelések elegendő anyagot szolgáltatnának egy másik tanulmányhoz is, itt azonban megelégszünk csak említésükkel. Különösen még csak a Petrarca «Spirito gentili!» canzonéjának és Savonarola «De Ruina Mundi»-jének sok egyezésére utalunk jegyzetben.⁴⁸

Itt önkénytelenül kínálkozik egy másik kérdés: azaz párhuzam, hogyan fogta fel Róma szerepét Petrarca és hogyan foglalkozott vele Savonarola; ugyanis Róma univerzális jelentősége a Barát figyelmét sem kerülte el. Savonarola is eszmei egyesítőt látott Rómában, a Rinaszítának, ahogy ő gondolta, a lelki ujjászületésnek ideális vezetőjét. Savonarola számára Róma az egész kereszténység ideális központja, akkoriban a romlás útján. Savonarola pesszimista Petrarccal szemben :

*La terra è si oppressa da ogne vizio,
Che mai da sé non leverà la soma:
A terra se ne va il suo capo, Roma,
Per mai più non tornar al grande officio. (III., 45—48 sor.)*

⁴⁶ De Ruina Ecclesiae.

⁴⁷ VIII. 1—4. verssorok; IX. 11—15. verssorok.

⁴⁸ V. ö. Sav. III. 6—10. sorok; Petr.

LIII. 7—9. sorok; — Petr. LIII. 37—40. sorok; Sav. III. 47—54. és XVII. 21—24. sorok.

Van még azonban egy reménye :

*Jesù, dolce conforto e sommo bene
D'ogni affannato core,
Risguarda Roma cum perfetto amore. (XVII., 1—3 sor.)*

Máskülönben ő is, mint Petrarca, a nagy rómaiakat idézi :

*O quanta doglia hai Bruto e tu Fabrizio,
Se hai intesa questa altra gran ruina! (III., 49—50 sor.)*

Avagy :

*O Silla, o Mario, u' son le vostre spade
Perchè non surge, dissi, Neron fello?
La terra, l'aria e 'l cielo
Vendetta grida del suo sangue iusto. (IV., 38—41 sor.)*

Ezzel a zárójellel befejeztük Fra Girolamo Savonarola költeményeinek tárgyalását.

Nem kételkedhetünk, hogy Savonarola művész volt, aki mélyen érzett és szükségét is érezte annak, hogy átélte és leszűrt érzéseit közölje a világgal. Tudatos művész volt, és ő maga határozta meg ihletésének forrását : «Isten szeretete és az embertársak üdve». Ez a kettős, belső és külső ihletés alkotja Savonarolát, mint bensőséges és mint alkalmi költőt : ezt igyekeztünk minduntalan megvilágítani, amint egyenkint tárgyaltuk költeményeit.

Fra Girolamo versei munkásságának szerves részét alkotják, és ő — mint erős jellem — ha életével és munkásságával hatott kortársaira és az utána következő korokra, a költészetben is ihlette őket, akár tényleges költői munkáival, akár életének és ezzel kapcsolatban Firenzének különös eseményeivel. Ez a város magán viselte azoknak mély nyomait 1498 után még sok évtizeden át, messze túl vezérének erőszakos halálán, annyira, hogy szinte külön Savonaroláról szóló költészeti műfajról beszélhetünk.

Savonarolának a XV. század olasz irodalmára tett hatásáról Villari, Del Lungo, Fanfani, de mindenekfölött Mario Ferrara foglalkoztak.⁴⁹ Így ez alkalommal csak megemlíjtük ezt a hatást.

⁴⁹ L. Piccoli : Bevezetés az id. kiadás-hoz, XIX. lap, 3. jegyzet ; M. Ferrara : Savonarola : Prediche e scritti kiadásá-

nak függelékében l. egy tanulmányt F.-tól : L'influenza del S. sulla letteratura e l'arte del Quattrocento.

Ezen tanulmányunk során már többször említettük, Fra Girolamo mennyire inkább lírikus volt néhány prózájában és a prédikációiban, mint sokszor költeményeiben.

Ugyanúgy állíthatjuk azt is, mennyivel inkább művész volt, mint költő. Költő volt, igaz, de — paradoxonnak hangzik — olyan költő akinél hiányzott a teljes költői tehetség: megvolt belőle a belsőbb rész, a bensőséges ihletés; nem sikerült azonban kifejlesztenie azt a türelmes munkát, amelynek még a legzseniálisabb költő is engedelmeskedik, hogy forrongó gondolatait felöltöztesse, méltó külső formával lássa el: ez nem sikerül neki, mert nincs ideje rá. Így érthető, miért hatottak rá olyan erősen azok a gondolat kifejezések, amelyek megfeleltek az ő gondolat tartalmának, miért hatottak rá olyan erősen Dante és Petrarca kifejezései és formakészlete, nagy kifejezésbeli eredetisége ellenére is, amely olyan félreismerhetetlenül nyilvánult meg prédikációiban.

Tehát inkább művész volt Savonarola, mint költő: művész volt mindenekelőtt mélyen érző lelkében, érzékenységében, zseniális eredetiségében, sokoldalúságában, prófétai lendületében, egész életében, amely meglehetősen rövid, tragikus befejezésű extázis volt.

Művész mivoltáról még hosszabban fogunk szólni máshol.⁵⁰

Jelen tanulmányunk folyamán nem szeszélyből emlékeztünk meg többször Savonaroláról, mint humanistáról, mint a Rinascimento igen fontos alkotóeleméről.

A többi humanisták egész vagyონukat régi kódexek keresésébe ölték, hogy az Igazság egy részét fölfedjék; Savonarola egész életét arra pazarolta, hogy egyetlen és legnagyobb meggyőződését, az Igazságot megtalálja és terjessze. A két Igazság között pedig nem volt különbség, legföljebb az utakban.

Ezek az emberek lázasan kerestek valamit, ami kielégítse őket, ami tartalmat adjon életüknek; egy régi, időnkint elhalványult, de folyton élő vágy támadt bennük újra, amely most elemi erővel tört elő: a Rinascita.

Savonarola csak visszament ennek a vágnak eredetéhez: Szent Pál és Szent Ágoston vallási ujjászületésének gondolatához Dante és Cola di Rienzo politikai és vallási ujjászületéséhez: ezen az úton mélyen megértette a Rinascimento igazi, eszmei és történelmi lényegét, és átélte azt vallási és politikai reformatori kettős munkásságában.⁵¹

Ezt akarta bizonyosan kifejezni Piccoli is, amikor ezt írta:

⁵⁰ I. alatt idézett értekezésünk VIII. fejezete.

⁵¹ A kérdésről bővebben I. 22. alatt.

«Benne, Rinascitánk legmélyebb lelkében, volt meg annak a kornak lényeges és maradéktalan kifejezése. Átélté ugyan az átmeneti kor hagyományait, de nem esett kívül saját korán: sőt szenvedéseiben fölülmúlta annak legzordonabb ellentéteit, a tisztaság és nagyság ideális szemlélésében».

«Azok között, akik lelkesedve és megindultan hallgatták szavait, ott volt egy ifjú is, aki a dicsőséget egy szent névvel gazdagította: Michelangelo. Egy magasszempontú és általános szintézis útján Gerolamo Savonarola ráhagyta fájdalmas örökségét. Így alakult, mintegy a legfelsőbb végzet rendelése szerint, az olasz Rinascimento legigazibb és legmélyebb szelleme». ⁵²

Valóban: Michelangelo, akinek legkedvesebb olvasmánya a Szentírás volt és Savonarola prédikációi, akinek lelkében ugyanaz az őszövetési tűz lángolt, mint Fra Girolamoéban, talán a legjobban, lángeszének minden nagyságával tudta fölfogni a San Marco-beli barát nagyságát. Ezt a csodálatos közelséget a két zseni hasonló természetében kell keresnünk.

Ő tudta igazán megérteni Fra Girolamónak az Egyház és a Haza megmentésére irányuló erőfeszítéseit. Nyugtalan, titáni lelkük a forma plaszticitása feletti tökéletes uralommal fejeződik ki. Michelangelóban teljesedik ki a Rinascimento igazi, hatalmas keresztény művészete és önmaga szintézisén keresztül fejezi ki Savonarola bonyolult, tragikus lelkeségét.

«L'amor ti vinca e la pietà ti mova» — mondja Fra Girolamo Jézusa, s nem ugyanezt fejezi-e ki a «Pietà»-nak drámai, megindító jelenete?

Fra Girolamo «fecit terrificam predicationem», és Michelangelo megfestette a «Giudizio Universale»-t; s Mózesnek sértett haragos méltósága a savonarolai «De Ruina Mundi» haragtól reszkető kirohanásának légkörében fogant!

Igy találkozott két művész és lángelme legmélyebb emberi érzéseikben: a drámaian megindító «pietas»-ban, a sértett méltóságban, a jogos haragban, az ítélő és megváltó Igazságban, s általuk és bennük fejeződött ki valóban az olasz Rinascimento legigazibb, legbensőségesebb szelleme.

FOGARASI MIKLÓS

⁵² Id. bevezetés, XXII—XXIII. lap.

A FASISZTA OLASZORSZÁG NEVELÉSE ÉS OKTATÁSA

I—XVII-ig.

I. A FASISZTA FORRADALOM.

A forradalom okai.

A népek, nemzetek állami és társadalmi rendjét megrázó forradalmak különböző okokból és célokért áldozták a polgárok erejét. Rabság és szabadság, elnyomottság és függetlenség, nyomor és jólét, jogtalanság és igazság, egyéni és közérdek, maradiság és haladás, árulás és hazaszeretet, polgári és katonai hatalom, önkény és alkotmányosság, nemzetköziség és nemzeti eszme szembefordulása, vagy gyakran tömegszenvélyek felszínrejutása bontotta meg a fennálló rendet, és kíméletlen erővel igyekezett arra, hogy a politikai, társadalmi vagy a gazdasági életet a saját elgondolásai szerint alakíthassa át. A kitűzött cél elérésével, az újítások és a változások végrehajtásával rendszeren megszűnt a forradalom, és folyt az élet tovább az új mederben.

Az az olasz forradalom, mely a fasizmust hatalomra juttatta, már 1915-ben kezdődött, majd 1922-ben folytatódott, és Mussolini-nek 1923. január 7-én, a Palazzo Viminale-ben a genovai kikötőmunkásokhoz intézett szavai szerint, még egyideig tartani fog. Mi lehet vajjon az oka ennek a tartós, állandó forradalmi állapotnak? Maga Mussolini felel erre a kérdésre 1933. október 23-án, a Piazza Venezián mondott beszédében: «A forradalom nincs befejezve! Nem fejeződhetik be, mert az a mi szellemünknek és harci vágyunknak folytonos alkotása, és mindig ennek is kell maradnia».

Az olasz fasiszta forradalom efolyásában, de végső céljában is eltér az eddigi-ektől. Akik 1914 előtt olyan vidékeken tartózkodtak, melyeket a világháború után

Olaszországhoz csatoltak, bizonyára igen sokszor hallották az «irredenta» kifejezést, és tudomásuk is volt az ezzel a szóval megjelölt hazafias mozgalomról (irredentismo=felszabadításra törekvő mozgalom). A szervezésnek a vezetői, és a munkatársak legtöbbször az ifjúság sorából kerültek ki. Nagy lelkesedéssel készültek fel arra az időre, amikor elérkezik az alkalom, hogy a még idegen uralom alatt élő olasz testvéreiket felszabadíthassák. Ez, a nemzeti érzésektől áthatott egyesülés volt a csírája a fasiszta összefogásnak, bölcsője a hazafiúi gondolatnak. Ennek a hazafias tűznek a lángjai átszártak az anyaország területére is, és lánggra lobbantották az olasz hazát féltők szívét.

Benito Mussolini volt az a lobogó fáklya, mely bevilágított az olasz jövő sötét- ségbe, és meggyújtotta a haza oltárán az örök áldozati tüzet.

A fasiszmus előtti Olaszországról és népéről jóformán mindenki tud jót és kifogásolható. Éppen ezek a tagadhatatlan tulajdonságok bátorították Mussolinit a forradalomra, és erősítették a győzelemben való reményét. *Saverio Grana: Mussolini spiegato ai bimbi* (Mussolini a gyermekeknek magyarázva) című könyvében mint hibákat sorolja fel a világháború előtti olasz népnek édes semmittevését, bőbeszédűségét, mandolinos és sokszor komoly cél nélkül való életét. Mussolini Udine-ben, 1938. szeptember havában így nyilatkozott: «Olaszország csak arra volt jó, hogy a többieket szórakoztassa».

Hogy Olaszországot oly sok külföldi kereste fel, azt nemcsak csodálatos természetű szépségeinek, évezredek emlékeinek, felbecsülhetetlen műkincseinek, Róma ellenállhatatlan vonzóerejének, klasszikus kultúrájának köszönhette, hanem népnek sajátos megnyerő, szeretetreméltó kedvessége is hozzájárult ahhoz, hogy aki egyszer közöttük járt, az feledhetetlen emlékeket őrzött a lelkében és el nem nyomható vágyakozást a mielőbbi visszatérésre. A derűs kedély, vonzó egyéniség, művészi képességek, könnyű, gondtalan életmód azonban lassan-lassan kioldották a lélekből az ösök erejét, és a mindenfelől érkező bénító, bomlasztó hatásokkal szemben való ellenállását gyengítették. Az ország északi részében a gyári, ipari, kereskedelmi tevékenység nyomában járó, inkább materialista szellemiség, az ország középső részén a klasszikus kultúra idealizmusa, míg délen az éghajlat elernyesztő hatására, bizonyos semmivel sem törődés uralkodott a lelkeken.

Amíg Olaszország egyre szegényebb és gyengébb lett, addig más államok mind hatalmasabban, gyorsabban fejlődtek. Olaszország tekintélye folytonosan csökkent, anyagi és erkölcsi hitele romlott. Azon a lejtőn mozgott lefelé, mely a szakadékba, a megsemmisülésbe vezetett. Így találta őt a világháború. Belső egyenetlenség, határozatlanság, tanácstalanság, politikai megkötöttség állták az útját a haladásnak, és már-már úgy látszott, hogy hiábavaló D'Annunzió nak és Mussolininek minden erőfeszítése, hogy a nemzetet felrázzák és cselekvésre bírják.

Végre mégis megmozdult az ország lelkiismerete, és 1915-ben megindult a nagy küzdelem Olaszország feltámadásáért. Sok-sok szenvedés, 600,000 hősi halott volt az ára a győzelemnek. A béke nem felelt meg azoknak az óriási áldozatoknak, melyeket az olasz nép hozott. «Olaszország a háború után szenvedő nép hazája volt» — mondotta Mussolini Udineben.

Így festi le *Grana* a gyermekeknek a háború utáni Olaszországot : «A háború után bűn volt katonának lenni, a tiszték jobban tették, ha polgári ruhában jártak. A nemzeti lobogónak becsülete nem volt. A sztrájkok minden vonalon megbénították a forgalmat, a földművesek meggyújtották a gabonát, elpusztították a termést, nehogy jusson belőle az uraknak. Ezeknek az élete különben sem volt biztonságban, és a hatóság nem tehetett semmit a védelemre, a kormány gyenge volt, Róma a pusztulás szélén állott. A bolsevizmus megtagadta a hazát, mert nemzetköziség lett a jelszó, de megcsúfolták a családot és a vallást is. A polgárháború bombával, gyilkos eszközökkel dolgozott, és nem kímélte sem az ártatlankokat, sem a körmeneteket, sem a színházban szórakozókat».

A párizsi nagy osztozkodásban Olaszország követeléseit nem teljesítették. Megsértve, leromolva, vérezve állott a teljes pusztulás viharában, kockáztatva ősi multat, hagyományokat, országhatárokat, nemzeti becsületet és mindent, amiért egy népnek élnie kell, élnie érdemes. Veszendőben volt minden, gyönyörű városai, kikötői elhanyagolva, Nápoly némely helyen mocsaras és egészségtelen lett.

De elposványosodtak az emberi lelkek is, kiveszett belőlük minden nemes érzés, és a jövő nemzedék nevelése ebben a fertőzött eszmevilágban egyáltalában sem olasz, sem erkölcsös nem lehetett. Az iskolai oktatás és nevelés már régóta csigalépésben haladt, nem nevelte a mai értelemben az egész embert. A kommunista iskolát pedig minden rossz átítatta, és ezt a sok rosszat nemcsak a tanítók, hanem a tanulók is becsempészték és terjesztették. Számúzték innen is a nemzeti szint, a keresztet, az uralkodó képét. Meglazult a család belső kapcsolata is, az a szilárd alap, melyre egy nemzet jövője, nagysága felépíthető.

Ebben a kétségbeejtő, utolsó órában vaskézrel ragadta meg Mussolini, Olaszország vesztébe rohanó szekerének a rúdját, és megállást parancsolt a megvadult indulatoknak. Mélyen elkeseredett hazafiúi lelkében hatalmas villámok gyűltek, ezeknek ostoraival előbb megfékezte és engedelmességre kényszerítette, aztán az alkotó munka hámjába fogta be a tömegezők táltosait. Amikor a Gondviselés odaállította őt nemzete megmentésére, megadott neki minden képességet, hatalmat ahhoz, hogy nagy hivatását betölthesse. Ismerte népét, pedagógus volt, lelke a legérzékenyebb pszichológiai szeizmográf, mely előre jelezte elgondolásainak bekövetkező hatásait.

A forradalom céljai.

A lövészárkok életének idegfeszítő várakozásai közben, majd a kórházi sebesült-ágyon már kirajzolódott előtte a cél, a jövő, melyre életét feltette : el-takarítani a romokat, bekötözni a sebeket, fölemelni az elesetteket, gyámolítani az elhagyottakat, együtt dolgozni a dolgozni akarókkal, összeforítani a néppel, az ősi, nemes hagyományokon egy új, dicső, nagy és hatalmas Itáliát kialakítani.

Rendületlenül bízott abban, hogy nemzete megérti szándékait, és melléje áll az újjáépítés nehéz munkájában. Mindaz, ami történt, csak annál nagyobb erő kifejtésre ösztönözte. Maga mondta a római Augusteo-ban : «Nekem a mult csak ugródeszka, melyről a lendületet veszem egy büszkébb jövő felé». (1924. febr. 1.)

Az építő munkához való erők és képességek megvoltak a nemzetben, csak össze kellett ezeket fogni. Ennek az összefogásnak, erő- és hatalomegységnek a kifejezője, jelképe a lictorok vesszőnyalábja, fascies-e (fascio=fássó).

A fasiszta forradalom céljairól Mussolini a többek között ezeket is mondta: «A fasiszta forradalom bárhogyan, bárhol és bárki ellen nagygyá fogja tenni Itáliát» (1926. okt. 28-i üzenetében.)

«A f. forr. Olaszország életének alapeleme, más népeknek tájékoztató fény» (A Palazzo Venezia-ban, 1930. okt. 1-én mondott beszédében.)

«Készek vagyunk mindent felforgatni és elpusztítani, ami a f. forr. haladását gátolná, azét a forradalomét, melynek az olasz nép jólétét kell biztosítani és mind erősebben éreztetni vele megújult nagyságát». (Ravenna, 1931. aug. 1.)

«A történelemben még soha nem látott példát adunk a világnak, egy alkotó forradalmat, mely folytatódik, fejlődik és alakul, mint a nép szellemének és akaratának mindennapi teremtése». (1933. okt. 28-i üzenetében.)

«A f. forr. nem csupán Itália kiváltsága és erőfeszítése, hanem a világ parancsának és reménységének a szava». (1933. okt. 28-i üzenetében.)

«Sok kényes és fontos feladat vár a forradalomra. A légkör még mindig fagyos. A késlekedőket, a határozatlanokat, a honvágyasokat elhagyjuk az út mentén. Az olasz nép az egységet, akaratot, fegyelmet jelentő lictori jel alatt akar előre menni». (Róma, 1934. márc. 18. a II. ötévi gyűlésén mondott beszédében.)

«Róma felséges neve fogja kormányozni még erőinket a Földközi-tengernek Adria-tengeri öblében és a Földközi-tengeren, három földrész közlekedési útján». (Bologna, 1918. máj. 24. a városházban mondott beszédében.)

«Róma az a név, mely két ezredév történelmét betölti. Róma adja meg a jelet az egyetemes műveltség elindulásához. Róma utakat húz meg, határokat jelöl ki, és változatlan jogának örök törvényeit adja a világnak. De ha az ókorban ez Róma egyetemes feladata volt, íme, meg kell oldanunk még egy másik egyetemes feladatot. Ez a rendeltetés nem válhatik általánossá, ha nem Róma földjében gyökeredzik». (Trieszt, 1920. szept. 20.)

«Az a rendeltetés, hogy Róma legyen ismét az egész nyugateurópai műveltségnek az irányító városa». (Trieszt, Rossetti 1921. febr. 6.)

«Mi fasiszták nem tudjuk elfelejteni, hogy Róma, ez a kis terület volt egyszer az állam középpontja, agya és szíve; azt sem tudjuk elfelejteni, hogy Rómában, ezen a kicsiny földterületen vált valóra a történelemnek egyik vallási csodája, amely által egy eszmét, melynek Róma erejét kellett volna elpusztítania, Róma magába felszívott, és nagyságának a tantételévé változtatott át». (Parlamento, 1921. dec. 1.)

«Róma a mi elindulásunknak és a reá való hivatkozásunknak a helye; a mi jelképünk és mitoszunk». (A *Popolo d'Italia*-ban 1922 ápr. 21-én, *Passato e Avvenire* c. cikkében.)

«Róma, melyről álmodunk, nem lehet pusztán csak a megújhodott olasz nemzetnek élő és lüktető központja, hanem az egész latin világnak is a csodálatos fővárosa». (A Pal. Ghigi erkélyéről 1924. ápr. 10-én.)

«Róma nem lehet, de nem is szabad, hogy a szó közönséges értelmében vett

város legyen ; hanem dicsőségéhez méltó városnak kell lennie, és ezt a dicsőséget szünet nélkül meg kell újítania, hogy mint a fasiszta-kor örökségét, átadhassa a jövőendő nemzedékeknek». (Capitolium, 1924. ápr. 21.)

«Ebben a sötét, megkínzott és már ingadozó világban a menekvés nem jöhet máshonnan, mint Róma igazságából, és Rómából jönni is fog». (Parlamento, 1932. nov. 16.)

Minden, amit Rómában végeznek, nemzeti és egyetemes». (Piazza Venezia, 1933. okt. 28.)

«Minden út Rómába vezet, de az összes utak Rómából is elvezetnek az összes égtájak felé, az összes főpontokhoz. Eme útrendszeren és életerős csomópontokon keresztül már három ízben sugárzott ki a műveltség». (Popolo d'Italia, 1934 jan. 2.)

«Minden rendezett állam fővárosa, különösképpen pedig a fasiszta uralom alatt, és ha ezt éppen Rómának hívják, nemcsak város, hanem politikai intézmény, erkölcsi csoport». (Róma, a II. ötéves gyűlésen, 1934 márc. 18.)

A forradalom rövid története.

Ezekben az idézetekben, amelyek *Bruno Biancini* «*Dizionario Mussoliniano* gyűjteményéből. valók további hivatkozásokba nemek a műnek a rövidítése: *Diz.*), benne találjuk mindazokat a legfontosabb feladatokat, melyeket a fasizmus megoldani akar. Mussolini minden célkitűzésében a régi Róma és Itália dicsőségét, hatalmát, erkölcsét, erényeit vetíti hallgatói elé, és küldetését is úgy tekinti, hogy a nagy örökség átvételére, megújítására kell neki nemzetét és hazáját előkészítenie. Nagyon jól tudja, hogy az igazság sokaknak fájni fog, és nehezen lesznek hajlandók egyesek földelni kényelmes, felelősség nélkül élvezett helyüket, és tiltakozni fognak békés nyugalomuk megzavarásáért. Számít a heves ellenállásra, mert a fasizmus lüktető életet, munkát, harcot, küzdelmeket vár híveitől. De a helyzet nem engedi meg a kíméletet, az elnézést, a késlekedést. Cselekedni kell, mégpedig azonnal. Hirdetni kell az eszmét, híveket kell megnyerni és pártot, küzdő sereget kell szervezni.

1914. november hó 15-én megalapította Mussolini a fasizmusnak ma is első és legnagyobb lapját, az «*Il Popolo d'Italia*»-t, és ebben indította meg a nagy harcot az eddigi rendszer, gondolkodásmód ellen, és követelte, hogy Olaszország is lépjen a tettek mezejére. Figyelmeztette hazáját, hogy itt az alkalmas pillanat arra, hogy Olaszország nagyságát, hatalmát, tekintélyét visszaállítsa. Szembeszállt a kényelemszerető, gyáván meghúzódó, semlegességet hirdető hatalmas táborával, és nem törődve a minden oldalról ráleselkedő veszélyekkel, küzdött a lelkéből mind elemibb erővel kilobbanó eszmékért.

Gondolatait, terveit közölte a nemzeti és hazafias érzésektől lelkes közvetlen környezetével. Ez a hűséges csoport magával vitte ezeket a gondolatokat a harc-vonalakra, a lövészárkokba, és a jobb, a dicsőbb Olaszországért való élni-halni akarásnak a végsőkéig felfokozott ereje végül is győzelmi babérral övezte az olasz hősokeket. Benito Mussolini is ott harcolt az első sorokban, a Karsztok poklában. Egy ellenséges kézigránát súlyosan megsebesítette, és kórházba került. A Gond-

viselés akkor is örködött fölötte, amikor lábadozása alatt ezt a kórházat ellenséges bombák érték.

A külső ellenféllel megbirkózott a hősies hazaszeretet, a nagy háború után támadt belső ellenségnek, a kommunizmusnak ezerkarú szörnyetegével szemben azonban új és különleges erőtenyezőket, fegyvereket kellett kovácsolni. A nemzeti és a nemzetközi gondolatnak az összecsapása súlyos testvérharcot váltott ki, és áldozatokat követelt. De hiába szövetkezett a gonoszság a faszizmus ellen, csodálatos védőpajzs fedte Olaszországot és a Ducet. A hős vértanúk vérével megszentelt eszme diadalt aratott. Fegyver és meggyőzés elhárították a legnagyobb veszedelmet, és megkezdődhetett az újjáépítés nagy műve.

A Duce munkatársainak hűsége, az olasz feltámadásban való hite, példaadó, önzetlen és áldozatos munkássága egyre több hívőt nevelt és vonzott a fasiszta táborba. Megszerveződött az a központ, ahonnan a szellemi erő kisugárzott az ország minden részébe. A felnőtteknek ez a lelkes csoportja vitte tovább a felvilágosítás és a meggyöző igazság fáklyáját a társadalom minden rétegébe, hivatalokba, gyárakba, üzemekbe és a családi körbe.

Az ellentábor minden anyagi erejét és hatalmát latbavetette, hogy elgáncsolja a faszizmust. Mussolinit is sikerült elzáratniok. Szabadulása után még nagyobb tüzzel végezte szervező munkáját. 1919-ben képviselőnek is jelöltette magát Milánóban, hogy az egész ország előtt fejthesse ki nézeteit, de alig kapott pár ezer szavazatot. Fél évvel később azonban már Milano és Bologna képviselője, és nem hátrált meg a sok fenyegetés elől, hanem bátran és keményen támadta ellenfeleit.

Folyt a harc, de végül mégis győzött az új rend, a sztrájkokat megtörték az önkéntes fasiszta munkások. Megtörtént a «Marcia su Roma», a Rómába való menetelés. Az uralkodó bölcsesége elhárította a legnagyobb veszedelmet, a katonaságnak és a «camicie nere» lelkes seregének az összecsapását, ezzel utat nyitott a faszizmus szabad érvényesülésének, 1922. október hó 28-án. Másnap Mussolini megjelent a királynál, és megkapta a megbízást a kormányalakításra.

Sokszor kellett még erélyesebb eszközökhöz nyúlnia, hogy a kommunisták aknamunkáját ártalmatlanná tegye. Közben nem mulasztott el egy percet sem, hogy hazájának szebb jövőjéért ne dolgozzék. Biztosította az olasz fizetőeszköznek, a lírának a vásárlóerejét, megindította a harcot a gabonatermelés fokozására, megkezdte az egészségtelen mocsarak lecsapolását, és ezek helyére városokat alapított, igába hajtotta a fehér szenet, a vízierőt, gondoskodott a hasznos és szükséges társadalmi berendezkedésről, intézményekről, és igyekezett átalakítani a országot, a népet a nagy célok érdekében. Az egész katolikus egyházra kiható nagy esemény volt a Vatikánnal való kibékülés ténye. Katonai, politikai sikerek is erősítették a fasiszta gondolat átalakító munkáját.

A forradalom általános gazdasági és társadalmi hatásai.

1939. október 28-án ünnepelte Olaszország a Marcia su Roma 17. évfordulóját: Mindent elborító lobogódsz, beláthatatlan tömeg, mélységes hálától, örömtől és büszkeségtől ragyogó tekintetek köszöntötték ezt a napot. Reszketett a levegő

a hatalmas hangorkántól, és reszkettek a szívek is a feltörő érzésektől, amikor a Duce a római Palazzo Venezia erkélyén megjelent.

A boldog mosoly, mely ebben a percben arcának határozott vonásain játszadozott, bizonyára abból a megállapításból fakadhatott, hogy íme, Istentől rábízott kötelességét híven és jól végezte az elmúlt 17 év alatt. Sikerült rávezetnie az olasz népet a hazafiúi kötelességnek, a munkának és ezzel a jólétnek, az országot pedig a nagyságnak és a dicsőségnak az útjára. Sikerült a benne bízóknak, a neki engedelmeskedőknek és a fasiszta Olaszországért harcolóknak az egységét megalkotnia, ennek az egységnek állandóan növekvő erejét működésbe hoznia és hatalmát megalapoznia.

Az olasz fásió ifjúsági szervezeteiben 1939. októberében csaknem 8 millió, a harci fásióban 2 és fél milliónál több, a Dopolavoróban pedig közel 4 millió, összesen tehát körülbelül 14 és fél millió fasiszta várta minden áldozatra készen a Duce parancsait.

A mai Olaszország nem a 25 évvel ezelőtti. Olaszország újjászületett! Ezt az újjászületését pedig anank a céltudatos nevelésnek, társadalmi megszervezésnek köszönheti, amit a fasizmus eddig végzett, és végez állandóan ma is. Új célok, új rend, új élet! Telítve van a levegő a legszebb, a legnemesebb eszmékkel. A lelket a legmagasztosabb érzések hevítik, az akaratot pedig a hit, az engedmesség és a harckészség fegyelmezi.

Mindenütt a nagy és gyönyörűséges Itáliában olasz élet üteme lüktet. A levegő, a tenger, a föld felszíne és mélye olasz dicsőséget hirdet. Tudomány, irodalom, művészet, ipar, kereskedelem és mezőgazdaság hatalmas lendülettel viszi előbbre a szellemi és a gazdasági jólétet.

Az állampolgári, katonai, családi, társadalmi erényeket pedig aranykönyvekbe lehet feljegyezni, oly példaadók, oly nagyszerűek azok. Az anyák boldog önfeláldozással és komoly büszkeséggel nevelik gyermekeiket, az apák pedig törhetetlen szívóssággal dolgoznak családjukért és hazájukért. A tanuló ifjúság mohó vággyal sajátítja el a fasiszta élethez vezető ismereteket, gyakorlatokat, hazafias öntudattal végzi a lelket és testet edző katonai előkészületet, és sugárzó arccal ölti magára az ifjúsági szervezetek kitüntető egyenruháját.

A bányákban, a mezőkön, az erdőkben valóságos verseny folyik az észszerűbb művelésre, gazdálkodásra, termelésre, és a gyárak, az üzemek, a műhelyek is átvették az új ritmust. Mindenütt életkedv, szakszerű munka, önfegyelem, határozottság!

A tudomány a haladás kérdéseit oldja meg, és a gyakorlati élet eszközeit adja kézbe; az irodalom nemes érzéseket, az erkölcsi világ elveit tárja fel; a művészet a korszerűség mellett híven ápolja a múlt örök hagyományait.

A társadalmi jóléti intézmények minden állampolgárról gondoskodnak: otthonok, kórházak, üdülők a legkorszerűbb berendezéssel várják a rájuk szorulókat; a különféle egyesületek, testületek hathatósan megvédik az egyén és az élet-hivatás érdekeit; a munka utáni szórakoztató és nevelő előadások pedig feledtetik a fáradtságot, és tájékoztatják a polgárokat az olasz szellem és munka legújabb vívmányairól, az állam, a politika céljairól, lépéseiről.

Ákárhová nézünk, akárhová megyünk, mindenütt lobogó életet, lelkes munkát, büszke tekinteteket látunk és találunk. Kaphatott-e ennél szebb, nagyobb és igazibb beigazolódást az az eszme, amelyiknek megteremtője és elindítója Benito Mussolini volt?

A forradalom nevelő hatásai.

Ha végig követjük nevelő munkájának a fonalát, és megismerjük mindazokat a tényezőket, amelyekkel ő a nemzetmentésnek és a lelkek átalakításának a nehéz és sok bölcseséget kívánó munkáját megkezdette és még ma is folytatja, önkénytelenül is elfog bennünket a csodálat ekkora pszichológiai és pedagógiai előrelátás, minden nevelői hatóerőt ismerő és kihasználó tudás, gondosan, logikusan felépített nevelő-oktató rendszer láttára.

Jól ismerte az olasz lélek minden rezdülését, és így megtalálta azokat az eszközöket is, amelyekkel azt mozgásba hozhatta, és az egymást követő eredményekkel azt a teljesítőképességnek mind magasabb fokára emelhetette.

Maga a fasiszta gondolat is már olyan tartalmat kapott, ami az olasz eszményekből fakadt: benne van a büszke olasz faji öntudat, az izzó hazaszeretet, az előretörés mindent elsöprő lelkesedése; a közösségért való teljes odaadás, önfeláldozás; az állami, egyházi hatalomnak, tekintélynek föltétlen és hódolattal teljes tisztelete; a társadalmi és a családi életnek a tisztasága; az olasz nemzet nagyságába, életerejébe, dicsőségébe és a Ducebe vetett megingathatatlan hit, az a meggyőződés, hogy amit ő akar és tesz, az mind jó és helyes, mert a nemzet javát célozza.

Ellenállhatatlan erő sugározott a Duce egész lényéből: pillantása, mosolya, arcvonásai, szavai, hangja, mozdulatai, határozottsága, lelkesedése meghódítottak mindenkit, aki csak közelébe került. Példája, hite lángragyújtotta a hazafiúi szíveket, nevének varázsa volt, tanításainak hívei, hirdetői, hősei voltak.

A fasiszta otthon nevelő hatása a gyermekre.

Gondoskodni kellett azonban arról is, hogy a felnőttek után az új nemzedék, a gyermekek és az ifjúság is megismerjék a fasiszmus hivatását, céljait, és annak szellemében nevelkedjenek, hogy átvehessék, megőrizhessék és öregbíthessék az apák örökségét. Minden, amit a gyermek hall, lát, átél és tapasztal, hatással van a lelkére, alakítja azt.

Az otthon, az utca és az iskola egyforma erősen résztvesznek a nevelésben. Ezért volt oly jelentős előbb a felnőttek nevelése és megszervezése. A felnőttek: a szülők, a társadalom, a tanítók adják a gyermekeknek az első követendő példát. Bennük találja meg a gyermek azt az eszményt, amely őt lelkesíti, utánzásra és cselekvésre ösztönzi.

A szülő már a fasiszta szervezet tagja, részesül annak támogatásában, védelmében, élvezzi annak jóléti intézményeit; hallja a Dopolavoro hasznos tanításait, értesül a fasiszmus újabb vívmányairól; büszkén olvassa Ducejének sikereit; benne él a haladásban, fejlődésben, és érzi, hogy annak ő is cselekvő munkása.

A fasiszta naptár eseményeiből állandóan figyelmeztetést kap az óvatosságra, éberségre, és az ott felsorolt tények folytonos izzásban tartják hazaszeretetét, lelkesedését, hűségét. Ha ezzel a lelkülettel számol be otthon családjának munkájáról, a tanult és hallott dolgokról, olyan nevelő munkát végez, ami a gyermek egész életére ki fog hatni. Ezért megköveteli a párt minden felnőtt tagjától a becsületes, erkölcsös, példaadó életet. A szülő nevelőmunkáját azonban az iskola is irányítja, mert az iskolatörvény megköveteli, hogy a szülő is részt vegyen az iskola munkájában: keresse föl gyakran az iskolát, érdeklődjék a teendők felől, és kísérje állandóan figyelemmel gyermeke fejlődését, hajlamait, iskolai kötelességeit.

A fasiszta munka és élet nevelő hatása a gyermekre.

Az utca köti össze az otthon, a családot az iskolával. Ez igazolja a gyakorlatban a szülők és az iskola tanításait. Az utcának minden mozzanata elárul valamit a nemzet életéből, munkájából, lelkiségéből. A forgalom zaja, a közlekedési eszközök, a teherszállítmányok a termelés és a kereskedelem nagyságát; a munkába sietők meglegedett, vidám arca a munkaalkalmakat és a munkakedvet mutatja. A zsúfolt piacok, vásárcsarnokok a gazdaságok szorgalmát dicsérik, és bizonyos fokú jólétről is tanúskodnak. A szebbnél-szebb üzletek, kirakatok a kézmű- és a gyáripar fejlettségéről számolnak be. A gyönyörű épületek, az új építkezések a művészet és a haladás tükröi. A kórházak, a különféle gyógyintézetek, a fasiszta egyesületi és párthelyiségek mind arról szólnak a gyermeknek, hogy az állam gondoskodik betegjeiről, és megvédelmezi hűséges állampolgárainak a jogait. Látja a gyermek a feje fölött elzúgó repülőgépet, a mellette elsuhanó pompás gépkocsikat, hallja a gyárak bűgását, és büszkeség tölti el a lelkét, amikor arra gondol, hogy ez mind az olasz tudásnak, az olasz kéznek a terméke. Fölbred benne a vágy, hogy ő is megtanuljon dolgozni, majd alkotni.

Észreveszi azt is, hogy a felnőttek közül sokan munkábasietéskor betérnek a templomba. Megsejti, hogy az erős embernek is szüksége van az Isten segítségére, követi ő is a nagyokat a homályos boltívek alá, és gyermeki szíve eltelik imával, szeretettel. A legnagyobb lelkesedés akkor árasztja el a gyermek egész valóját, amikor katonaság vagy milícia vonul el mellette képzeletét izgató fegyverzetekkel, és láthatja azt a megbecsülést, tiszteletadást, hódolatot, mellyel mindenki nekik adózik, és ő is komoly, büszke üdvözléssel köszönheti a csapat zászlóját.

Nagy ünnepélyeken csodálhatja a felülmúlhatatlan lobogódíszot, hallja a hullámzó tömeg ajkáról a rajongásig szeretett Duce nevét, és azt is tapasztalhatja a gyermek, hogy mindezekben a nagy megmozdulásokban a legtökéletesebb rend, fegyelem és engedelmesség uralkodik. Ez a megállapítása végtelen tiszteletet ébreszt a lelkében a Duce iránt, akiért mindez így van.

A névtelen katona sírjának, a hősök temetőjének különös tisztelete — még a külföldi látogatók részéről is — hazafiúi hálára, felbuzdulásra, a nagy sporteredmények pedig egészséges életmódra, önérzetre, elhatározásokra nevelik a gyermeket. Az itt-ott olvasható buzdító, hazafias tárgyú falfeliratok, melyek legtöbbje a Duce szónoklataiból való idézet, kitörülhetetlenül belevésődnek a gyermek lelkébe, és útmutatói, vezetői maradnak egész életén át.

De nemcsak a városban találkozik a gyermek nevelő hatásokkal, hanem a vidéken, a falun, a tengerparton is. Itt is érezheti a Duce gondoskodását, akaratát. Egészségtelen mocsarak helyén gyönyörű városok állanak, dúsan termő földek virulnak, folyóvizek villamos erőt termelnek a hatalmas ipartelepeknek vagy a száguldó vonatoknak, a tengerek kékjét pedig gyönyörű hajók szelik, és hirdetik az olasz műszaki tudás magas színvonalát.

És mind ez azóta, amióta a fasiszmus szelleme átjárta az olasz lelket és testet. Így neveli az utca, a társadalom és minden útjába kerülő tény, esemény, cselekmény a gyermeki lelket. És elképzelhető a hatás foka különösen akkor, ha a gyermeki lelket a családi nevelés is előkészítette a megfigyelésre, utána pedig az iskola igyekszik azt még jobban kiaknázni, elmélyíteni, kiterjeszteni.

A fasiszta iskola nevelő hatása a gyermekekre.

A fasiszta léleknek céltudatos nevelése és kialakítása már az iskola feladata. A fasiszta szellemben képzett oktató személyzet teljes odaadással és hűséggel vezeti be a gyermeksereget a fasiszta élet útjára. Minden, amivel csak a gyermek az iskolában találkozik, nyomot hagy a lelkében: az iskola neve, helyisége, a tanító, az iskolatársak, a tanulmányok és egyéb kötelességek. Az új iskolaépületek egészséges, tágas, világos, ízléses berendezése bizalmat, örömet kelt a gyermekben. A falon függő feszület, melyet a fasiszta akarat helyezett oda vissza, az uralkodónak és a Ducenek a képe, oktató és nevelő célzatú falfeliratok — mit kíván a Duce a fasiszta gyermekektől és a tanulóifjúságtól? — tiszteletre, kötelességteljesítésre, Isten- és hazaszeretetre figyelmeztetik a belépőt.

A tanító tudása, szeretettől áthatott bánásmódja, következetessége rendre, fegyelemre, tekintélytiszteletre nevelik a tanulókat. A tanulótlársak megismerése, együttes munkája, vitatkozásai, véleménykülönbségei sok homályos kérdést világítanak meg a gyermek előtt, és ránevelik őt a közösségbe való beilleszkedésre, az egyenlő elbánás ledönti a rang-, származás- és vagyoni különbségeket; a tehetőség, képesség, tudás és gyakorlati készség megbecsülése az erők teljes kifejtésére, nemes versenyre kényszerítik a gyermekeket.

Az iskolákat 1923-ban szervezték át a fasiszta nevelésre. Ettől kezdve áramlik be az iskolák falai közé a fasiszta élet levegője, ettől kezdve vezeti az iskola munkáját a fasiszta élet üteme. A Gentile-féle első iskolareform az általános műveltség mellett a fasiszta gondolkodás, a fasiszta lélek, az önfeláldozó, önzetlen hazafiúi érzés nevelését tűzte ki az iskola feladatául. Ennek a feladatnak a megoldásában számított a gyermeki lélek eszményiségére, alakíthatóságára, és ezek szerint válogatta meg a nevelési eszközöket és módokat.

Az egyes tantárgyak mind vonatkozásban vannak a fasiszta nevelés céljaival. A vallástan igazi vallásos lelkeletet akar kialakítani; a fasiszta kultúra ismerteti a fasiszmus történetét, céljait, szervezetét, vívmányait; az olasz nyelv és irodalom keretén belül a hazafias, fasiszta irányzatú művek kötelező olvasására és ugyanilyen tárgyú írásbeli dolgozatok készítésére különös gondot fordítanak; az ókori latin, görög nyelv és irodalom hősmundáiban rejülő nevelő erőt a hazafiúi köteles-

ség, hűség, bátorság, önfeláldozás nemes erényeinek a kialakítására irányítják ; a történelem főképpen az olasz műveltségnek és az olasz művészeteknek rendkívüli, az egész világot bevilágító fényét és az újkori szabadságharcok dicső küzdelmeit vetíti a nemzeti büszkeség, önértzet, öntudat nevelésére a tanulók elé ; a földrajzban megismerik hazájuk földjét, szépségeit, kincseit, kiemelve azokat a területeket, melyek a fasizmus óta kerültek Olaszországhoz ; a mennyiségtan és természettudomány a gyakorlati életre neveli a fasiszta ifjúságot ; ugyanez a célja a gyors- és gépirásnak, az ipari és művészi oktatásnak is ; az ének a hazafias dalok tanításával támogatja a fasiszta nevelést ; a testnevelés az ifjúsági szervezetekben a sport és katonai természetű gyakorlatokkal a kitartásra, rendre, fegyelemre, önállóságra neveli a tanulókat.

A nemzeti zászló különös tisztelete, díszörségek kiállása a nagy nemzeti ünnepeken az ünnepség színhelyére ; hősök emlékfáinak ültetése és gondozása ; a Balilla-intézmények, a GIL, a GUF, a munkatáborok ; az iskolai segítő tevékenységek, ifjúsági folyóiratok, oktató film- és rádióelőadások, mind a tanulók fasiszta lelkiségének a kialakítását célozzák.

Az első fasiszta nevelésű nemzedék csak most kerül bele az életbe. Azok a gyermekek, akik 17 évvel ezelőtt, 4 éves korukban kerültek be az anyaiskolába, azóta átmentek a fasiszta lélek kiművelésének összes iskolai fokozatain, és ma, mint 21 éves, érett ifjak az új olasz szellem alapjait alkotják.

A fasiszta nevelésnek már eddig is elért és általánosan elismert eredménye példája annak az erőnek és hatásnak, ami az állami politikába szervesen beillesztett, azt kiegészítő és támogató, egységesen irányított nemzeti nevelésben rejlik.

A fasizmus nevelési tervének harmadik része, az 1939. évi, második iskola-reform, a «La Carta della Scuola» végrehajtásával indult meg. Ez az iskola-alapokmány az értelmi és a szellemi, az általános és a fasiszta műveltség mellé, mint az olasz honpolgár egyik legszentebb kötelességét: a munkát, a munka megismerését, megbecsülését, megkedvelését és gyakorlását állítja be az iskola legfontosabb feladatainak a sorába.

És ezzel a harmadik nevelő tényezővel, a munkával, betetőzést nyer a fasiszta egyéniség és jellem kiképzése. Az értelmi, erkölcsi neveléssel a szellemi képességeket, a munkával a fasiszta kötelességteljesítést, a fasiszta életre való rátermettséget, a testneveléssel pedig az egészséges, erős, önfegyelmezett fasiszta harcost alakítják ki. Ez a három irányú és nemzeti fasiszta szellemtől áthatott nevelés megteremti az új nemzedékben azt az erőegyüttest, amelyre rá lehet bízni az eszme és a haza jövőjét, mert ezzel tud majd hinni, engedelmeskedni és harcolni.

Lehetetlen egy nemzetet máról-holnapra teljesen átgyúrni és egy új, talán nem is mindenkinek kedvező eszme szolgálatába befogni. De az a mód, ahogyan ezt megkezdték, és hatását mindenkivel éreztették, reményt nyujt arra, hogy egynéhány nemzedék után általánossá válik az új életforma, és az egész olasz élet vonalán fasiszta szív fog lüktetni, és dobbanásának ritmusa egy lesz az egész országban és mindenütt a világon, ahol csak olaszok élnek. Nemcsak Mussolini hazafias lelke óhajtja ezt, hanem minden igaz olasznak az a törekvése, hogy hazája kiemelkedjék a nagy nemzetek között. A cél nemes, az eszközök alkalmasak, a mód-

szerek hatásosak, az anyag pedig alakítható, csak a két érdekelt félnek, a nevelőnek és a nevelendőnek az akaratösszhangját kell megteremteni az eredmény biztosítására.

2. A DUCE.

A Duce arcvonásai, beszédmódja, megjelenése.

«Az államnak nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy a népet nevelje» — mondotta Mussolini Rómában, 1929. szeptember 14-én, a Nemzeti Fasiszta Párt gyűlésén. Ezt a jogot a fasiszta állam már kezdettől fogva a legkörültekintőbb pedagógiai elvek és módszerek szerint gyakorolta annak az elgondolásnak az alapján, melyet maga a Duce fejtett ki a fasiszmus céljainak az elérésére. Tőle ered az eszme, tőle a módszer, ő a legfőbb irányító az eszközök megválogatásában, a keresztülvitel kényes eljárásaiban. Ő a nemzetének a legelső, legfőbb nevelője, példaadója, tanító-mestere. Ráhivatkoznak a szülők a családban, a tanítók az iskolákban, a munkaadók a munkahelyeken, a parancsnokok a hadseregben; őt igyekszik utánozni a gyermek eszményi világában, az ő elismeréséért küzd a tanuló-ifjú a fasiszta életre való előkészülésében, hozzá hasonló munkás akar lenni minden élethivatásban dolgozó fasiszta, az ő bátorságát törekszik kitermelni magából a miliciának, a fegyveres erőnek minden hazaszerető harcosa.

Ennek a nagy hatásnak az erőforrása nemcsak a fasiszta eszmének az olasz nép lelkéhez való közelállása és annak eszményeivel való azonossága, hanem az a rendkívüli egyéniség is, mellyel a Gondviselés az olasz nép legnagyobb nevelőjét megáldotta. Régi tapasztalat, hogy a nevelő személye és egyénisége is hatással lehet a nevelés eredményességére. Hogy ez a hatás a fasiszta nevelésben mennyire érvényesült, azt az új olasz élet egész vonalán állandóan megnyilvánuló, a Duce személye felé áradó lelkesedés, szeretet is mutatja.

Különös ráható erő sugárzik ki egész lényéből, és ez alól sem olasz, sem külföldi ki nem vonhatja magát. Képmását nemcsak azért függesztik ki az iskolák tantermeiben, hogy őt a gyermekek ismerjék, hanem azért is, hogy arcvonásaiból kiolvassák jellemének főbb sajátosságait. Annyi kifejezés van elrejtve arcvonásai között, hogy egyszerre nem is lehet azokat mind leolvasni belőlük. Mint *Grana* mondja a gyermekeknek: «Ha százszor láttátok is Mussolinit akár fényképben, akár a valóságban, sohasem tudtok betelni az ő nézésével.»

Grana a gyermekek számára írt *Mussolini* című könyvének az elején is ott találjuk Benito Mussolininek, a fasiszmus vezérének, a birodalom alapítójának a képét. Rohamsisak fődí a fejét, mint bármelyik olasz katonáét, fekete inge fölött katonazubbony, vállán átfutó szíj, jellegzetes arcéle kiemelkedik a sisak enyhe árnyéka alól, és gyengén hátraszegett fejét a sisak szíja fogja át. Kiváló nevelői érzekre vall éppen ennek a képnek a gyermekek elé való odaállítása. Abban a minőségében mutatja őt be a tanulóknak, amelyikből a legszebb férfi és hazafiúi erények fakadhatnak, és amelyeknek élő példája maga a Duce.

Magas fejtartásában benne van a római katona faji büszkesége, a dacolás minden viharral szemben, tekintete a jövő távlatait kutatja, a látóhatáron történő ese-

ményeket vizsgálja. Nézésében, szemének sugárzásában különös erő van. «Mint két égő széndarab, lángra gyújtja a lelket és engedelmességre kényszerít» (*Grana*: 24. lap). Akik vele közvetlenül szembekerültek, úgy érezték, hogy belelát a lelkük legrejtettebb zugába is. A csukott ajak mintha azt mondaná: dolgozzál szótlanul, és harcolj némán! Az egész arc, az előrehajló állal, rendkívüli erélyt, határozottságot, komolyságot mutat. A gyermekek között azonban megenyhülnek ezek a szigorú vonások, és boldog mosolyra nyílik a lezárt ajak, az összehúzott szem. Állandó mély gondolkodást, figyelmet árul el a szemöldök belső sarokdudora és elválasztó-árka.

Beszédhangja erős, szívet-lelket átjáró, beszédmodora pattogó, parancsolás-szerű, de gyermekek között meleg, vidám. «Elég ezt a rendkívüli embert egyszer hallani, egyszer látni, hogy teljesen az övé legyünk, úgy gondolkozzunk, mint ő, és úgy cselekedjünk, mint ő» (*Grana*: 35. l.). «Amikor beszélni hallottam őt, teljesen lenyűgözött és elkábított» (*Grana*: 38. l.).

Keményen, kíméletlenül mondta ki gondolatait, nem szépített, nem takargatott. Sajátságos kifejezéseivel, gondolatfűzésével meggyőzte a kételkedőket, feltétlen igazsága diadallal hódította magához a komoly hazafiakat. Amikor mint képviselő a képviselőházban Olaszország ellenségeiről beszélt, és merészen szállt szembe az akkori kormánnyal és a kommunistákkal: «Szavai mint éles pengék, közvetlenül a célt sebeztek meg, és kérlelhetetlenül mélyedtek bele az ellenfél szívébe. Kivédeni vagy visszaadni a vágásokat lehetetlen volt» (*Grana*: 43. l.).

Mondatai rövidek, tömörek. Bármikor és bárhol kellett szólania, megszámlálhatatlan hallgatója volt. Rohant és ömlött a tömeg a Piazza Veneziara, vagy a rádiókhoz, hogy hallhassa őt. «A Duce beszélni fog; a Duce azt fogja elmondani, amit már mindnyájan tudunk, de vágyunk azt az ő ajkáról hallani. Hallani az ő hangját, bármit mond is, mindig élvezet, és lehetetlennek látszik, de ez az élvezet mindig új, és mindig nagyobb lesz; hallani közvetlenül az ő ajkáról, minden árnyalatával és hevével, ez olyan boldogság, hogy úgy tér haza az ember, mintha álmodnék, és többé felébredni sem akarna» (*Grana*: 22I. l.).

Feszés, katonás testtartása, mozdulatai, hosszú lépése ritka önfegyelemről, edzettségről, testi erőről tanúskodnak. Hogy idegei acélból vannak, azt a sok életveszélyes helyzet közepette a lövészárookban, az ellene elkövetett merényletek alkal-mával fényesen igazolta. De nem is lehet az másként az olyan embernél, akinek a testi és lelki erői teljes egyensúlyban vannak, akinek hazafias, társadalmi és vallás-erkölcsi elvei oly magasak, oly tiszták. «Mussolini élete és lelkiismerete a legátlat-szóbb kristály, melyen legparányibb fekete folt sem található» (*Grana*: 69. l.).

A Duce külső jellemzéséről szóló ifjúsági könyvek.

A Duce lelki tulajdonságait, jellemét szavaiból és tetteiből állítják össze a tanulóknak kötelező olvasmányaikban. A gyermekek számára készült Grana-nak Mussoliniról szóló könyve is, továbbá a Nemzeti Fasiszta Párt kiadásában a Fasiszta Első Könyve; a középiskolák rendes tankönyve Paride de Bella: Fasiszta Kultúrája;

válogatott szemelvényeket ad Mussolini munkásságából az ifjúság számára Bel-luzzo: A faszizmus Olaszország című könyvében. Ezek és az a sok más nevelő cél-zatú olvasmány, melyek mind a Ducével foglalkoznak, annyi szeretettel és tiszte-lettel fonják körül minden fasiszta eszményképét, hogy a gyermekek szíve is eltelik a Duce iránt való odaadással, rajongással, csodálattal.

Különös gonddal igyekeznek az iskolák arra, hogy megismertessék a tanuló-kal a Duce akaratát, parancsait, mondásait, és ezeken keresztül hassanak a gyer-mekek jellemének a kialakulására. Ezeket a gondolatokat falfeliratokban is állan-dóan maga előtt látja a gyermek, és kitörölhetetlenül az emlékezetébe vésődnek a folytonos olvasással. Minden alkalmat fel kell használnia a fasiszta iskolának arra, hogy a tanulókat a faszizmus gondolatával, céljaival, eszközeivel, munkájával és eredményeivel megismertesse, de legfőképpen a Duce személyével kapcsolatos tör-ténekről, tényekről tájékoztassa.

Egyszerűen, világosan, kedves közvetlenséggel beszélget *Grana* a Ducéről a gyermekeknek. És szavaiból gyönyörűen rajzolódnak ki Mussolini kiválóságai, tulaj-donságai, erényei, jelleme. A gyermekek nevelésében feltétlenül szükséges a Duce jellemzése, mert ők csak később, talán majd az ifjúsági szervezetek táborozásakor, vagy a katonai, milíciai szolgálatuk alatt találkozhatnak esetleg a Ducével, addigra pedig már a lelkükben szilárd fasiszta jellemnek kell kialakulni. «Mondom nektek, hogy szent kötelességtek megismerni és szeretni azt az embert, aki megmentette és virágzóvá, naggyá tette a hazát» — ezzel kezdi a könyvét *Grana* (3. lap). Később pedig ezt mondja: «Még ha nem is volna Mussolini nekünk, olaszoknak mintegy égi megmentőnk, amiért már ismernünk és szeretnünk kell őt, az ő életét, mely állandóan égő cselekvés, meg kell veletek ismertetni, hogy példátok és mintaképe-tek legyen» (79. l.). «Nem tehetünk egyebet, mint hogy hűséggel követjük őt, és azt kívánjuk, adjon az Isten elegendő erőt neki, hogy művét befejezhesse, mert annak súlyát egyedül csak ő bírhatja el» (*Grana*: 101. l.).

Nagyszerű felhívások ezek a gyermekekhez a Duce megismerésére! Hogyan él, mit csinál, hogyan gondolkozik, beszél, viselkedik az a férfiú, aki egy ország vezére? Hogyan lett azzá a falusi kovácmesternek és tanítónőnek a gyermeke, aki gyermek-korában bizony nem igen juthatott hozzá azokhoz az ismeretekhez, melyek erre a nagy és nehéz feladatra őt előkészíthették volna. Sőt éppen ellenkezőleg, a meg-élhetés gondjai változatos foglalkozásokra kényszerítették a folyton tevékenykedő ifjút. Mint kereskedő-inas megismerkedett a kiskereskedelem küzdelmeivel, mint napszámos érezte a mindennapi kenyér fontosságát, kőműves korában talán pár-huzamot vont a téglá és az ember, a habarcs és a gondolat, az épület és a társadalom, a város és az állam között?

Bizonyos, hogy ezek a küzdelmes életszakok mély bölcseletet termeltek ki ebben a szemlélődő lélekben, és lassan érlelték jövő elhivatottságának az eszmeanyagát. Fáradott, verejtékezett, éhezett, szomjazott, fázott, tapasztalta a testi erő nagy szükségességét, de azt is, hogy mennyire segítheti ezt a tudás, a szellemi felkészült-ség. Ette a munkáskenyeret, érezte a munkaadó könyörtelenségét, és megtanult engedelmessé válni, alkalmazkodni. A sorsközösség összeforrasztotta lelkét a néppel, a munkássággal. Ezért lett később érdekeiknek leghevesebb védelmezője, harcosa.

Távol szüleitől, teljesen egyedül, sokszor ellenséges érzületektől környezve, dolgozott egész napon át, és amikor élvezhette volna a pihenés nyugodt óráit, inkább sietett az esti tanfolyamokra, könyvtárakba, és a legnagyobb szorgalommal igyekezett pótolni az elmulasztottakat, megismerni mindazokat a tudományokat, melyek felé belső vágya őt hajtotta.

Mint tanító, olvashatott a csillogó gyermekszemekben, láthatta egy emberi lélek bimbózását, megfigyelhette annak virágzását, learathatta annak aranyterméseit. Itt eszmélhetett rá a tanítói hivatás nemzetalakító hatalmára, itt nézhetett bele az általános műveltség hézagaiba, és itt döbbsenhetette meg az osztálykülönbségek lealázó szerepe.

Ezek a hatások hajtották őt tovább arra az útra, melyet a Gondviselés számára kijelölt. A tanterem négy falát szűknek érezte, a nagy nyilvánosság elé vágyott, oda, ahonnan belekiálthatja a világba az igazságokat, melyek az emberi méltóságának, a nemzeti becsületnek a parancsai. Újságró lett, és szavát csakhamar megismerte egész Olaszország.

Aztán jött a világháború, és Mussolini mint bersagliere került az északi arc-vonal lövészárkaiba. Itteni életéről Mussolini naplójából közöl néhány szemelvényt *Belluzzo* az ifjúság számára írt könyvében. 1915. október 17-én a halál szele érintette, mert nehéztüzérségi lövedékek robbantak szét közvetlen közelében. Valóságos csoda, hogy sértetlen maradt. 1916. február havában káplárrá léptették elő. Ugyanezen év karácsonyán visszaemlékezik gyermekkorára, eleven, fékezhetetlen természetére, csatangelésaira, az éjféleli szentmisére, ahová édesanyjával együtt ment el. A halál állandó közelsége és a karácsony szent hangulata váltotta ki lelkéből az életgyónásszerű emlékeket. 1917. február 23-án 13 órakor megsebesült és kórházba került. *Belluzzo* bemutatja egy fényképen a mankójára támaszkodó, begöngyölt lábú Mussolinit, amint orvosával beszélget. Nehezen lehet ráismerni a szokásos kórházi ruhában, rövidre nyírt fődetlen fővel ott álló betegben a merész nézésű, keményen kilépő jövőendő Ducét. 1917. március 18-án leírja annak a kórháznak a bombázását, amelyikben ő is tartózkodott.

A Gondviselés a háború alatt, de azután is örködött fölötte és megőrizte minden bajtól az ellene elkövetett gyilkos merényletek során. Ő maga is érezhette ezt a különös égi kegyelmet, mert egy ízben, amikor éppen szerencsés megmenekülése alkalmával ünnepelték őt, így szólt: «Nem tudnak leteríteni, amíg feladatomat el nem végeztem!»

Szinte a lehetetlenséggel határos az a munkateljesítmény, amit Mussolini egy nap végez. Államvezetői feladatai mellett talál időt arra is, hogy testi, lelki erőit edzéssel, felüdüléssel, irodalmi és művészi élvezetekkel egyensúlyban tartsa. «Gondoljátok el, micsoda óriási dolga van neki. És miért és kiért dolgozik így? Érettünk, Olaszországért. Lemond sokszor még arról a kevés pihenésről is, ami bármelyik olasz munkást is megilleti munkája után, sőt gyakran kell nélkülöznie szeretett családjának a melegét, boldogságát is, pedig annyira boldog szerettei, gyermekei körében. Minden fáradság és kockázat az övé, míg minden jó a másoké. Így volt ez mindig Mussolinivel, és ma még inkább, mint valaha. Egész élete égő apostolkodás, marcangoló, végtelen: a népért és a hazáért.» (*Grana*: 164. 1.).

Életéből vett jeleneteket mutat be néhány fényképen *Belluzzo*, melyek Mussolini sokoldalú tevékenységéről tanúskodnak. A «*Marcia su Roma*» képen fekete ingben, födetlen fövel, megkülönböztető váll- és mellszalaggal lép előre fekete-ingeseitől követve, legszűkebb munkatársaitól a négyektől körülvéve, óriási tömeg lelkesedésében, zászló- és virágdíszben. Ez a kép igen nagy hatást gyakorol a gyermekekre, mert ott látják rajta ünnepelve, rajongással övezve az ő példaképüket. Ez a kép a fasizmus diadalának és a fasiszta időszámítás kezdetének is az emlékeztetője, a fasizmus történetének a legszebb lapja, a Duce dicsóítása, a bátorságnak, az önfeláldozásnak, a hazaszeretetnek gyönyörű összefoglalása.

Egy másik kép fasiszta díszruhában, díszföveggel mint legfőbb miliciaparancsnokot ábrázolja a Ducét. Ezen a képen is jellemző az átható tekintet, a zárt ajak. Kedves ez a kép a gyermekek előtt, mert abban az öltözetben látják itt a Ducét, amelyik ruha nekik is a legnagyobb kitüntetés lesz, majd ha eléri teljes kiképzésüket, és bejutnak a milícia soraiba.

Egy harmadik képen mint bersagliere-káplárt látják a gyermekek Mussolinit. Fején kakastollas puhakalap van. A bersaglierek minden olasznak kedvesek, a gyermekek pedig különös tisztelettel néznek rájuk, és a kép maga a Duce. Az a tény, hogy Mussolini egyszerű katonából lett Olaszország vezérévé, különösen kiemelei a gyermekek előtt az ő küldetésének igazságát, de hogy katona és még hozzá bersagliere, ez hazaszeretetről, férfias kiállásáról tanúskodik, mert nem igyekezett kivonni magát a halálos veszedelmekből, hanem életével is kész volt áldozni mindenk fölött szeretett hazájáért.

A katonaságot igen nagyra becsülte, és ezt az érzését ki is fejezte mindig, valahányszor csak közöttük volt. *Belluzzo* könyvében is több olyan képet talál a gyermek, amelyek a Ducét a különböző fegyvernemhez tartozó katonákkal együtt ábrázolják. Látják őt nagy seregszemplén harcikocsik sorfalai között, aztán a bersaglierek arcvonala előtt, egy harmadik képen a katonák ételéből eszik, másik kép egy hadihajó földelzetén mutatja őt, amint a távolba néz, és a matrózokkal beszélget. Bizonyosan az a kép ragadja meg legjobban a gyermekek lelkét, amelyiken a Duce a repülőgépben ül. A repülés terén sok szép eredményt mutathat föl az olasz műszaki tudás és a rátermettség. A Ducéről is tudja minden olasz gyermek, hogy bátor és vakmerő repülő, aki maga vezeti saját repülőgépét. Ezek a képek a Duce életének egy-egy mozzanatai és jellemzik az ő sokoldalúságát, hivatásszerete tét, lelki ismeretességét, érdeklődését minden iránt, ami hazájának a javát szolgálja.

A Duce bátorsága.

A férfiúi erények egyik legszebbikéről, a bátorságról sok példát nyújt Mussolini már akkor, amikor egyedül indul neki Olaszország ostromának és meghódításának az ádáz ellenségek fjesztő tömegével és harci eszközeivel szemben. Tudta, hogy a legnagyobb veszedelmek elé megy, de halált megvető eltökéltséggel vág neki az ismeretlennek, és elszántan keresi a küzdelmet. A világháború fürgeteges harcterén ezekkel a szavakkal léptetik elő káplárrá: «Példás magatartásáért, igazi bersaglierei vitézségéért és komoly lelkületéért. Első minden cselekvésben, rettenthetetlen a veszedelemmel szemben, és a végsőig lelkiismeretes a kötelességteljesítésben.»

Lehet-e ennél méltóbb elismerést kapnia egy férfinak, egy katonának? A példás magatartás bizonyára a katonai fegyelemnek szigorú megtartását jelenti, a komoly lelkület arra enged következtetni, hogy mélyen gondolkodó, bölcs, megfontolt, bizonyosan vallásos is, erkölcsiérzéke fejlett és tántoríthatatlan. A cselekvésben való elsőség pedig a katonai feladatokra vonatkozik, a merész egyéni vállalkozásokra, a megbízatások teljesítésére. Hogy a kötelességteljesítésben mennyire lelkiismeretes, azt további és mai életével is igazolta, mert ebben magával szemben nem ismer határt és kíméletet, ha a szükség úgy kívánja. Amit pedig elvállalt, annak végrehajtásában kegyetlenül szigorú bírálatot gyakorolt maga fölött. Igazi fasiszta elvek ezek, a fasiszta erkölcs alapjai, melyeket akkor mondott, amikor egy merényletből szerencsésen megmenekült: «Az én kérésem is ez: ha előremegyek, kövessetek; ha hátrálok, öljetek meg; ha megölnek, bosszuljatok meg.»

És mindenütt és mindig hidegvérrel ment előre, és mindig csak előre. Példája magával ragadta társait, és követték őt mind többen és többen. Arra nem adott soha alkalmat, hogy hátrálása miatt megöljék, de voltak olyanok, akik éppen azért akarták megölni, mert előretört. Négyyszer kísérelték meg, hogy gyilkos eszközökkel félreállítsák őt azoknak az útjából, akik nem szerették az igazságot, akik a zavarosban kívántak halászni, akik Oaszország pusztulásáért dolgoztak. Mussolinin azonban nem lehetett ilyen aljas fegyverekkel megfélemlíteni, rendíthetetlen nyugalommal folytatta kitűzött munkáját, és ment célja felé. A második merénylet alkalmával könnyebben megsebesült, de ő másnap a megállapított terv szerint már Líbiába utazott. A negyedik merénylet után azt mondta a fekete-ingeseknek, hogy a szíve most sem ver gyorsabban, mint máskor.

Csodálatos nyugalomáról, bátorságáról különösen a negyedik merénylet alatt tett tanúságot, amikor az első lövés után fölállt a gépkocsijában és intette a tömeget, hogy el ne veszítse a fejét, pedig a merénylet kinyújtott karral még be akarta fejezni a rábizott orgyilkosságot. Ebben az egy esetben azonban még a Duce határozott parancsa sem tudott gátat vetni a tömeg határtalan felháborodásának, mely pillanatok alatt végzett az alávaló támadóval. Mintha semmi sem történt volna, mosolyogva köszönte meg az üdvözléseket, az örömkítőreéseket és a kocsijába szórt virágokat (*Grana*: 158—9. l.).

A Duce cselekvési vágya, alkotásai.

Bátorságával egyenlő szinten volt mindig a cselekvési vágya, az alkotás. Amikor hatalomra jutott, és a tisztogatás nehéz munkája foglalta le úgyszólván minden idejét, ezzel egyidejűleg már hozzáfogott az ország újjáépítéséhez is. A régi, miniszteri fiókokban sárguló, beporosodott kérdéseket előszedeti, átvizsgálja és a bennük foglalt kívánságokat fontosságuk sorrendjében végre is hajtja. Sok országot javító terv került így ismét a napfényre, és valósult meg a Duce rendeletére.

«Itt meg kell mondanom, hogy emberileg szinte lehetetlen követni a Ducét lépésről-lépésre ebben a hatalmas államférfiúi munkájában. Mindent lát, ért mindenhez, és gondoskodik is mindenről. A cselekvésnek és a tudásnak valóságos csodája és tüneménye. Minduntalan felmerül bennünk a kérdés, hol talál időt

ennyi dologra való gondoláshoz, csekélyre és nagyra egyaránt. Még ha mind a 24 órát munkában tölti is el, még akkor sem elég neki az egész nap óriási feladataihoz. Művészettel is foglalkozik, aztán sokat olvas könyveket és újságokat, mindenkivel beszél, és mindenkinek felel. Cikkeket ír, történelemmel foglalkozik, ezenkívül még annyi másféle dolgot végez, hogy maga is elkábulhat tőlük». (*Grana*: 78. l.) Így jellemzi a Duce munkásságát, munkabírását *Grana* a gyermekeknek.

Amit a Duce végez, azt a legtökéletesebben hajtja végre. Ahol kell, ott nem törődik a fellépő fájdalommal, hanem mint a műtétet végző sebész, gyökeresen vágja ki a betegséget okozó helyeket. Igyekszik gyorsan végezni ezeket a műtétet, hogy a gyógyulás is minél gyorsabb lehessen. Így történt ez például a gabona-csata idején is, amikor a kiadott rendeletek sok helyen kedvetlenséget, kifogásokat váltottak ki. A következő esztendőök szép eredményei azonban már őszinte örömet és elismerést hoztak, és elhallgattak a mindenben kételkedők, mindent előre lebírálok.

Az ő lendülete, üteme áthatott a munka egész területére, és ami azelőtt lehetetlennek tűnt fel, ma megvalósul. «Az olasz félsziget egy hatalmas műhellyé változott át, melyben ezer különböző alakban, fegyelmезetten és tevékenyen ügyel mindenki a saját munkájára, rájuk pedig nyitott szemmel ő, a Duce. És ő — ahogy már mondtam — minden iránt érdeklődik, mindennel aprólékosan is foglalkozik, és eltérően a régi kormányokon levőktől, akik mintegy a toronyba zárva, sohasem érintkeztek a tömeggel, nála az ajtók mindenki számára nyitva vannak. Meghallgat, tanácsot ad, kijavít, és ha a gondolat jó, bizonyos, hogy azt meg is valósítják.

Az eljárásban van valami, ami új, ami igazán fasiszta, és ez a cselekvés gyorsasága. Amíg ezelőtt sok mindent megígértek, aztán még több huza-vona és tárgyalás után talán adtak egy pohár vizet, most nem ígérnek semmit, még azt sem mondják, hogy majd meglátom, meggondolom, megpróbálom, hanem vagy igent vagy határozott nemet mondanak. Ez utóbbi esetben az ügy egyszersmindenkorra lehetetlen. De ha a Duce valamire igent mond, akkor biztos, hogy abból csodálatos valóság lesz, hamarább, mintsem várhatnák. Ily módon Mussolini, amióta hatalmon van, többet alkotott, mint más ötven év alatt. Nagy lendülete mindnyájunkat magával ragadott, úgy, hogy még ha akarnánk is, nem fecseghetnénk mint azelőtt, mert nincs időnk hozzá». (*Grana*: 137—8. l.)

Egyenesen vezet ez az út a megújulás, a megerősödés, a fejlődés felé! A gyors és jó elintézésnek a titka abban található meg, hogy a Duce személyesen győződik meg a dolgokról, elmegy mindenhová, ahol munka akad, és azonnal intézkedik, parancsol. Alig van az országnak olyan vidéke, melyet föl nem keresett volna. Biztos és gyors meglátásával fölismerte a kínálkozó helyzeteket és előnyöket, és nem habozott soká, hogy ezeket teljesen ki is használja. Nemcsak az anyaországra, hanem a gyarmatok népére is kiterjedt atyai gondoskodása. Százával, ezrével küldött oda minden elképzelhető segítséget: munkást, katonát, anyagot, csakhogy ott is az őt megillető méltó szintre emelje föl embertársát.

Munkaerejét, elfoglaltságát kápráztatóan jellemzi a *Nemzeti Fasiszta Párt* kiadásában megjelent kis füzet, mely a gyermekek, a tanulók számára készült

«A fasiszta első könyve» címmel. Ebben a füzetben a Ducéről szóló fejezet kérdések és feleletek alapján sorolja fel Mussolini ténykedéseit, feladatait. Ezek szerint: «Benito Mussolini, a Duce (dux) a faszizmus megeremtője, a polgári társadalom újjászervezője, az olasz nép feje, a birodalom megalapítója. Ő alakította meg a harcos kötelékeket, neki köszönhetik a fasiszta forradalmat, a fasiszta rendszabályokat. Ő a fasiszta Nagytanács elnöke, a kormánynak és a Nemzeti Fasiszta Pártnak a feje, a birodalom első tábornoka, a milícia parancsnoka. Megindította, vezette a fasiszta forradalmat, új társadalmi rendet és életcélt alkotott. Megmentette Olaszországot a zűrzavartól, új életmódot tanított, amely szerint az egyén kifejtheti képességeit a közösségért és fegyelmezett gyakorlattal, kitartással társadalmi kötelezettségeit is. Azonosította az államot a néppel, és felhívta azt arra, hogy vegyen részt az állam életében. Vezeti az országot erkölcsi és gazdasági fejlődésének az útján. 52 állam szövetségével szemben győzelemre vezette a legnagyobb gyarmati háborút. Azt akarja, hogy a fasiszta nevelésen, a politikai, szindikális, sport és erkölcsi szervezeteken keresztül mind tudatosabbá legyen a fasizmusnak a világon való hivatása, küldetése és célja. Ő a milícia feje, mert ezt ő alapította a fasiszta haza védelmére, és mert a milícia is így akarta. Később a törvény is megerősítette ezt az akaratot. Ő a kormány feje, de nem függ a pártok szavazataitól, helyéről el nem mozdítható; képviselője a nép akaratának, egységének és egészének teljes fasiszta fegyelemmel és a haza iránt való hűséggel».

A Duce következetessége, kitartása, erélyessége.

Hatalmas munkájában támogatta őt rendkívüli következetessége, kitartása, erélyessége. Bátor és határozott fellépésének köszönhetette az ország, hogy a kommunisták kihívó és támadó magatartásával szemben a fasiszta tábor nyugodt türelme elhárította a nagyobb pusztulásokat. Mussolini vaskeze féken tartotta a bosszú szellemeit. A szervezésben, az alkotásban is ugyanez az erélyesség jellemzi őt.

Nagy gondja volt Dél-Olaszországnak a bekapcsolása a közös politikai és gazdasági vonalba. Óriási terveket dolgozott ki ennek az országrésznek a fejlesztése érdekében. Vasútvonalakat raktak le, vízvezetékeket, kórházakat, iskolákat, középületeket építettek, csatornáztak, hogy biztosítsák a nép egészséges testi, lelki fejlődését és a fasiszta társadalmi rendet. A legfőbb feladata volt azonban itt az, hogy kimozdítsa a földművelést, a gabonatermelést kezdetleges állapotából. Szakértőket, mezőgazdasági oktatókat, mérnököket küldött le Dél-Olaszországba, hogy felvilágosítsák a termelőket eddigi eljárásuk meddő voltáról. Nem volt hiábavaló ez a fáradozás, mert ma már alig szorul rá Olaszország a külföldi gabonára, a nép pedig átvette a Duce kitartását, erélyét a természet erőinek a kihasználására, a munka fokozására is.

Az ő szemléletes, fáradhatatlan példaadásának éppen az a nagy jelentősége, hogy olyan erőket ébresztett fel az olasz népben, amelyekről annak tudomása sem volt, de amelyek ős tulajdonságai közé tartoztak, csak az idők folyamán háttérbe kerültek. Így ismerte meg az olasz nép földjének, szellemének és testének az erejét Mussolini biztatása, serkentése révén.

A Duce önbizalma.

Erélyessége mellett volt még a Duce-nek egy másik támogatója is, még pedig feltétlen önbizalma és hite, hogy helyesen cselekszik, és hogy éppen úgy kell cselekednie, mint ahogy sugallata mondja. A bizalom a fasiszta parancsok alapja, ezen épül föl az engedelmesség és a harckészség. Sokszor adódtak körülmények, melyekben a hitetlenkedők kudarcot szimatoltak, és talán még a leghűbb fasiszták is meginogtak bizalmukban, csak Mussolini maradt rendületlen. A sikerek aztán őt igazolták, és ennek a tényezőnek nevelő hatását még ellenfelei sem tudták közömbösíteni.

A Duce nagylelkűsége.

Ellenfeleivel szemben különben volt Mussolininek egy igen hatásos fegyvere: a nagylelkűsége. Hányszor szerelte le ezzel a nemes lelki tulajdonságával legádázabb ellenségét is. Jóval fizetni a rosszért, megbocsátani az ellenünk vétetteknek, ez az erény a legmagasabb erkölcs tiszta forrásából fakad. Micsoda lelkiemelőt árul el az, aki legyőzi önmagát, és parancsol indulatainak! A lelki nagyságnak olyan példáit adta a Duce, amelyek megfogták a szíveket, és lelkeket hódítottak.

Nagylelkűségének első nagy megnyilatkozása volt hatalomra való jutásakor a kegyelemadás minden ellenfelének, és ezt még akkor sem bánta meg, amikor egyes kiszabadultak ismét áskálódni kezdtek ellene. Még a kormányába is igyekezett minden pártból valókat felvenni. A multat el akarta temetni a haza érdekében, és azt kívánta, hogy valamennyien szeretetben és egyetértéssel fogjanak össze Olaszország újjáépítéséhez. Béketűrése szinte határtalan a kommunisták merényleteivel szemben, mert minden fölösleges vérvesztéségtől meg akarja menteni népét. Pedig, de sokszor próbára tették a türelmét ellenfelei a sorozatos gyilkosságokkal, melyeknek sok fasiszta esett áldozatul. A Duce azonban megtiltotta a véres megtorlásokat, és a fasiszták engedelmeskedtek a parancsoknak. Még a saját személye elleni merénylek ügyét is csak a régi törvények alapján kívánta elbíráltatni, mert azok enyhébb büntetést szabtak ki.

A Duce előrelátása.

Mussolini minden ténykedésében bölcs előrelátás, a cselekedetek hatásának megérzése rejtőzött. Józan, tiszta következtetése sok csalódástól és tévedéstől óvta meg őt. Ismerte a közvetlen ráhatás nagy erejét, és tapasztalta személyes jelenlétének ellenállhatatlan voltát, ezért, ahol ennek a rendkívüli körülménynek a segítségét szükségesnek vélte, ott mindig személyesen intézkedett, rendelkezett. Ellenfeleinek a rágalmaikat is a leghatásosabban úgy semmisítette meg, hogy maga ment a nép közé, és tényekkel győzte meg azt az állítások ellenkezőjéről. Ezzel sikerült eloszlatnia azokat a ráfogásokat, hogy ő a népnek az ellensége, hogy csak a hatalom elnyerése volt a célja, hogy az uralkodó és az egyház ellen tör és ezekhez hasonlókat.

Különösen a milícia, a nemzeti fasiszta véderő állt nagyon ellenségeinek az útjában. Ezt a hűséges sereget Mussolini valóban a fasiszta rend és állam védelmére szervezte, de nem a saját személyének az eszközéül, mint ahogy azt ellenei hirdették. Azzal, hogy a miliciát a régi Róma katonai rendje szerint alkotta meg, mély érzelmi elemet kapcsolt bele ebbe az intézménybe, a mult nagy és dicső hagyományainak egyikét keltette ismét életre. Ez hatott az olasz származás büszke öntudatára és az ősi erények felkeltésére. Erre a miliciára bízta Mussolini a haza, a király és az egyház védelmét. A légiók a király előtt vonulnak el, hűséget esküsznek a királynak és a hazának az Isten nevében. Mussolini nagy okosságára vallott az a rendelkezés is, hogy a «Marcia su Roma» lelkes ünneplései után ezt a győzelemtől ittas sereget nem hagyta meg Rómában, hanem elküldött mindenkit a számára kijelölt munkahelyre.

A jövőt munkálta azzal is, hogy az iskolai nevelést és oktatást teljesen új alapokra fektette. Fasiszta nevelést adott az oktató személyzetnek, és szigorúan megkövetelte tőlük, hogy ugyanebben a szellemben neveljék a rájuk bízott tanuló ifjúságot is. Az iskola az a műhely, ahonnan a jövő gyermekei, a fasiszta Olaszország új harcosai kikerülnek.

Óriási erőfeszítéssel igyekezett a munkanélküliség megszüntetésére is, mert jól tudta, hogy abban sok veszedelmes erő rejtőzhetik. Közmunkák elrendelésével nemcsak lefogta ezeket az elemeket, hanem hasznosította, sőt át is alakította őket. A munkával növekedett a jólét és a megelégedettség, ez pedig magával hozta a nép bizalmát, hűségét. Ez a bizalom volt a lendítőkereke annak a megmozdulásnak is, amely előteremtette a háborús adóságok törlesztésének az első részletét, majd a belső, littoriói kölcsön hatalmas összegeit. Így biztosította Mussolini az ország hitelét, további ellátásának a lehetőségét, a gazdasági fellendülést. A termelés fokozására emelte a nyerstermények termelői eladási árát, ezzel növelte a munka értékét is.

Az őstermelés mellett hatalmas lépésekkel juttatta előre a műszaki termelést, az ipart is. Ezen a téren különösen a világokat összekötő repülés technikájának a minél tökéletesebb kifejlesztésére áldozott hatalmas erőket. Hogy nem hiába volt a nagy befektetés, azt igazolták a későbbi sikerek. Maga Mussolini járt elől a jó példával mint repülő, és gyorsan növekedett bátor követőinek a száma.

A fegyelmezett munkával és gazdálkodással készítette elő Mussolini jövő terveinek a keresztülvitelét. De minden célja és gondolata csak hazájának a dicsőségét és népének a jólétét szolgálta. Tekintete állandóan a jövőt fürkészte, és az abban mutatkozó jelenségek nyomán kereste a hozzá illő eszközöket. Nehéz feladatainak megoldásában ott voltak mellette hűséges munkatársai, barátai, akik igyekeztek is terheinek egy részét levenni a vállairól.

Az állandó idegölő munka azonban hamar kimerít, és szükséges a pihenés is. A Duce még eddig nem hagyta el a helyét, hogy pihenjen is. Munkatársai közül már többet le kellett váltatnia. Ezt őrségváltásnak nevezték el. Mindenki csak addig teljesített szolgálatot, amíg erejének a teljességét adhatta abban az ütemben, melyet a Duce vezényelt. Csakis így sikerült ily rövid idő alatt gyökeres átalakító munkát végeznie.

Mély bölcseség rejlik Mussolininek abban a tevékenységében, mellyel az uralkodónak a jogait és hatalmát mindenek elé helyezte. Amikor a «Marcia su Roma» utolsó napján közel százezer türelmetlen és harci vágytól égő fekete-inges állt Róma kapuinál, a király végtelen éleslátással, a hagyományos szokásoktól eltérően távirattal hívta magához Mussolinit, hogy a kormányalakítással megbízza. Mussolini a feketeingesek egyenruhájában jelent meg a király előtt, és miután bocsánatát kérte e miatt, így jelentette be küldetését: «A Vittorio Veneto Olaszországot hozom Felszédnek!» (Grana: 62. 1.)

A király igazi atyai szeretettel vett részt népe sorsában, és teljesen megértette annak érdekeit. Nem kerülte el a világháború véres küzdelmeit, ott volt katonái között a lövészárkokban, ő is éppúgy óhajtotta a nemzet újjászületését, mint Mussolini, és ezért fogadta el annak elgondolásait, ezért bízta meg őt a kormányelnökséggel. 1925. június 6-án ünnepelték III. Viktor Emánuel uralkodásának 25. évfordulóját. Az egész nemzet páratlan lelkesedéssel fejezte ki hűségét és szeretetét ez alkalommal uralkodója iránt, és hálával üdvözölte őt bölcs politikájáért, mellyel szabaddá és eggyé tette az országot. A Duce is nagyszabású beszédben hangsúlyozta a király érdemeit, és biztosította őt arról, hogy az olasz nép minden erejével, ha kell, az életével is szolgálja uralkodóját. (Belluzo).

A fasiszta gondolat tisztaságára és olaszságára vall az a tény, hogy a két legfőbb érzést, a vallásosságot és a hazaszeretetet tette az eszme sarkpontjaivá. A pápát és a királyát tisztelő és féltő olasz népet semmivel sem nyerhette volna meg jobban Mussolini, mint ezzel. Különösen nagy horderejű volt az államnak és az egyháznak a kibékülése. Ez a nagyszerű eredmény az egész világon sok hívet szerzett a fasisztáknak. Mussolini pedig mint a fasiszták feje, különös hódolattal és tisztelettel adózott mindenkor az egyház és az állam fejének. Ezzel a példájával teremtette meg az igazi egységet, mert elhárította az útból az egyetlen akadályt.

A Duce sugallóereje.

Mussolininek ezek a tettei óriási hatást váltottak ki az egész nemzetben, és olyan táborot alakítottak ki körülötte, mely már tömegével is biztosította a fasiszta gondolat diadalát. Lefrhatatlan lelkesedés fogadja a Ducét mindenütt, ahol csak megjelenik. Boldog, aki láthatja, vagy közelébe férközhetik, hogy ruháját érinthette. Megható az a szeretet és rajongás, mellyel őt köszöntik, ha a nyilvánosság elé lép. Nem akadt olyan olasz hazafi, aki el nem ismerte volna Mussolini nagyságát, látva azokat a változásokat, melyeket az ő eszméi hoztak. A romokból virágzó városokat a mocsarokból dúsantermő szántóföldeket, a parlagon heverő mezőkből hullámzó gabonatengert, a kényelemszerető emberekből serény munkásokat, a polgárokból katonákat, a hitetlenkedőkből öntudatos bizakodókat, a gyermekekből önértetes olasz hazafiakat teremtett a Duce. De nemcsak bent az országban, hanem a külföldön is elismerték az új Olaszország nagyságát, és tekintélye mind magasabba emelkedett.

Az olasz népnek Mussolini iránt való különleges szeretete akkor nyilvánult meg a legviharosabban, amikor ellene a merényleteket elkövették. Őszinte aggodalom és megdöbbenés reszkettette meg a szíveket arra a gondolatra, hogy mi lett volna ebből a vajúdó országból, ha a gonosz szándék sikerült volna. Ki vezette volna ki a nemzetet a halálos zűrzavarból, mely az általános felfordulást követte volna? Mert mély meggyőződéssel vallotta és hitte mindenki, hogy arra egyedül csak ő képes, ő az Isten küldötte, azért sem engedi a Gondviselés azt, hogy neki valami baja történhessék.

Az iránta való lelkesedés mérhetetlen nagyságát mutatják azok a fényképek, melyek azokat a jeleneteket ábrázolják, amikor a Duce a Palazzo Venezia erkélyéről beszél, vagy a Colosseumban szól a néphez. Mint apró mákfejek, sűrűn egymás mellett szorulnak össze az emberek ezrei a hatalmas térségeken. Mindenki csak őt akarja látni, őt akarja hallani. Intésére halálos csend borul a feldíszített csoportokra, de a beszéd gyönyörű fordulataira, a lelkesítő kifejezésekre annál elemibb erővel tör ki a Duce! Duce! ütemes orkánja. És boldog mindenki, hogy ennek a férfinak a parancsait teljesítheti, hogy neki engedelmeskedhetik.

És ezeken az összejöveteleken mindig talál módot arra is a Duce, hogy a bejelentéseken, kívánságokon kívül a fasiszta nevelés ügyét is szolgálja az olasz önértzetnek, az olasz fajhoz való tartozás büszke öntudatának az élesztésével. Ezt a tudatot igyekeznek belevésni már a gyermeki lélekbe, és erre tanítják a felnőtteket is. Az olaszsnak a büszke megvallása és megvédése egyenlő a hit megvallásával és védelmével. Ebben a megvallásban és az érte való küzdelemben megint csak Mussolini jár elől a legjobb példával. Egész lénye, élete, cselekedetei sugározzák olaszságát. «Mussolini, ez a hűségben, lélekben és gondolkozásban is római, akinek még az arcvonásai is a régi césároknak emlékeztetnek, bebizonyítja az egész világnak, de különösen azoknak, akik idegen aranyakért adták el magukat, hogy az a nép, amelynek a szíve Róma, nem másoktól fogja megtanulni, hogy milyen úton érheti el nagyságát» (Grana: 53. 1.).

A körülmények valóban úgy is alakultak, hogy Olaszországnak is csak a saját erejére kellett támaszkodnia, és nagyrészen önellátással lehetett csak biztosítania létét. Ésekkor mutatkozott meg igazán a fasizmus ereje, egysége. Ebben a megnyilatkozásban kapta meg Mussolini a legnagyobb elégtételt cselekedeteinek a helyeségeért. De minden külső elismerés nélkül is nyugodt lehetett mindig a lelkiismerete, mert amit tett, azt pusztán csak hazájának a javáért tette, és megadta a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené.

A Duce vallásossága.

Nemes vonása lelkének komoly, vallásos hite is. És ez a körülmény igen sokat jelentett a vallásos érzületű Olaszországban a fasiszta gondolat térhódításában is. A szabadgondolkodó liberálisizmus fölöslegesnek tartotta a vallásos nevelést, ezért száműzte az iskolából a feszületet és a kötelező vallásoktatást. Mussolini érdeme, hogy mind a kettő ismét az őket megillető legméltóbb helyet kapta az iskolában. «Kitették az ablakon, de visszatért a nagy ajtón, és ha azelőtt csak jelkép volt a

falon, most szívünk királyi székébe helyezkedett. Legyen áldott Jézus és az is, aki Őt visszaadta!» (*Grana*: 81. 1.)

Ugyanilyen hálára kötelezte a Duce mindazokat is, akiknek hiányzott az iskolai vallásoktatás, amikor azt kötelezővé tette. 1924. szeptember 23-án Vicenzában ezeket mondta Mussolini a vallásosságról: «Amikor kevéssel előbb beléptem a templomba és letérdeltem az oltár előtt, ezt nem azért tettem, hogy megadjam a külső tiszteletet az államvallásnak, ezt belső meggyőződésemből tettem, mert gondolom, hogy egy nemzet nem lehet nagy és hatalmas sorsának tudatában, ha nem támaszkodik a vallásra, és ha nem úgy tekinti azt, mint nyilvános és magánéletének egyik lényeges elemét.» (*Il fascismo è l'Italia*. Válogatott lapok B. Mussolini írásaiból és beszédeiből. Az ifjúságnak ajánlja *Giorgio Berlutti*.) A harmadik nagyjelentőségű ténye a Vatikánnal való megbékélés volt. Ezek az eredmények valóban a lelkekben visszhangoztak és nagyban erősítették a fasiszmus helyzetét.

A Ducének a gyermekek iránt való szeretete.

Talán Mussolini vallásos lelkületéből fakadt a gyermekek iránt való nagy szeretete. «Mussolini jobban szeret benneteket, mint bennünket, felnőtteket, mert ti vagytok a jövő Olaszországa, és belőletek akar nevelni hűséges katonákat, de nem a véres háborúk számára, hanem a béke nagy műveihez, a munka küzdelmeihez és a ti saját jóléteitekhez, amit viszont csak a haza jólétével és nagyságával lehet elérni» (*Grana*: 6. 1.).

A gyermekekért, mint a fasiszta haza reménységéért és biztosítékáért, minden áldozatot meghoz a Duce. Boldog, ha közöttük lehet. Mikor először hívta össze a balillákat és az avanguardistákat a Colosseum falai közé, saját maga akart szemlét tartani előttük. «Ez jelkép volt, mely megmagyarázza nektek a hatalmas tervrajzot, melyet értetek és Olaszországért készített a Duce.» (*Grana*: 155. 1.).

Belluzzo könyvében találunk egy fényképet, amelyik az ifjú fasiszták között mutatja be Mussolinit. A Duce arcára mosolyt varázsol a boldogság, az ifjúság végtelen öröme és lelkesedése. Minden arcon büszkeség, a legtitkosabb remény beteljesülése, a legnagyobb kitüntetés gyönyörűségének a fénye tündököl. Az ifjúsági táborozásokon Mussolini fiait is láthatják a gyermekek a többiekével teljesen azonos sors- és életközösségben. A fasiszmus nem tűr kivételeket és megkülönböztetéseket születés, vagyon, rang alapján, hanem csakis fasiszta érdemeket ismer el és jutalmaz. Az egyenlőség és egyenlő elbánás pedig a fasiszta iskolák egyik alapelve és eszköze.

A Ducének a munkások iránt való szeretete.

Amilyen szívesen tartózkodik a Duce a gyermekek között, éppen olyan örömmel megy a nép közé is. A munkások és a nép között való személyes megjelenésével gyakran több eredményt ért el, mint bármely más eszközzel. Fölkereste Sardinia és Sicilia népét is, meghallgatta panaszait, kívánságait, és a leggyorsabban orvosolt minden bajt, kiemelve ezeket az elhanyagolt és elhagyatott értékeket a feledés, romlás, kezdetlegesség állapotából.

Hogy mennyire a szíven viselte a nép javát, azt talán azok a szavak jellemzik a legjobban, amelyeket évekkal ezelőtt a Mussolininél látogatóban járt Churchill mondott az újságíróknak: «Mussolininek egyetlen gondolata az olasz nép jóléte... Ha olasz volnék, én is fasiszta lennék» (*Grana*: 123. l.). Ez utóbbi kijelentés már inkább a faszizmus dicsérete, mely azonban szintén Mussolininek szól, a nép gondviselőjének.

Belluzzo könyvében három kedves kép ábrázolja a Ducét a nép között. Az egyik a munkások között áll polgári ruhában és kalappal; a másikon sarlóval gabonát vág villája rétjén. Az egyik kezében sarló, a másikban marokra fogott levágott gabonacsomó, mögötte munkás-férfi és asszony. A harmadik képen erdőfásítási munkát kezd meg a Duce, födetlen fővel, fát ültet és ásóval földeli be az elültetett facsemetét.

A néppel való találkozásai alkalmával nyilvánult meg igazán az ő végtelen egyszerűsége, közvetlensége, szeretetreméltósága. Ilyenkor egyenesen és őszintén megmondott mindent, ami a szíven feküdt. Nem szépített, nem ígért nyugodalmas, kényelmes életet, hanem munkát, küzdelmet követelt mindenkitől, aki olasz akart lenni. A munkástömegeket hamis ígéretekkel félrevezették a régi rendszerben, és ezek a kizsákmányolt fehér rabszolgák veszedelmes sztrájkokkal igyekeztek nyomorúságos helyzetükön javítani. Amikor Mussolini hatalomra jutott, és ezek a munkások megjelentek előtte, hogy szándékai felől tudakozódjanak, minden kertelés nélkül azt mondta nekik: «A lehető legtöbbet kell dolgoznotok, mert jóvá kell tennetek ezt a sok híres sztrájkot. Áldozatokra kényszerítlek benneteket, de a ti saját javatok érdekében» (*Grana*: 124. l.). És ezt a kemény szót is megértették, mert érezték, hogy olyan valaki mondta, aki csak az igazságot mondhatja, és akinek nincsenek magáért való mellékcéljai is. Így fegyverezte le és állította első sorba Mussolini az egykor annyira ellenálló munkástömegeket. Ezek alkotják ma a fasiszta termelők egyik legértékesebb rétegét.

A Duce szerénysége.

A közvetlenséggel együttjár a Ducénél a szerénység is. A hatalom, a siker, az ünneplés, az elismerés csak boldoggá tette őt, hogy hazájára és ennek népére háríthatta át mindazt, de őt magát sem gőgössé, sem elbizakodottá át nem alakította, megmaradt ő mindig a nép egyszerű gyermekének. Egy nagy műhely megtekintésekor ezeket mondta: «Nagy megilletődés fogott el itt, és feltűnt előttem ifjúságom. Nem származom előkelő szülőktől. Őseim földművesek voltak, apám kovács volt. Hányszor segítettem apámnak kemény, becsületes munkájában, amikor az izzó vasat görbítette az üllőn, és most nekem sokkal keményebb, ellentállóbb lelkeket kell meghajlítanom. Húsz évig kerestem meg kenyeremet kezem munkájával mint kézműves és kőműves. Ezt nem azért mondom, hogy kegyeiteket megnyerjem, csak annak kifejezéséül, hogy nem vagyok, nem lehetek a munkásnépnek az ellensége» (*Belluzzo*). A léleknek nagy fenségessége csillan meg ezekben a szavakban.

A szülők iránt való tisztelet, a becsületes munka fölmagasztalása, a munkás megbecsülése, mind benne van a fasiszta hitvallásban. Végtelen szerénysége kitűnik

azokból a szavakból is, amelyeket 1925. november 5-én ellene elkövetett merénylet alkalmával a boldog ünneplőknek mondott : «Nem egy zsarnokot, hanem az olasz nép szolgáját sebeztek volna meg» (*Belluzzo*). Minden olasz a hazájának a szolgája, és ebben a minőségében végzett fáradozásaiért, áldozataiért ne várjon külön köszönetet. A sebek, melyeket hazája érdekében vívott küzdelmei között kap valaki, legyenek a hazafi legszebb díszei, legnagyobb kitüntetései. Legyen büszke mindenki, aki a hazájáért szenvedhet.

A Duce tiszteletadása és kegyelete a hősök iránt.

És különös tisztelet illeti meg mindazokat, akik a harcokban megsebesültek, megrokkantak vagy hősi halált haltak. Ebben a hódoló tisztelet- és kegyeletadásban is Mussolini mutatta az igazi példát. Alig került a hatalomra, fölkereste máris a világháború tűzharcosait, és amikor észrevett a bajtársai között egy vitézségi aranyéremmel kitüntetettet, átölelte azt, és valamennyi hősi halott és életbenmaradt hősnak tartozó hálája és tisztelete jeléül megcsókolta őt (*Grana*: 62. 1.).

Mussolini naplórészletei között is találunk olyan följegyzést, amely a bajtársai iránt való hűségéről és szeretetéről tanúskodik. Mély fájdalommal emlékezik meg egy helyen kedves bajtársának, Filippo Corridoninak az elhúnytáról (*Belluzzo*).

A hősi halottak iránt való kegyelet nevelésére különösen nagy gondot fordított, és ezt az érzést mind a felnőttek, mind a gyermekek és az ifjúság lelkében őszintére és magasra akarta emelni. Egy hősi emlékmű leleplezésekor ezeket mondta a Duce : «Nem elég emlékművet emelni. Az emlékműben a nép szívének kell dobognia, különben hideg marad. Égjen körülöttük a mi hűségünk, és legyenek szilárdak és megingathatatlanok a mi elhatározásaink» (*Belluzzo*).

Ellátogatott a sebesültekhez, a Rokkantak és a Munkaképtelenek Otthonába, és ott meghatva mondott nekik köszönetet hősi önfeláldozásaikért : «Mint lövész-árok-társatok, mint sebesült társatok állok itt köztetek. Testvérként foglak benneteket segíteni. Tudjátok, hogy szavamat megtartom» (*Belluzzo*).

Mélyen érző szíve a vakok számára is talált vigasztalást, amikor munkahelyükön járva, ezt mondta nekik : «A hazát csak munkával és fegyelemmel lehet megmenteni. A ti munkátok a legkedvesebb, a legértékesebb, mert önkéntes áldozat» (*Belluzzo*).

A haza szolgálatában elfáradottakat, kimerülteket, a nyugalomba vonuló katonatiszteket is a legnagyobb szeretettel üdvözlí és további példára buzdítja őket : «Térjete vissza a munkához, legyetek nevelői a hazának, mindenkinek, akivel csak érintkeztek, legyetek apostolai, hirdetői a fegyelemnek, de legyetek készen, hogyha hívlak benneteket» (*Belluzzo*).

A Duce hadsereget fejlesztő munkája.

Célok, tervek bontakoztak ki lelkében a ködös távolból, és ezek megvalósításához minden tekintetben erős nemzetre volt szüksége, erős hadsereg, termelő és gazdag népre. A hadsereg képességeinek a fejlesztésére, szellemi és gyakorlati felkészültségére igen sokat áldozott. Az iskolai, katonai és munkásnevelés szerencsés

megoldása az elmúlt 18 év alatt már olyan erős alapot rakott le, amelyre bátran ráépíthette az új Olaszországot. Gyakran fordul meg a Duce a nemzetnevelésnek előbb említett területein, hogy személyes érdeklődésével, példájával és buzdításával mind előbbre juttassa népét a fasiszta élet útjain. Szívesen időzik a katonák között, a kaszárnyákban, nagygyakorlatok alkalmával katona-módra él. Ilyenkor fénylenek a lelkében a mult képei és lelkesedéssel emlékezik a nagy háború viszonyosságaira. Magát ma is katonának vallja, és azt mondja, hogy Olaszország szebb jövőjéért éppen olyan fegyelemmel és engedelmességgel harcol, mint annak idején a lövészárkokban.

És valóban, egész életrendje, miunkabeosztása, kötelességteljesítése elárulja a szigorú katonai szellemet. A gránátosok előtt idézte egy ismeretlen katonának a piavei csata alkalmával feljegyzett mondását: «Jobb egy napig oroszláknak élni, mint száz napig birkának lenni» (*Belluzzo*). Ezzel az idézettel a katona legelső és legnagyobb erényét, a bátorságot dicsőítette a gyalogosok előtt.

A repülőknél megemlékezik a nagy példaadókról, D'Annunzio-, De Pinedó-ról, és ezeknek a követésére buzdítja a levegő hőseit. Büszkén hirdeti, hogy az olasz repülők kiválóak. A repülőknél mondta egy alkalommal, hogy: «Vigyétek zászlóitokat mind magasabbra és mind tovább!»

Ugyancsak náluk fejtette ki azt az elvét, hogy a győzelem nemcsak katonai, hanem erkölcsi tény is, arra tehát mind harci eszközökkel, mind pedig lelki fegyverekkel is jól fel kell készülni, mert a mai hadviselés mind több egyéni képeséget követel, olyan tevékenységeket, melyekben a szellemnek, az értelemnek, az önálló kezdeményezésnek, az önuralomnak, a megítélésnek, a helyes és gyors végrehajtásnak, de ugyanakkor erkölcsi erőknél, bátorságnál, elszántságnál, hazaszeretetnek, engedelmességnek is nagy szerep jut. És minthogy: «Nem hiszek az örök békében!» — mondta Mussolini — ezért az összes erőket egyesíteni kell, hogy az elkövetkezendő összecsapásból győzelmesen kerülhessen ki az olasz nemzet (*Belluzzo*).

Olaszország tengeri állam, természetes tehát, hogy a hajózás és a haditengerészlet fejlesztése is egyik legfontosabb feladata a fasiszta céloknak. «Mindíg előre!» — ezt a fasiszta jelszót átvette a hajózás is mind a forgalomban, mind az építésben. Szebbnél-szebb egységek kerülnek ki a lázasan dolgozó gyárakból, és büszkén szelik a világ tengereit az olasz trikolorral a legkorszerűbben épített és berendezett hajók.

Mikor a hadsereg parancsnokaihoz, tábornokaihoz szólt, és kifejezte előttük azt a kívánságát, hogy a hadsereget úgy készítsék elő, hogy az bármikor készen álljon, mert: «Nem kalandokat keresünk, de nem mondunk le semmiről, érdekeinket megvédjük, jogainka tvisszaszerezük» — mondta nekik a Duce (*Belluzzo*).

A Duce önfegyelmézettsége.

Rendkívül sok és mély érzés tölti el a lelkét, de sohasem engedi, hogy ezek uralkodjanak elhatározásai, cselekedetei fölött. 1925. szeptember 24-én mondott beszédéből is kitűnik a többek között érzésvilágának ez a fegyelmézettsége. «Egyéni törekvéseim nincsenek. Csak egy céloom van: a haza és a nép. Szeretem népemet,

de nem ellágyult érzéssel, hanem a magam módján, fegyverrel, komolyan, férfiasan, úgy tekintve az életet, mint a háborút» (*Belluzzo*).

Kemény, határozott jellemvonás, mely illik is ahhoz a férfiúhoz, aki egy népet akart visszafordítani a teljeselpusztulás meredek útjáról. Ebben az esetben nem volt helye az elérzékenyülésnek, a hamis szánalomnak, mert egyetlen botlás, gyenge pillanat magával ragadhatta volna az egész sikert, munkát a végleges bukásba. Ez a tudat rajzolta ki arcára az éles vonásokat, és ez acélozta, edzette lelkét is a önfegyelmzés tökéletességéig.

A Duce faji büszkesége.

Boldog és büszke, hogy ő is gyermeke annak a népnek, amelyiknek a nagyságáért életét ajánlotta föl, és különösen kitüntetettnek érzi magát akkor, amikor őt Róma díszpolgárává választják. 1924. április 21-én. «Civis romanus sum». — mondja, és «ez az előlegezett megtiszteltetés csak sarkantyúz engemet az Olaszországért és Rómáért való munkára».

Ásatásokkal, építkezésekkel, rendezésekkel széppé, újjá akarja teremteni Rómát, minden olasz nagyságnak, dicsőségnek a forrását. «Róma, Olaszország anyja, az örök fény városa. Ahogy Nagy Konstantin a kereszt jelében győzött, úgy a fasizmus a liktorok vesszőkötegével fog győzni. Róma nem lehet Olaszország nélkül, de Olaszország sem Róma nélkül. Örökségünket megőrizzük, megvédjük, nagygyá tesszük. A római erényeket kell kifejlesztenünk, hogy ezt megtehessek». (*Belluzzo*.)

1923. június 24-én a Pal. Venezia erkélyéről mondott beszédében így nyilatkozik Rómáról: «Róma mindig, holnap is, és az évezredekben is hatalmas szíve a mi fajunknak, hervadhatatlan jelképe népi életerőnknek». (*Diz.* 149. l.)

1925. december 31-én, a Capitoliumon, a következőket mondta Rómával kapcsolatban: «Nem utolsó érdeme a fasizmusnak többek között az, hogy mind erkölcsileg, mind politikailag odaadta a nemzetnek a fővárost: Rómát, mely ma még magasztosabb a győzelmes haza új szellemében». (*Diz.* 149. l.)

1929. május 14-én, a Parlamento-ban, a lateranói egyezmény jelentésével kapcsolatban pedig ezeket mondta Rómáról: «Róma szent, mert a birodalom fővárosa volt, és ránk hagyta szabályait és tiszteletreméltó, emlékezetes ereklyéit, melyek még mindig meghatnak, amikor minden pillanatban előbukkannak az éppen felásott földből. De szent azért is, mert bölcsője volt a katolicizmusnak. Rómának szent a jellege továbbá azért, mert ide hozták a Névtelen Katonát, négy évig tartó győzelmes háborúnk minden áldozatának a jelképét, és emlékezni kell még arra is, hogy a Capitoliumon van a forradalmunkban elesettek emlékhelye is!» (*Diz.* 150. l.)

A fasizmus Rómájáról is nyilatkozott 1934. március 18-án az uralom második ötéves gyűlésén: «A césárok és a pápák Rómája után itt van ma a fasiszta Róma, mely a réginek és az újnak az egyidejűségével a világ csodálatát is kikényszeríti». (*Diz.* 151. l.) — Ezekből az idézetekből megérthető Mussolininek az öröme, hogy őt Róma polgárává választotta. Ezután ő már nemcsak olasz, hanem római pol-

gár is, tehát egyenes örököse a római hagyományoknak. És ő ezt a szent örökséget megbecsüli, ismét fénylővé, még nagyobbá akarja tenni.

A Duce jellemének visszatükröződése a szavaiból.

A Duce-nek a jellemét nemcsak a tettei, hanem a szavai, mondásai, beszédei is világosan visszatükrözik. Már az előbbieken is sok jellemző vonást találhattunk, a következő mondásaiban ezek a jellemvonások még élesebbé válnak kirajzolódni, még jobban ki fogják domborítani a lelkében kialakult felfogásokat, az egyes dolgokról vallott megállapításait. Ezekből a kijelentésekből még jobban megismerhetjük a Ducét. *Bruno Biancini* gyűjtötte össze ezeket a Ducének különböző helyeken és alkalmakkor elhangzott beszédeiből: *Dizionario Mussoliniano* című könyvében. Mondásai közül sokat, mint jelmondatot falfeliratokként is alkalmaznak az általános népnevelés szolgálatában.

A Duce hazaszeretete.

Önzetlen hazaszeretet csendül ki a Négyek 1922. október 27-i kiáltványából: «A mindenható Istent és ötszázezer hősi halottunk lelkét hívjuk tanúságtételre, hogy egyetlen ok hajt, egy akarat fog egybe, és egy szenvedély hevít bennünket: részt venni hazánk megmentésében és nagyra tételében». (*Diz.* 125.)

A haza nagyságának a fogalmáról 1925. szeptember 28-án, Vercelliben mondott beszédében adott rövid felvilágosítást: «Mi a haza nagysága, a hazáé, melynek már a neve is a kimondáskor lángragyújtja a szívünket! A haza nagysága: az olasz nemzet jóléte, tekintélye, hatalma; a munkásnép jóléte, melyről a munka és a módszeres fegyelem gondoskodik; a tekintély, hogy népünk még a legtávolabbi és a legbarbárabb helyeken is egy lobogó és egy erő védelme alatt legyen; és végül az anyagi és szellemi hatalom, amelynek azonban nemcsak a múlt örökségének, hanem lelkünk mindennapi fáradságának és alkotásának kell lennie». (*Diz.* 125.)

1920. február 22-én, a *Popolo d'Italia*-ban, «*A Juli-Alpokon*» című cikkében ezt mondja Olaszországról: «A világ összes nemzetei között Olaszország minden tekintetben a legtisztábban van meghatározva. Ismertetőjelei határozottak». (*Diz.* 95.)

Hogy milyenek kívánja ő a háború utáni Olaszországot, arról 1921. február 6-án, Triesztben nyilatkozott: «Tervezzük és készítjük — minden nap élénk fáradásaival — a holnap Olaszországát, mely szabad és gazdag lesz, hangos műhelyekkel, flottáktól népes tengerekkel és égboltozattal, ekéivel mindenütt termékenyé tett földekkel». (*Diz.* 96.)

Olaszország határaitól 1920. május 24-én, Milanóban ezeket mondta: «Az ezer meg ezer vértanú közül, akik megszentelték az olasz háborút, hárman meg akarták jelölni a nemzet sorsát: Battisti azt mondta, hogy a Brennernek kell lenni Olaszország határának; Sauro szerint az Adriának olasz tengernek kell lenni; Rismondo pedig azt állította, hogy Dalmácia olasz». (*Diz.* 32.)

1920. szeptember 20-án Triesztben pedig ugyancsak a határokkal kapcsolatban így nyilatkozott : «San Giusto lobogója szent, a lobogó a Nevosón is szent, de legszentebb a Dinari-Alpokon a lobogónk». (*Diz.* 32. San Giusto, magaslat Trieszt mellett ; Monte Nevoso, a Juli-Alpok egykori Schneeberg nevű hegye.)

Olaszország nagy népességének kellő elhelyezkedést és életlehetőségeket akart biztosítani mind az anyaországban, mind pedig azon kívül is. Tudta, hogy ebben a törekvésében nehéz ellenállást kell megtörnie, de el volt készülve arra, hogy ha nem sikerül békés úton érvényesíteni követeléseit, akkor fegyverrel küzd az igazságért. Törhetetlen akarattal látott hozzá az újjászervezéshez a gyarmatokon is.

A kivándorlás szomorú, de szükséges tényét is hazája javára fordította azzal a neveléssel, mellyel a kivándorlókat útjukra bocsátotta. Ezáltal azok is, mint minden külföldön élő olasz állampolgár, nagy hasznára lehetnek hazájuknak munkájukkal, összeköttetéseikkel, gondolkodásukkal, hűségükkel. Olaszország vágyainak be kell teljesedniök. Más nemzetek mindent elértek a nagy háború után, Olaszországnak is hozzá kell jutnia jogos követeléseéhez. (*Belluzzo.*) Ezeknek a követeléseknek a nemzet öntudatába való belevetésével keltette föl a Duce népének a jobb jövő iránti vágyakozását, ennek a jövőnek a munkálására való akaratot és az önfeláldozásig fokozott erő kifejtést.

Valóságos elragadtatás csendül ki Mussolini következő szavaiból, melyekkel látomásszerűen festi a jövő Olaszországot : «Álmaink, költőink, harcosaink, vértanúink nagy, büszke, fenséges Itáliáját akarjuk megalkotni. Ebben a pillanatban látom ezt az Itáliát az ő egyszerű, főséges földrajzi alakjában ; látom csodálatos városaival mint csillagokkal behintve ; látom négyszeres tengerétől körülvéve ; látom mind nagyobb számú lakossággal benépesülve, mely munkás és erős, amint, a világban való terjeszkedésnek az útjait keresi. Üdvözöljétek ezt az Itáliát, ezt az összes égiektől pártfogolt gyönyörű földünket! Üdvözöljétek ti férfiak, teljes erőitekben, kik jól használtátok fel az életet ; köszöntétek ti asszonyok, kik méhetekben hordjátok a volt és a jövőendő nemzedékek titokzatosságát ; köszöntétek ti ifjak, kik tiszta szemmel és lélekkel néztek szembe az élettel! Köszöntsük együtt, és kiáltunk együtt : Éljen, éljen, éljen Olaszország!» (*Berlutti.*) Ebben a néhány mondatban megtalálja a tanulóifjúság, melynek *Giorgio Berlutti* az «*Il fascismo è l'Italia*» című munkáját ajánlotta, Mussolini terveit, céljait, jellemének igazi tükrét, sarkpontját, lendítőerejének forrását, mérhetetlen hazaszeretetét. Ennél buzdítóbb, hatásosabb példát alig lehetne adni az ifjúságnak.

A Duce fajszeretete.

Ugyanilyen lelkesedéssel és szeretettel igyekezett mindig az olasz faj kiválóságait, értékes tulajdonságait is hangoztatni, és különösen az ifjúság önértetét akarta arra nevelni, hogy legyen büszke olasz mivoltára, multjára, származására, hagyományaira. 1924. június 4-én a Forum Romanumon ezt mondta : «Az összes népek között egyedül az olaszok mondhatják magukat Róma törvényes leszármazóinak.» (*Diz.* 151.)

1920. szeptember 20-án, Triesztben így szólt : «A fasiszta mozgalomnak első alaposzlopa az olaszszága. Mi büszkék vagyunk arra, hogy olaszok vagyunk. Mi

készek vagyunk arra, hogy még Szibériában is hangosan kiáltsuk : olaszok vagyunk! »

1924. május 11-én, Cataniában arra a hatásra utal, melyet Olaszország az egész világ művelődésére gyakorolt : «Nem szégyeljük többé, hogy olaszok vagyunk : sőt büszkék vagyunk erre! Büszkék vagyunk arra, hogy olaszok vagyunk, hogy ehhez a néphez tartozunk, melynek háromezer éves műveltsége van, mely már akkor is nagy volt, amikor másutt még emberek sem éltek : ez az olasz nép háromezer adta a világnak hatalmas műveltsége bizonyítékát». (Diz. 97.)

Ez a történelmi hivatás az az alap, amelyre Mussolini is ráépítette az új Olaszországot. A *Popolo d'Italia*-ban 1922. április 21-én «*Múlt és Jövő*» címen megjelent cikkében olvashatjuk a következőket : «Róma alapításának a megünneplése műveltségünk jellegzetességének a megünneplését, történelmünknek és fajunknak a dicsőítését, és azt jelenti, hogy szilárdan a multa támaszkodva annál nagyobb lendületet vehessünk a jövő felé.

Magát a fasizmust is az olasz lélekből fakadó erőnek mondta 1921. április 3-án, Bolognában : «Hogyan született meg ez a fasizmus, amely körül a szenvedélyek, a rokonszenv, a gyűlölet, a harag és a megnemértés nagy lármája kavargog? Nem pusztán csak az én agyamból és az én szívemből sarjadt : nem is csupán abból az összejöveteleből, melyet 1919-ben, Milano egy kis termében tartottunk. Ez a mi árja és földközítengeri törzsünknek mély és örök szükségéből fakadt, mert ez a törzs egy adott pillanatban érezte, hogy létének alapigazságait egy tragikus örület és mitikus mese fenyegeti, mely ma darabokra törve hull le ugyanoda, ahol keletkezett».

Az olasz fajnak az erősítése, egészséges fejlődése a fasizmus főgondjai között foglal helyet. Erről szólt Mussolini 1921. november 7-én, a római Augusteóban : «A fasisztáknak gondoskodniuk kell annak a fajnak az egészségéről, mellyel a történelmet alkotják. Mi a nemzet fogalmából indulunk ki, mely nekünk eltörölhetetlen és felülmulthatatlan tény». (Diz. 141.)

1934. március 18-án a fasiszta uralom második öt évének a gyülekezetén Rómában felsorolta az eszközöket is, amelyekkel az olasz faj védelmére kel. Ebben a felsorolásban benne van mindjárt a fasiszta kötelességeknek egy bizonyos csoportja is, mely a testi nevelés és az egészségügyi gondozás feladatai közé tartozik. «Az anyák és a gyermekek napja, a nőtlenségi adó és az ilyen állapotnak erkölcsi elítélése, kivéve az igazolható eseteket, a városi lakosság ritkítása, a falu helyzetének a javítása, az anya- és csecsemővédelmi intézmény, a tengeri és hegyi üdülőcsoportok, a testnevelés, az ifjúsági szervezetek, az egészségügyi törvények, mind hozzájárulnak a faj védelméhez». (Diz. 49.)

És hogy ez az olasz faj még jobban megerősödjék, ezt követelte már 1921. november 9-én, a római Augusteóban : «A fasizmusnak akarnia kell, hogy a határon belül ne legyenek többé Veneto-, Romagna-, Toscana-, Sicilia- és Sardegnabeliek, hanem olaszok, egyedül olaszok». (Diz. 143.)

Amikor csak alkalom volt rá, mindig kiemelte az olasz faj jó tulajdonságait, de nem rettent vissza attól sem, hogy egyes öröklött hibákat ostorozzon, ha a nevelés érdekei is úgy kívánták. Különösen az olasz nép jelleméről kialakult általá-

nosan elterjedt véleményeket akarta megcáfolni. Ezzel a törekvésével kapcsolatban mondta egy alkalommal a következőket: «Mielőtt tulajdonságaitokról, melyek az enyéme is, szólnék, ezeket kell előrebocsátanom: szükséges, hogy mindenk előtt és hogy a mindennapi munka fegyelmében edzzétek magatokat. A nagy pillanat nem üt minden órában. A sors kereke fordul, és bölcs az, aki éberem örködik, hogy megragadhassa azt abban a pillanatban, amikor mellette elhalad. Kell, hogy Olaszország, ez a mi fölséges és imádott fasiszta Itáliánk legyen éber és határozott a béke munkáiban, kiegyensúlyozza magát a munka szükségességében, legyen rendszeres, szívós és állhatatos. Ki akarom gyógyítani az olaszokat néhány hagyományos hibájukból. És kigyógyítom őket! Ki akarom gyógyítani őket a nagyon könnyű optimizmusból, a nemtörődömségből, mely gyakran igen hirtelen és szeretlen kíméletet követ, abból a — hagyjuk menni az első próbálkozás után — és abból a hitből, hogy minden be van fejezve, pedig sok dolog még el sincs kezdve. Ha nekem ez sikerül, és sikerül a faszizmusnak úgy kialakítani az olaszok jellemét, mint ahogyan én akarom, legyetek nyugodtak, bizonyosak és biztosak, hogy amikor a sors kereke a kezünk közelébe ér, készen leszünk arra, hogy megragadjuk azt, és akaratumk szerint forgassuk».

A Ducének a nép iránt való szeretete.

Mussolini tudta, hogy nagy munkájában a nép erejére, tömegére kell majd támaszkodnia, ezért első sorban a népet akarta megnyerni eszméinek, azt akarta elgondolásainak megfelelően átalakítani. De ettől az érdektől teljesen függetlenül is, Mussolini igazi testvére, hűséges barátja volt a dolgozó munkásnak és népnek. 1924. július 22-én, a Palazzo Veneziaában, a Fasiszta Nagy Tanácsban ezeket mondta: «Közeledni a néphez! különösen ahhoz, amelyik oly sokáig el volt feledve, közeledni hozzá tiszta lélekkel, demagógia nélkül, testvéri szívvel, hogy belőle a haza szilárdságának lényeges elemét alakíthassuk ki».

Ha a Duce a népről beszélt, mindig a legmélyebb szeretet hangján szólt, és mindenkit figyelmeztetett arra, hogy a nép vállain nyugszik Itália sorsa. 1936. október 24-én, Bolognában a többek között ezeket mondta a néppel kapcsolatban: «Nekünk fasisztáknak a nép nem a politikának elvont fogalma, hanem élő és határozott valóság. Én szenvedek a nép fájdalmától. A mi nép iránt való szeretetünk, félrevezetett és komoly szeretetünk, állandó rezgésben van egy mélyes és tudatos emberiségtől». (Diz. 130.)

És mindaz, amit a Duce a néppel kapcsolatban érzett és hangoztatott, sokszorosan hatványozva vonatkozott az olasz népre. 1923. június 8-án ezeket mondta a szenátusban: «Minél jobban megismerem az olasz népet, annál mélyebben hajlok meg előtte; minél jobban elmerülök fizikailag is az olasz nép tömegében, annál inkább érzem, hogy ez az olasz nép valóban méltó mindenkinek a tiszteletére».

Bízik is Mussolini az olasz népben, ezért mondotta 1934. április 26-án, Firenzében: «Az olasz nép menetelni fog az ő nagyságának az útján, és felborít minden akadályt, mely előhaladását elzárna».

Az olasz jellemnek az átalakításáról szólt 1926. május 24-án, Genovában:

«Mind jobban akarjuk, hogy nagy, kemény, kitartó, akarat erős és rendszert követő néppé legyünk». (Diz. 131.)

Meg van arról győződve a Duce, és ezt vallja is, hogy az olaszság sorsát a Gondviselés tartja a kezében, ezt hangoztatta Livornóban is 1930. május 11-én: «Van valami sorsszerű, valami isteni és elkerülhetetlen az olasz népnek ebben a nagyság felé való menetelésében».

És bízik is abban, hogy ha elhagyja az olasz nép régi kifogásolható szokásait, akkor el is éri a szebb jövőt. Ezt ígérte Mussolini 1930. december 18-án a szenátus ülésén: «Ha az olasz nép hű marad erényeihez, ha munkás, derék, termékeny marad, akkor ura lesz a jövőjének és döntőbírája a sorsának».

Olaszország földrajzi helyzete és természeti körülményei már jórészt meg is szabják a fejlődés fővonalát. Ezt fejtegette Mussolini 1934. március 18-án a második ötéves összejevetelen, és ennek eredményeképpen mondta, hogy: «Az olasz nép csak földműves és tengerész lehet. A tenger és az Alpok Olaszország természetes határai is.» (Diz. 132.)

Az idegeneknek az olasz népről alkotott egyik felületes véleményét cáfolta meg a Duce 1937. március 23-án, az etiópiai hadjárat szerencsés befejezésekor, a Piazza Venezián mondott beszédjével: «Azt mondják, hogy az olasz nép könnyen feled. Ez tévedés! Egyike azoknak a tévedéseknek, amelyekbe gyakran beleesik a felületes és a valóságot nem ismerő idegen. Az olasz népnek nagyon is tartós emlékezete van, csak tud várni. Negyven évig vártunk az Aduánál elszenvedett csapás visszaadására, de most aztán sikerült». (Diz. 133.)

A fasiszmus egyik alapvető feladatára mutatott rá Mussolini 1934. október 6-án, Milanóban mondott beszédében, amikor kijelentette, hogy: «A fasiszmus megállapítja minden egyénnek igazi és mélyen gyökerező egyenlőségét a munka és a nemzet előtt. A különbség csak a felelősség fokozatában és bőségében van».

Kiegészítette ezt a tételét egy hónappal később, november 10-én Rómában a korporációk gyűlésén: «Az elmúlt század kimondta a polgároknak a törvény előtti egyenlőségét, és ez már óriási jelentőségű vívmány volt; a fasiszta század megtartja, sőt meg is szilárdítja ezt az elvet azért, hogy hozzátesz még egy, nem kevésbé fontos másikat is: az embereknek a munka előtt való egyenlőségét a kötelességben és a jogban, az alkotás örömeiben, melynek ki kell bővítenie és meg kell nemesítenie a létet, nem pedig gyötörnie és levernie. Az alapnak ilyen egyenlősége nem zárja ki, sőt még meg is követeli a rangfokozatoknak a feladatok, az érdem és a felelősség szempontjai szerint való legtisztább megkülönböztetését.» (Diz. 177.)

A Ducének az olasz jövőben és akaratban való hite.

Mindennek meg kell hajolnia az előtt a jövő előtt, amely felé minden olasznak teljes erejével menetelnie kell, és ennek a jövőnek minden akaratot alá kell rendelnie. Erről beszélt a Duce 1930. május 24-én, Milanóban: «Biztosak vagyunk a mi jövőnkben, mert erre a célra tisztítjuk meg összes erőforrásainkat, szervezzük meg minden erőnket, hogy az események soha meg ne lephessenek bennünket».

Minden nép és nemzet felelős a saját jövőjéért, és sorsának a javítását ne más-tól várja, hanem maga igyekezzék azt az összes lehetőségek és erőtényezők felhasználásával keresztülvinni. Ezt hangoztatta Mussolini 1934. április 21-én Rómában: «A jövő a miénk, a mi biztos kezünkben van, miután a mi bátorságunknak és a mi kimeríthetetlen élni és győzni akarásunknak a terméke lesz az».

Az akaratnak óriási hatásairól írt Mussolini 1918 június 13-án a *Popolo d'Italia*-ban az «Osare»-című cikkében: «A tömeg a köszikla, az akarat pedig az akna. Az akna a levegőbe röpti a kösziklát. Helyezettnek megfeszített és kérlelhetetlen megacélozott akaratot egy tömeg ellen, és sikerülni fog a tömeget szétmorzsolnotok». Erről beszélt a Duce 1925. december 5-én is Rómában az iskolai korporációk kongresszusán: «Az életben csak vasakarattal lehet előrejutni, mely néha még a sorsot is meghajlásra kényszerítheti, mert meglepheti azt az alkony óráiban, és saját uralmának az igájába foghatja be». (Diz. 186.)

A fegyveres küzdelemben is annak a félnek lehet nagyobb reménye a győzelemhez, amelyik azt lelkének minden erejével akarja. Ezt hangoztatta Mussolini 1926. május 24-én, Genovában: «A győzelemhez nem elegendők pusztán csak a fegyverek, ha nem akarják azt az emberek szívósan és kétségbeesetten elérni».

Már 1927. szeptember 8-án beszámolt a Duce arról az örvendetes tényről, hogy sikerült az olasz népnek az akaratát cselekvőbbé tennie: «A mai Olaszország az élet szükséges tényezői mellett már elért egy másikat is: a tudatos emberi akaratot».

A fasiszta akaratról pedig azt állítja 1930. május 17-én, Firenzében, hogy: «A fasiszta akarat nemcsak acélos és határozott, hanem kiszámított is». Az igazi akaratot a nehézségek még nagyobb erőkifejtésre és ellenállásra fokozzák. Ezt mondta a Duce 1930. május 17-én a fasiszta akaratról is Firenzében, a Piazza della Signorián: «A mi akaratunkat nemhogy eltávolítanák, hanem inkább csábítják az akadályok». (Diz. 187.)

De nemcsak az akadályok hatnak ösztönzően az akaratra, hanem a sikerek is. Ahogy leveri az embert a kudarc, éppennyű tovább sarkallja őt az elért jó eredmény. Különösen a nagy háborúban kivívott győzelem után volt szükség annak a hangoztatására, hogy azzal még nem érte el Olaszország az ő céljait, hanem azokért most már magának egyedül kell küzdenie, és az eddigi eredmény legyen alapja a további sikerek reményének. 1925. november 4-én, a római Palazzo Chigi erkélyéről szölt Mussolini arról, hogy: «A mi győzelmünk nem valami drágakő, amelyet páncél-szekrénybe bezárva kell tartanunk, hanem egy naponta megújítandó hódítás».

Ugyanaznap egy másik helyen ezeket mondta a Duce a győzelemmel kapcsolatban: «A győzelem nem a megérkezésnek, hanem az indulásnak a pontja. Nem cél, hanem pihenő. A győzelem nem egy kényelmes karosszék, amelyben elhelyezkedünk az ünnepélyes visszaemlékezésekkor. Nem, hanem túske, sarkantyú, mely bennünket fárasztó magaslatoakra serkent». (Diz. 185.)

Olaszország az előbb elmondottakhoz híven mindent elkövetett, hogy a győzelem gyümölcseit megérlelje és leszedje. Felkészült arra, hogy jogos érdekeit és tulajdonait megvédje. Erre vonatkozólag így nyilatkozott a Duce, 1936. május 15-én, a *Matin*-ben közzétett interjú szerint: «Ha megkísérelnék elragadni tőlünk

az annyi áldozat árán megszerzett győzelem gyümölcseit, mindnyájan talpon leszünk, készen minden ellenállásra).

1936. október 28-án hozzátette még, hogy: Olaszország ma annyira talpon van, mint még soha, elszánva arra, hogy a győzelmet és a birodalmat az utolsó csepp véréig minden erejével megvédelmezi).

A Popolo d'Italiában, 1936. február 1-én Európa tanulmányjúságához intézett felhívásában pedig azt mondta: Azt hiszik egyesek, hogy többeknek a háborúja Olaszország ellen, könnyű lehet. Csalódni fognak. Olaszország körömmel és fogakkal is védekezni fog, és jó ideje felkészült a minden eshetőséggel való szembeszállásra» (Diz. 48.)

1938. március 30-án a szenátusban azzal egészítette ki az előbbieket, hogy: «Bárki kísérelné meg, hogy megtámadja az olasz haza jogait és érdekeit, az a szárazon, vízen és a levegőben megkapná erre egy egységes népnak közvetlen, határozott, legbüszkébb fegyveres válaszát». (Diz. 49.)

A fasizmus céljainak egyike az igazságon alapuló béke, de ha ez nem teljesülhet be, hanem háborúval kellene azt felcserélni, akkor az olasz nép fiai ott is teljesíteni fogják a kötelességeiket. A két eshetőségről beszélt a Duce 1934. október 6-án Milanóban: «Ha igazi béke lesz, termékeny béke, amely azonban nem lehet az igazság kísérete nélkül, akkor puskáink csövét olajágakkal díszíthetjük. Ha azonban nem ez következne be, akkor mi, a Littorio éghajlatától megedzett férfiak, szuronyaink hegyét a győzelem babér- és tölgyfaleveleivel fogjuk feldíszíteni» (Diz. 47.)

Az erőnek, hatalomnak, győzelemnek azonban van egy igen fontos tényezője, és ez a népszaporodás egészséges fejlődése. 1927. május 26-án mondta a Duce, hogy: «A nemzetek sorsa szaporodási képességüktől függ».

Az állam katonai hatalma, a nemzet jövője és biztonsága is ezen fordul meg. Ez a gondolat és a vele kapcsolatos szomorú tapasztalatok ma elsőrendű kérdései az összes európai fehér fajoknak. Mert, ahogyan a Duce 1936. augusztus 27-én, Potenza-ban kifejezte: «Azok a népek, amelyeknek a bölcsői üresek, nem alpihatnak birodalmat, ha pedig van nekik, elérkezik majd az idő, amikor rendkívül nehéz, talán lehetetlen is lesz nekik azt megtartani vagy megvédeni». (Diz. 46.)

A Ducének az olasz katonában való hite.

Küzdeni, áldozni kell a jövőért az egyénnek és az összességnek egyformán. Elveszett az, aki a nehézségek előtt meghátrál. De az élet nem is engedi meg a megállást, a nyugalmat, örök harc a jelszava, melyet a fasizmus is egyik főparancsolatává avatott. Maga a Duce 1934. május 26-án ezt mondta a parlamentben: «Nemcsak, hogy nem hiszek az örök békében, de nyomasztónak és a férfiúi alapereyekkel ellentétesnek tartom azt, mert ezek az erények csakis a verejtékes erőfeszítésekben kerülnek napfényre». (Diz. 121.)

Az erőfeszítésekre békében a megfeszített munka, a háborúban pedig a hősi helytállás ad különösen bő alkalmakat. Éppen e két területen küzdök felé fordul a Duce megbecsülése és szeretete a legnagyobb erővel. Minden eszközzel ezt a két

férfieszményt igyekeznek a leghathatósabban támogatni. 1926. október 27-én, Reggio Emiliában mondta Mussolini ezeket a szavakat: «A történelem nem a gyáváké, hanem a bátraké; nem a lustáké, hanem a dolgozóké. A történelem azoké, akik azt meg tudják ragadni és saját szívósakarataik szerint tudják azt hajlítani». (Diz. 17.)

Az egyik eszköze a történelemnek a nemzet hadserege. 1934. március 18-án mondta a Duce: «Egy nemzetnek, mely élni akar és mindenk fölétt Olaszországnak, melynek a forradalom belső építőmunkáját nyugalomban kell végeznie, a leghatározottabb parancsa ez: erőseknek kell lenni. Szükséges katonailag erősnek lenni. Nem azért, hogy támadjunk, hanem hogy bármiféle körülménnyel szemben helytállhassunk. Uralmunk egész életének e körül a tengely körül kell forognia: a nemzet katonai ereje megadja a népnek a biztonság érzetét és egy mindig acélosabb, tudatosabb fejelemnek a szokását». (Diz. 136.)

A nemzet politikai, gazdasági és szellemi életének állandó kapcsolatban kell lennie az állam katonai szükségleteinek a kielégítésével. Olaszország a multhoz képest katonai téren is nagy változásokon ment keresztül. Hadi igényei, teljesítményei mindinkább a katonanemzetek oldalára állítják őt. Ennek a gondolatnak és célnak a szolgálatában áll a honpolgároknak az engedelmesség, az áldozatkészség és a haza iránti teljes odaadás erényeire való nevelése. A katonai erő adja meg a nemzetek rangfokozatát is: a szárazföldi, tengeri és légi erők nagysága, képessége emeli egy ország tekintélyét, ezek adnak súlyt szavának is a nemzetek vitájában. Ezért biztosít mindenütt előnyt minden nemzet a katonai intézményeknek. Mussolini is azt mondta 1924. október 5-én Milanóban, hogy: «Egy kiváltságot ismerek és az a katonáé». (Diz. 137.)

A fegyverekről így nyilatkozott 1930 május 17-én, Firenzében: «Szép dolgok a szavak, de a puskák, gépfegyverek, hadihajók, repülőgépek, ágyúk még szebbek.»

A kardot is sokra becsülte a Duce, mert így szólt róla 1925. május 16-án, a képviselőházban: «A toll nagy eszköz, de a kard, mely egy bizonyos pillanatban szétvágja a csomót, mégjobb.» (Diz. 11.)

Mussolini minden fegyvernemet egyformán becsült, mégis különös szeretettel volt a bersaglierek, a lövészek iránt, akik közé ő maga is tartozott. Több ízben emlékezett meg a derék lövészekről. Kedves mondása róluk az, amit hadinaplójában olvashatunk: «A lövészek jobban szeretik a tüzet, mint a vizet, természetesen az ólom tüzt. A lövészek nem azt mondják, hogy ütközet, tevékenység, hanem: előnyomulás.»

1932. szeptember 19-én Rómában a bersaglierek emlékművének a felavatásakor ezt mondta: «Mindaz, ami élénkség, vakmerőség, gyorsaság, lelkesedés, az bersagliere tulajdonsággá lesz». (Diz. 14.)

Ugyanakkor még ezt is hozzátette a Duce: «A háború eszközei változhatnak, de a szívnek, a bersaglierek szívének meg kell maradnia.»

A katonai erkölcs nevelését a tiszték végzik. Azt írja Mussolini háborús naplójában, hogy: «A katonák erkölcsége a vezénylő tiszték erkölcsétől függ. A katonát mint embert kell tekinteni, nem pedig mint anyakönyvi adatot.»

Fejlődés az egyes foglalkozásokban csak az állandó gyakorlással lehetséges. A katonát is foglalkoztatni kell, mert a hosszú téltlenség elpuhítja a testet és a lelket

is. A katonai szellem felébresztése és fejlesztése annyira haladt az olasz hadseregben, hogy ma már bátran felveheti a küzdelmet bármely nemzet fegyveres erejével. 1938. április 12-én, a *Popolo d'Italia*ban megjelent Mussolininek « *A megújítható olasz fegyverek és fegyveres erő* » című cikke, melyben ezt olvashatjuk: « A jól vezetett és jól felfegyverzett olasz katona a háborúban mind a szárazföldön, mind a tengeren, mind a levegőben bármely más nemzet katonájával szembeállhat. (Diz. 160.)

Nevelési céllal írta Mussolini 1921 január 5-én, a *Popolo d'Italia*ban a ronchi légionistákról, hogy: « Három szó: három eszme: három erő: akarat, szabadság, igazság, ez a ronchi légionisták romlatlan, megvesztegethetetlen és halhatatlan szelleme. (Diz. 102.)

Ugyanilyen célzatú volt a Ducének az 1925. október 11-én mondott beszédjében ez a figyelmeztetés is: « A katona legszebb beszédje a legszigorúbb hallgatás. (Diz. 170.)

Mussolini hadinaplójában sok nevelő szándékú gondolatot találunk, melyek mind a katonai erkölcs és szellem követelményeit állítják az olvasó elé. Ez a napló egyik leghasználatosabb eszköze a katonai kiképzésnek is. A halált megvető elszántságról ezt mondja: « Százezer ágyú sem hozza meg a győzelmet, ha a katonák nem lesznek képesek rohamra indulni, ha nem lesz meg a bátorságuk ahhoz, hogy az adott pillanatban a fedezékekből kitörve szembe nézzenek a halállal. (Diz. 5.)

Szükséges eleme azonban a harckészségnek, a bátor szembeszállásnak a hazaszeretet végtelensége és a küzdelem céljának, az ügynek az ismerete is. Mert azok lesznek a legjobb harcosok, akik ezekkel a kellékekkel állnak a csatavonalba. A kikötetés, a felvilágosítás és a meggyőzés is a harcieszközök közé sorolható. 1918. június 13-án, a *Popolo d'Italia*ban így buzdította bajtársait: « A torpedó kilövéséhez elég csak egy ember, és egyetlen torpedó elsüllyeszthet egy csatahajót... A cselekvő akarat helyesen jár el a könyvekre bízott példákban. Az életben azonban behatol abba az irodába is, melynek az ajtaján ott van a tilos jelzés. A félnépek megállanak, a merészek támadnak, és felborítják az akadályokat... Értékelni kell az egyéniséget. Nem szabad fékezni a merészeket. Ne hagyjunk semmit megkísérletlenül. Semmiféle kockázattól vagy veszélytől nem szabad visszariadni. Nem szabad érvényesülniök a hivatalos biztonsági elveknek az egyéni lendítő kezdeményezés fölött. Előzetesen le kell szögezni ezt az igazságot: nincs semmi lehetetlen! (Diz. 7—8.)

A fasizmus következetesen ápolja a hősi önfeláldozás eszméjét és a hősiesség szentségében való hitet. A bátorságnak eszményei a repülők, mert ők állandóan az életükkel szolgálják a közérdeket, nekik mindig készen kell lenniök a halálra, még pedig gyakran a legborzalmasabbra. És mégis, az államok minden áldozatot meghóznak azért, hogy légi erejüket az elérhető legmagasabb színvonalra emeljék. Mussolini ezt mondta 1927. május 26-án, a képviselőházban: « Olyan nagy számúnak és hatalmasnak kell lennie a légierőnek, hogy a gépek bűgása a félsziget minden zaját elnyomja, a szárnyak felülete pedig a napot is elsötétítse a mi földünk felett. »

Az olasz repülés valóban elismerésre méltó fejlődést mutat, és sok nagyszerű, dicső eredményt ért el a nemzetek nagy versenyében. Ezt a tényt a külföld is gyakran

megállapította. 1938. március 30-án ezeket mondta a Duce a szenátusban : Az olasz repülőket már valóságos legenda veszi körül. Amit békében és háborúban véghezvittek és véghezvisznek, az általános csodálatot keltett. Szaktudásuk, halálmegvetésük páratlan a világon. (Diz. 10.)

A Duce szavai a hősök megbecsüléséről.

Arra nevelték a katonákat, hogy büszkéek legyenek feladatukra, hivatásukra, és boldog önérzet hevítsse lelküket abban a tudatban, hogy mint kiváltságosak az első sorokban áldozhatnak hazájukért. Arra nevelték az ország népét, hogy a hazatérőket a legnagyobb megbecsüléssel és szeretettel fogadják és ünnepeljék, a sebesülteknek és a rokkantaknak pedig adják meg azt a különös és nagy tiszteletet, ami nekik kijár, de ne szánakozzanak rajtuk. 1918. május 24-én Bolognában mondta Mussolini, hogy : «A hadirokkantak nem várják a dicsőséges megszólítást, de mindekfölött visszautasítják a szegény jelzőt». (Diz. 115.)

A hősi halottak emlékének az ápolására, az elesettek példáinak az állandó kiemelésére igen nagy gondot fordítanak, különösen az iskolákban az ifjúság kegyelet- és tiszteletérzésének a nevelése közben. Hogy a Névtelen Katona oltárát felállíthatták, és hogy ott a nemzet leróhatja háláját a véráldozatokért, azt a nemzet újjászületésének köszönheti Róma és az egész Olaszország, mert ez a tiszteletadás is egyik láncszeme a fasiszta eszmekörnek.

1932. október 17-én ezeket mondta a Duce a Névtelen Katona tiszteletével kapcsolatban : «A Névtelen Katona az egységes, győzelmes és fasiszta Olaszországnak a jelképe, annak az Olaszországnak, mely egy a római Aosta-Alpoktól egészen a Trapani-öbölig, mely látta még a karthágói hajóhad pusztulását. A Névtelen Katona a legfőbb tanúja annak, ami volt, és csalhatatlan bizonyosága annak, ami lesz.» (Diz. 112.)

Ugyanilyen mély és a jövőbe mutató a fasiszta vértanúk emlékének az ápolása. Az az eszme, amelynek Olaszország a feltámadását köszönheti, sok ifjú áldozatot kívánt. Mussolini szerint talán egy eszmének sem volt annyi fiatal vértanúja, mint a fasiszmusnak. 1922. január 20-án ezeket írta Mussolini a Popolo d'Italiában : «Az igazolványokon, alkotmányokon, szabályzatokon, terveken felül, a jelképeken és a szavakon felül, az elméleten és a gyakorlaton felül, az eszményen és a politikán felül rettenetesen erős cement köti össze a fasiszta embersorokat ; egy széttörhetetlen szent bilincs zárja össze a Littorio hű fiait : a mi halottaink szent cementje és bilincse».

Féltékenyen védi és őrzi a fasiszmus a saját vértanúinak az emlékét. 1924. szeptember 16-án, Nápolyban mondta a Duce, hogy : «Nem engedjük meg, és sohasem fogjuk megengedni, hogy bárki is lekicsinyelje háromezer halottunk kimondhatatlan áldozatát, mely nekünk biztosíték, nagy biztosíték arra, hogy a fasiszmus be fogja tölteni dicső rendeltetését». (Diz. 19.)

Gyakran emlékezteti a Duce a fasisztákat arra, hogy mivel tartoznak mindnyájan a fasiszmus vértanúinak. 1933. március 23-i Üzenetében ezt mondta : «Vértanúink előtt kell majd felelnünk tetteinkért. Ők ihletnek meg bennünket és paran-

csolják nekünk, hogy az ő legfelsőbb áldozatuk magasságában megmaradjunk.»
(Diz. 19.)

Egy másik, 37 fasiszta-elesett temetése alkalmával, 1934. október 27-én küldött Üzenetében úgy állította az elesetteket honfitársai szeme elé, mint a tegnap harcainak dicsőséges előőrseit, akik mindenkit megelőztek a hősi önfeláldozásban. Ők meneteljenek előttünk majd a holnapnak talán súlyosabb, de mindig győzedelmes harcaiban is.» (Diz. 19.)

Olyan tiszteletet és hódolatot követel a Duce a fasiszta forradalom fasiszta vértanúi számára, mint a legszentebb oltárnak. «Megkülönböztetett és mélységes áhítattal kell közelednünk a vértanúkhöz, mint a hívő, aki térdet hajt Isten oltára előtt» — írta a Duce az 1917. július 12-én a *Popolo d'Italia*ban «Battisti» című cikkében. (Diz. 109.)

A tudatos kegyeletadásnak mily magasztos eszméi rejlenek ezekben a mondatokban, és mily alkalmas nemzeti nevelő tényező a nemzet vértanúinak a lankadatlan, folytonosan ébrentartott tisztelete és ebben a nemzeti céloknak állandóan a mártírok dicsfényével való megvilágítása. Látni fogjuk később, hogy milyen fokozott mértékben és milyen eszközökkel igyekszik a fasiszta nevelés ezt az érzést a tanuló ifjúság lelkében felébreszteni és kifejleszteni.

A Duce szavai az erő kifejtésről.

A faszizmus az olasz nép szellemi és fizikai erejének teljes összekapcsolása a haza javára. Természetes tehát, hogy a dolgozó népre támaszkodott, és a munkát tette meg a hazaszeretet értékmérőjévé. A fasiszta forradalomnak éppen az volt egyik legelső feladata, hogy mindenkinek az akaratát saját képességeinek, erőinek a legmagasabb fokban való kifejtésére nevelje. «A fasiszta műhelyben mindenkinek számára van hely, munka és dicsőség» — mondotta a Duce 1926. október 28-án a Colosseumban. (Diz. 142.)

1933. december 18-án Littorióban figyelmeztetett mindenkit arra, hogy a faszizmus csak azok számára lesz védőpajzs, akik dolgoznak. A fasiszta kormányzat igazságos kormányzat, és amint megjutalmazza azokat, akik dolgoznak, éppen úgy megveti az élősködőket és megbünteti a gonosztevőket. (Diz. 142.)

Az összes erőknél az egyesítéséből származik a nemzet hatalma, melyet kormányzatának a kezébe helyez. «A fegyelmezett akarat az a varázskulcs, amely a hatalom kapuját kinyitja» — mondotta a Duce 1925. október 28-án a milánói Scalaban. (Diz. 134.)

A nemzetek fejlődéséről, hatalmáról a következőképpen nyilatkozott 1929. március 10-én, Rómában a kormányzat első öt éves gyülekezetén: «Egy nemzet csak akkor létezhetik, ha népe is van. Egy nép csak akkor fejlődhetik, ha szapora, munkás és fegyelmezett. A hatalom ennek a hármas alaptényezőnek az eredménye.» (Diz. 134.)

Úgy készíti elő a Duce nemzetét a jövőre, hogy annak hatalma megdönthetetlen legyen; katonai, gazdasági, szellemi téren az első sorba akarja állítani az olasz népet. «Az elmúlt évszázad függetlenségünk százada volt. A jelen évszázadnak hatal-

munk szízáadána kell lennie» — jelentette ki a ki a Duce 1925. október 28-án Milanóban (*Diz.* 134.)

Azóta sikerült is már Olaszország hatalmát megalapoznia annyira, hogy bizalommal tekinthet annak jövő fejlődése elé. Különösen a nép lelkiereje, erényei alakultak olyan irányban és mértékben, hogy biztosítékai lehetnek a szebb jövőnek. A Duce is megállapította ezt a tényt 1938. március 30-án a szenátusban ezekkel a szavakkal: «Mi az első sorba a lelkierek képességeit helyezük. Ezek sohasem voltak oly mélyek, annyira sokfélék, oly lángoló és tettrevágyók, mint ma» (*Diz.* 135.).

Éppen ennek az akaratnak köszönheti Olaszország, hogy megvalósíthatta terveit és birodalmi, hatalmi törekvéseinek is irányt szabhatott. Erre a törekvésre népességi és gazdasági okok kényszerítették Olaszországot, de mint az általános művelődés és a keresztény világ őforrásának és központjának is el kellett foglalnia az őt megillető méltó helyet a nemzetek sorában. Az élniakarástól telt fasiszta birodalmi törekvések pedig ellenállhatatlan következményei, parancsoló szükségletei a feltámadt, felfrissült nemzeti erőknél. «Azok a népek, amelyek születnek vagy feltámadnak, mind imperialisták, azok pedig, amelyek az életről lemondanak, elpusztulnak» — írta a Duce az *Olasz Enciklopédia* számára a «Fasizmus» című cikkében. (*Diz.* 89.)

A fasiszta tanok szerint azonban a birodalom nemcsak katonai vagy gazdasági területet jelent, hanem szellemi és erkölcsi térséget is, a Ducének az előbbi cikkében kifejtett meghatározása alapján. Ugyanott mondja azt is, hogy: «A birodalom fegyelmet, az erők alárendelését, köteleességteljesítést és áldozatot követel» (*Diz.* 90.)

Rómában, 1936. május 9-én a birodalomról mondott beszédében a következőket hangsúlyozta a Duce hallgatói előtt. «Az olasz nép a vérével teremtette meg a birodalmat, munkájával fogja azt megtermékenyíteni és fegyvereivel fogja megvédeni mindenkivel szemben.» (*Diz.* 90.)

Az olasz birodalmat a népi akarat alkotta meg, mint a Duce 1936. május 30-án a Venus-templom talapzatánál magát kifejezte: «Az olasz birodalom a nép vállalkozása, és bármikor sor kerül a védelmére, az egész olasz nép egy emberként talpraugrik, készen bármilyen áldozatra, bármilyen lemondásra.» (*Diz.* 91.)

A Duce szavai a fegyelemről.

A fegyelemről, melyet a Duce mint a fasiszta birodalom egyik alappillére jelölt meg, a következő kijelentéseket tette. Megszívlelendő különösen az a követelése, melyet 1915. május 11-én a Popolo d'Italiában a parlamenttel kapcsolatos cikkében hangoztatott: «Ha azt akarják, hogy az alsó rétegekben tiszteljék a fegyelmet, akkor annak felülről kell kezdődnie.» (*Diz.* 50.)

A példaadásnak nagy nevelőerejét vallja ez az elv, és Mussolininek helyes pedagógiai érzékét igazolja ez a követelmény. Ő maga sohasem tagadta meg ezt a főszabályt, mert egész élete, viselkedése, minden tette szigorú fegyelmeztségének a megnyilatkozása. A fasiszta fegyelemnek pedig van még egy sajátos követelménye is, hogy: «Akkor kell a legfőképpen erőnket a fegyelemnek alávetnünk, amikor azt

önzetlenül követeli tőlünk a rend, amikor nem jár érte köszönet, sőt áldozatot kíván» — mondta a Duce 1925. május 15-én a képviselőházban. (Diz. 51.)

Ugyanezt megerősítette 1926. április 7-én a Palazzo Littorióban mondott beszédével is. Mindíg hangoztatta azonban a Duce, hogy necsak külső alakiságokban jelentkezék a fegyelem, hanem legyen annak valóságos tartalma, mégpedig sajátosan vallásos alapja. Erről szól a *Gerarchia* 1925. októberi számában megjelent «A történelem elemei» című cikkében is. (Diz. 51.)

«A belső fegyelemnek olyannak kell lennie, hogy a külfölddel szemben az a nemzeti akaratnak a gránit sziklatömbjét alkossa» — mondta a Duce 1925. június 22-én a római fasiszta kongresszuson (Diz. 51.).

A fasisztáktól pedig kétszeres fegyelmet követel a Duce mint fasisztáktól és mint honpolgároktól. (Diz. 52.)

A fegyelmezettséghez tartozik a Duce szerint is az embertársak irányában tanúsított türelmes magatartás. Különösen szigorúan bírálja el az egyéni erőszakoskodást, ha az igazolhatatlan, mert azt fasisztaellenes cselekedetnek minősíti és elítéli. (Diz. 183.)

A Duce szavai a sajtóról.

A rendre, fegyelemre való nevelésnek egyik hathatós eszköze a sajtó. Maga Mussolini mint újságíró tudhatta és tapasztalhatta a legközvetlenebbül, hogy mily nagy hatalom rejtőzik a napilapok hasábjai mögött. Fontos feladatot rótt ki az újságírókra a nemzetnevelés terén, ezért igen nagy gondot fordít az újságíró-gárda képzésére, nevelésére. A nemzeti érdekek, törekvések szempontjából az egyik legfontosabb tényezőnek tartja a Duce a sajtót. Azt mondta róla 1923. június 8-án a szenátusban, hogy: «Az újságírás a mindennapi parlament, a mindennapi szónoki emelvény, ahol az egyetemekről, a tudományok mellől, az ipar területéről, az élet-tapasztalatok útjairól jövő emberek olyan hivatottsággal boncolják az egyes kérdéseket, amilyennel nagyon nehezen találkozhatunk a parlament padjaiban». (Diz. 82.)

Nagy felelősség nyugszik a sajtón. Milliók lelkét alakíthatja át néha észrevétlenül is. Mussolini úgy alkotta meg az új sajtótörvényeket, hogy azok megóvhassák az új fasiszta államot minden, sajtó útján elkövethető rombolás ellen. A törvényes kereteken belül szabadon gyakorolható a közérdekű intézkedések bírálata, ellenőrzése. Nagyra becsüli Mussolini nemcsak az újságírókat és az írókat, hanem a nyomdászokat is, akikről azt mondta 1923. január 28-án az állami sajtó munkásai előtt, hogy: «Én a nyomdászokat nem munkatársaimnak, hanem a testvéreimnek tartottam». (Diz. 174.)

A Duce szavai a munkásokról.

Így gondolkozott és nyilatkozott azonban Mussolini a nemzet mindenfajta munkásáról, mert csak azokat tartotta a birodalom katonáinak, akik szellemi vagy fizikai képességeiknek a legjavát adták a hazának. Ezeket testvéreivé fogadta, érdekeikért küzdött. «Ha a munkástömegek a nyomorúság és az elállatiasodás állapotában maranak, nem lehet egy nép nagyságáról álmodni sem a hazában, sem annak a határain túl» — írta 1919. május 1-én a *Popolo d'Italia*ban «A meghallgatásra való beszélgetés» című cikkében. (Diz. 99.)

Csakis a jólétben élő, egészséges munkástömegektől remélheti egy nemzet a megerősödését, természetes fejlődését. 1921. november 9-én a római Augusteóban mondta, hogy: «Civakodó, maláriás és pellagrás proletariátussal nem lehet az ország gazdasági felemelését keresztülvinni». (Diz. 99.)

Szerette a munkásokat, mint a nemzet életének egyik fontos alkotórészét, mert meg volt arról győződve, hogy aki becsületesen dolgozik, az szereti is a hazáját. A bari kikötő munkásai előtt 1923. április 10-én mondta a következőket: «A munkásoknak szeretniök kell a hazát. Ahogy szeretitek édesanyátokat, ugyanazzal a tiszta érzéssel kell szeretnetek mindnyájunk közös édesanyját: a mi hazánkat!» (Diz. 99.)

Torinóban, a Fiat-művek munkásai előtt mondta 1923. október 25-én a munkáról a következő magasztos szavakat: «A munka az életnek a legfölségebb, legnemesebb és legszentebb megnyilatkozása» (Diz. 101.)

«A munkásoknak is érdekük, hogy a munka rendes ütemben, szeretném azt mondani, hogy ünnepélyesen haladjon... A nyugodt, rendes, hozzáértő munka legyen minden jó olasz honpolgár életének egyik alapelve» — mondta Vicenzában 1924. szeptember 23-án (Diz. 101.)

Csakis a munkával és a termelés minden ágának az összeegyeztetésével emelkedhetik az egyéni jólét. E nélkül egyéni nyomor és a haza romlása következik.» (Diz. 100—101.)

«A munkásnép sorsa bensőséges kapcsolatban van a nemzet sorsával; a nemzet nagyságával együtt növekszik a nép jóléte is, de a nemzettel együtt pusztul el a nép is» — mondta a Duce 1923 október 30-án Perugiában.» (Diz. 100.)

«A munkásosztály Olaszország jövőjének a hatalma, reménye és biztosítéka.» (Diz. 100.)

«A munkás megbecsülése a nemzet nemességének, nagyságának, lelki emelkedtségének a jele, és a munkásság helyzetén visszatükröződik mindig az államhatalom» — írta a Duce a *Gerarchia* 1925. májusi számában a «Fasiszmus és a szindi. kálizmus» című cikkében (Diz. 100.)

A fasiszta rendszerben nincsenek kiuzsorázott munkások, mert a körülmények és a lehetőségek szerint annyira emelkedik az ellenszolgáltatás, hogy a munkás tisztességes színvonalon élhet. Ezt a színvonalat maga a Duce is emeli. 1928. április 25-én beszélt erről a milánói munkásoknak: «Munkások! Aki közvetlen tanúja az én fáradozásaimnak, az tudja, hogy egyetlen szenvedélyem nektek munkát biztosítani, jóléteteket emelni, erkölcsileg és lelkileg benneteket előbbre vezetni.» (Diz. 100.)

Állandóan a lelkiismeretes, hazafias kötelelességteljesítésre buzdít, mert amint 1926. március 11-én mondta a szenátusban: «A műhelyben elvesztegetett egyetlen óra is már nagy veszteség a nemzeti értékekből» (Diz. 101.)

Milánóban 1934. október 6-án ezeket mondta: «Ha az elmúlt század a tőke hatalmát alapozta meg, ez a huszadik század a munka hatalmának és dicsőségének a százada.» (Diz. 102.)

1936. március 23-án pedig a Capitoliumon kijelentette, hogy: «A fasiszta életben az egyén és a csoport társadalmi és nemzeti hasznosságának az egyetlen mérőeszköze a végtelen sokféle megnyilvánulásában elvégzett munka lesz.» (Diz. 102.)

Mily mélységes meghajlás és tisztelet jelentkezik azokban a szavakban, amelyeket 1924. szeptember 22-én Ferrarában mondott a Duce a kérges munkáskezekről : «Igazában csak az nemes, aki dolgozik, aki termel, aki bármily szerény téglát visz a haza épületéhez. A kérges kéz nemesi cím.» (Diz. 118.)

«Olyan hazáról álmodunk, amelyben mindenki dolgozik, és amelyben élőködők nincsenek többé.» (Diz. 123.)

A dalminei fémüzemben 1924. október 27-én a termelés tényezőiről ezeket mondta : «A termelésnek minden tényezője szükséges : szükséges a tőke, szükséges a műszaki elem, szükséges a vezetés. A három elem összhangja társadalmi békét teremt : a társadalmi béke biztosítja a munka folytonosságát : a munka folytonossága pedig az egyénnek és az összességnek a jólétét hozza magával. Ezek nélkül csak nyomor és pusztulás jöhet.» (Diz. 138.)

A Duce szavai a földművesekről.

A mindennapi kenyér verejtékező munkásait is különös megbecsüléssel gondolozza. 1928. november 3-án így szól hozzájuk a Piazza Venezián : «Olaszország földművelői! Mindenekelőtt akarom, hogy büszkéek legyetek arra, hogy földművesek vagytok. Én pedig büszke vagyok arra, hogy a ti barátotok, testvéretek és főnökötök lehettek.» (Diz. 1.)

Szerette őket, ismerte is őket, gyermekkorát falun, közöttük töltötte el. 1938. április 25-én Pomeziában azt mondta, hogy : «Mindenekelőtt dicsekszem azzal, hogy falusi vagyok.» (Diz. 152.)

A földnek értékét és jelentőségét sokszor hangoztatta. Két, mindennél előbbre való szerepe van a földnek a nemzetek életében, az egyik a termőképessége, a másik a hazát alkotó alaplényege. A nép és a föld természetes benső kapcsolatban vannak egymással, egymásra vannak utalva kölcsönös élethivatásukban. A nemzetek jólétét, hatalmát pedig az általuk birtokolt és megművelt föld gazdagsága, ereje adja meg. 1936. május 3-án mondta a Duce a Palazzo Veneziában, hogy : «Föld és népfaj elválaszthatatlanok. A föld segítségével alakul a fajok történelme. A fajok uralják, fejlődnek és termékennyé teszik azt.» (Diz. 174.)

Pusztulásra van ítélve az a nép, amelyik a földjét elhanyagolja, amely megműveletlenül hagyhatja akár csak egy kis darabkáját is. «A föld minden röget a legnagyobb termékenységre kell bírni» — mondta a Duce 1929. március 10-én az első ötvenes évfordulón. (Diz. 174.)

Hogy a népet a földhöz, munkahelyéhez kösse, hogy ősi foglalkozását örömmel folytassa, teljes erejével igyekszik annak minden szellemi szükségletét is kielégíteni és munkáját megkönnyíteni. A Popolo d'Italiában 1933. július 4-én megjelent cikkében a következőket írta : «Legyen a faluban világítás, telefon, mozi, rádió és olyan úthálózat, mely megkönnyíti a falu élelmiszerszállítását és a polgári közlekedést. Ha a falu börtönnek tűnik, akkor a paraszt igyekezni fog onnan szabadulni.» (Diz. 182.)

Pedig a parasztság egyik legértékesebb eleme a nemzetnek, nélküle nem igen lehet gazdasági függetlenségről álmodni. Ennek a néprétegnek az erősítése első

gondja a belső államszervezésnek, mert az adja az igazi munkást és az igazi katonát. Hogy mit köszönhet Olaszország a parasztjainak, arról számtalanszor nyilatkozott a Duce. 1920. május 24-én Milanóban mondta, hogy: «Akik a háborút végigküzdötték, azok a parasztok voltak.» (Diz. 33.)

1924. április 2-án Rómában, a Nemzeti Fasiszta Párt Tanácsában így dicsérte őket: «A falusi fasiszták a legkitartóbbak, a falusi katonák a legfegyelmettebbek.» (Diz. 33.)

«Az állam a háborúban és békében a haza sorsának az alakításában alapvető erőnek tartja a parasztságot» — jelentette ki a Duce 1925. október 11-én Rómában. (Diz. 33.)

A földművesek becsületes munkáját díjárta 1926. december 15-i szavaival: «Az összes munkások között a legnemesebbek és a legfegyelmettebbek a földművesek.» (Diz. 33.)

A fasiszta kormányzat egyik alapvető céljának tartja Mussolini azt a feladatot, amelynek megoldásával a lehető legnagyobb fokra emelkedik a föld termőképessége, de ugyanakkor a kemény és szent kitartással dolgozó parasztságnak a milliói is jobb sorsba kerülnek. «Amennyire igaz az, hogy a fasizmus városban született, annyira igaz az is, hogy a fasizmus sohasem dönthette volna meg a régi kormányzatot, ha nem lettek volna harcoló soraiban a derék és fegyelmett falusi parasztok» — mondta a Duce 1928. nov. 3-án a Rómába összesereglett falusi parasztoknak. (Diz. 33.)

A parasztság képviseli a fajt, ásójával, kapájával védi hazája érdekeit, verejtékével öntözi a száraz rögöket. Hogy minden rögből kalász fakadjon, megindította a Duce a gabona-harcot, mint ahogy 1925. július 30-án mondta: «A gabona-harc azt akarja kivívni, hogy megszabaduljon az olasz nép az idegen kenyér rabszolgaságából.» (Diz. 13.)

A hagyományos, régies művelési módokat újabb megállapítások alapján javították, és felvilágosító előadásokkal igyekeztek meggyőzni a népet az eredmény nagyobbodásáról is. 1927. október 9-én a következőket mondta a Duce ezzel a kérdéssel kapcsolatban Rómában: «Ez az öreg olasz föld ma is, meg holnap is meg bírja adni minden gyermekének a kenyeret, ha az emberek összhangba tudják hozni benne a nap, a víz, a munka és tudomány elemeit.» (Diz. 13.)

Márpedig, mint 1931. november 13-án a Parlamentben kijelentette: «Biztosítani kell a népnek a mindennapi kenyeret; és mi ezért küzdünk a lehetetlenséggel is, de nem aljas számításból, hanem tisztán emberi, olasz, fasiszta szándékból és kötelességből.» (Diz. 122.)

Ugyanilyen határozottsággal küzdött a Duce az olasz pénznek az értékeléséért is. 1926. augusztus 18-án Pesaróban a következőket mondta ezzel kapcsolatban: «A mi líránkat, mely nemzetünk jelképét, gazdagságunk jelét, fáradozásaink, erőmegfeszítéseink, áldozataink, könnyeink, vérünk gyümölcset képviseli, megvédelmezzük» (Diz. 13.)

Ebbe a gazdasági küzdelemben minden egyénnek szervesen be kell kapcsolódnia a takarékoskodás által. Hihetetlen értékeket lehet megmenteni azáltal, hogy igé-

nyeinket csak a legszükségesebbekre korlátozzuk, és minden felhasználható anyag félreteszünk. Hogy ki az, aki a nemzet javára gazdálkodik, erre a kérdésre 1933. november 14-én Rómában így válaszolt a Duce: «A nemzet javára gazdálkodik az egész ember, aki politikus, takarékos, vallásos, szent és harcos is egyúttal.» (Diz. 55.)

És mindez a küzdelem a gabonáért, a mocsarakért, a líráért, a munkásért nem volt hiábavaló, mert a következmények igazolták az elővigyázatosság helyességét. Mussolini tudta, hogy mi vár Olaszországra abban az esetben, ha egyszer igazáért síkra fog szállni. Tudta, hogy akkor a saját erejéből kell magát az olasz népnek fenntartania. A gazdasági függetlenségre törekedett, mert ahogyan 1937. szeptember 28-án mondta: «Gazdasági függetlenség nélkül a nemzet politikai önkormányzata is kockázatos, mert bármily hatalmas katonai felkészültséggel rendelkező népet is megadásra bírhat egy gazdasági zárlat.» Diz. 8.)

A Duce szavai a tisztviselőről, művészeiről, sportolókról.

A nemzet munkásai közé tartoznak a tisztviselők, a hivatalnokok is. A Ducének 1924. január 3-án, Rómában mondott szavai szerint: «A hivatalnok katona, aki minden képességét a haza szolgálatába állítja.» Diz. 91.)

És mindenki, legyen munkás, hivatalnok, művész vagy atléta, tudós vagy katona, hogyha becsülettel, lelkiismerettel él és dolgozik, mindenkor a hazának szolgál. A művészek, írók, költők sugározták szét az egész világra az olasz lélek fenséges alkotásait. A művészet és a jog római tulajdon, egy Olaszországgal, ráütötte bélyegét az egész világra. Mussolini 1924. május 20-án elhangzott szavai szerint: «A művészet az olasz népnek elsődrendű, lényeges életszükséglete.» Diz. 4.)

Művészet és művelődés karöltve járnak, egyik feltétele a másiknak. A művészetben benne van a nép, a nemzet lelke, kitörölhetetlen multja. 1926. október 5-én ezt mondta a Duce ezzel kapcsolatban: «Tereníteni kell, különben csak kihasználói leszünk örökségünknek; meg kell teremteni napjaink új művészetét, a fasiszta művészetét.» Diz. 5.)

A művészet, irodalom hatásai ellen nehéz gátakat emelni, ezért a nemzet tekintélyét, dicsőségét növelik annak termékei széles e világon. Egy nép műveltségére, egészséges, józan életére vet világot fiainak testi ügyessége, sportbeli teljesítménye. 1934. október 28-án így szólt a Duce az atlétákhoz: «Olaszország atlétái! Nektek többféle kötelességetek van. Nektek kitartóaknak, lovagiasaknak, bátraknak kell lennetek. Amikor idegen földön kell küzdenetek, gondolatok arra, hogy izmaitokra és mindenekfölött lelki képességeitekre van bízva abban a pillanatban a nemzet sport-becsülete és tekintélye.» Diz. 7.)

Mindig lelkesítőek a külföldiekkel szemben kivívott sportgyőzelmek. Főlemelő érzés viharzik át az érdekeltek lelkén akkor, amikor nemzeti lobogójuk felszökik az árbocra. A versenyzők is nemzeti színekben küzdenek, és minden kis nemzeti lobogó egy szikra a nemzet lelkéből, egy parányi része a nemzeti eszmének, mely ott lebeg a küzdők és a nézők fölött, hogy buzdítson, bátorítson, lelkesítsen.

Bárhol és bármikor, de mindenkinek teljesítenie kell kötelességét, mert csak akkor mondható igazán hazaszerető polgárnak. Minden hivatás a hazafiúi erkölcs magaslatán fejtse ki erejét : a katona habozás nélkül szálljon szembe a veszéllyel, a halállal ; az orvos, a pap bátran közelítsen a ragályos beteghez, hogy testi, lelki szenvedésén enyhítsen ; bárki gondolkodás nélkül siessen segítségére az életveszélybe jutott felebarátjának ; a tisztviselő a hivatalában, a munkás a műhelyében feszítse meg teljes erejét, hogy megfeleljen a rábízott feladatnak. Ez a gondolkodás, ez a cselekvés felel meg az erkölcs követelményeinek. Ilyen a fasiszta erkölcs. A kormányzat erkölcsi felfogásának egyik legszebb jellemzője az igazságosság. A Duce mondta 1928. december 9-én a parlamentben, hogy : «Az igazság erő nélkül csak puszta szó, de az erő igazságosság nélkül nem lehet a mi kormányunknak az alapja, és nem is szabad soha azzá, puszta erővé lennie». (Diz. 85.)

A Duce szavai a vallásosságról.

Az erkölcsnek a vallásosság a szilárd alapja. Mussolini bölcsességét hirdeti, hogy a fasiszmus a legnagyobb tisztelettel fogadta sarkalatos nevelő tényezőjéül a vallást. Mussolini írta az olasz Enciklopédiában, hogy : «A fasiszmus tiszteli az askéták, a szentek, a vértanúk, a hősök Istenét, de tiszteli azt is, akit a nép ártatlan, őszinte és egyszerű szívvel ismer és imád». (Diz. 49.)

Ugyanott még ezeket mondta : A fasiszta államban a vallást a lélek legmélyebb megnyilvánulásának tartják, ezért nemcsak tisztelik, hanem megvédik és támogatják azt». (Diz. 143.)

Milanóban, 1923 október 28-án így nyilatkozott a Duce a vallással kapcsolatban : «A vallás a nép szent öröksége, ezt mi sem nem érintettük, sem nem kisebbitettük, sőt emeltük a tekintélyét». (Diz. 143.)

Vicenzában pedig 1924. szeptember 23-án így beszélt róla : Egy nép nem lehet nagyra és hatalmassá, ha nem csatlakozik a valláshoz, és nem tartja azt magán- és nyilvános élete egyik lényeges elemének». (Diz. 143.)

Olaszország végtelen szerencséje, hogy népének egésze egy vallású. A fajiságnak, nyelvnek és vallásnak ez az egysége mérhetetlen erőt rejt magában. Ezért mondta a Duce 1934. március 18-án Rómában a második ötéves gyűlekezeten, hogy : «A vallási egység egyik legnagyobb erőssége a népnek. Ezt megsérteni vagy beléje éket verni valóságos felségsértés». (Diz. 177.)

Nem meglepő tehát Mussolininek az a törekvése, hogy helyreállítsa a békét az egyház és az állam között. Amikor ezzel a boldog örömmel népét megajándékozta, teljesen megnyerte annak a lelkét is. 1936. október 24-én ezt mondta Bolognában ezzel kapcsolatban : «A nép életében különös jelentőséggel bír az a tény, hogy az állam és az egyház kibékült. Ez mély nyomot hagyott mind az egyénnek, mind a nemzet egészének a lelkében». (Diz. 32.)

A Duce szavai a gyermeknevelésről.

A lélek vallásos békéje, a tiszta erkölcs a kötelességteljesítő hazaszeretet mellett különösen a családi életben mutatkozik áldásos hatású nevelőtényezőnek. Jó gyermeknevelés el sem képzelhető erkölcsösség nélkül. A szülők vallásos, erkölcsös példája a gyermek egész életére kihat, és alapja lesz a jövőnek. A gyermek a jövőnek, a szeretetnek a záloga, benne él vagy bukik a nemzet. Gyönyörűen fejezte ki magát a Duce 1923. június 4-én a Nagy Tanács velencei ülésén, amikor ezeket mondta a gyermekről: «A gyermekek a mi fajunknak a tavaszát, a mi napunknak a hajnalát, hitünknek a csalhatatlan jeleit mutatják.» *Diz.* 93.)

A nevelésnek ugyan a legerősebb eszköze mindig csak a szeretet legyen, mégsem szabad helytelen érzelgősséggel vezetni a gyermeknevelést, mert az élet egész embereket követel, és kemény megpróbáltatások elé állítja a felnőtteket. Következetes, komoly, jóindulatú és igazságos szigorúsággal kell nevelni a gyermeket, ha azt akarjuk, hogy helytállhasson egykor a legnehezebb körülmények között is.

A Duce szavai a felebaráti szeretetről.

Ne tegyen a szeretet senkit sem gyengévé, túlságosan engedékennyé. Ez az elv uralkodjék a felebaráti szeretet és segítség eseteiben is. A munka nélküli segítések rossz következményeket eredményeznek. Ahol azonban szükséges, ott nem szabad késlekedni a hathatós támogatással és a mindig szeretetteljes segítséssel.

Ebben a tekintetben is a legszebb példaképe Olaszországnak van, assisi Szent Ferenchen. Halálának 700 éves évfordulóján mondta a Duce, hogy: «Olaszország adta a világnak a legnagyobb költőt, Dantét, a legnagyobb hajóst, Columbust, a legnagyobb művészt, Leonardót és a legnagyobb szentet is, assisi Szent Ferenct, a béke és a jóság szentjét, a szegények szentjét.»

A Duce kijelentései falfeliratokban.

Könnyen felismerhetjük Mussolininek előbb közölt néhány mondásában a nagy nevelőerőt. Annyira világosak, közvetlenek, a való élethez alkalmazottak ezek a tanítások, hogy bárki azonnal a lelkébe fogadhatja azokat. Minthogy azonban a nagy tömeg nem igen jut ahhoz, hogy a Ducének a beszédeit elolvashassa, és azokból a mindenkinek hasznos tudnivalókat megjegyezze, hogy esetleg nevelésre is felhasználhassa, ezért gondoskodott a fasiszmus arról, hogy az ezekben rejlő nevelő erő érvényesülhessen, és hatását állandóan is éreztesse.

A Duce beszédeiben előforduló rövid kijelentéseit és megállapításait, mint falfeliratokat, ráfestették a házak, iskolák falaira, hogy mindenkinek a szeme előtt legyenek és mindenkinek a tudatába, lelkébe vésődjenek. Ennek az egyszerű nevelési módnak nagy a jelentősége. Gyermek és felnőtt folytonosan olvassa ezeket a fasiszta gondolatokat, melyek a lélekben megvilágosodnak, mély tartalmat kapnak, és mindenkinek a sajátjává lesznek. Észrevétlenül kerül ezáltal a gondolat

bele a fasiszta eszmekörbe, és a természetes érlelődési folyamat átalakítja a leg-tartózkodóbb lelket is.

Ezek a feliratok is a Duce lángeszének a szikrái, és hozzáadnak valamit az ő jellemrajzához. A Duce iránt való szeretetnek a megnyilatkozásai a falakra festett : «W Duce!» — éljen a Duce! vagy «Duce a mienk!» — «Kart, szívet, életet a Duceért!»

A fasiszmusnak életparancsai, legfőbb elvei hangzanak ki a következő Duce-mondásokból :

«Hinni, engedelmeskedni, harcolni!» ez a fasiszmus legfőbb jelszava.

«Kevés szó, sok tett!»

«A bizalom hegyeket mozdít el, és megtermékenyíti a földet!»

«Az olaszok mind 20 évesek!» (A legidősebb is fiatallá lesz, ha a hazájáért kell harcolnia.)

«Visszafelé többé nem megyünk!»

«Emlékezni és készülődni!»

«Nekünk mindig holnap van!» (1928. december 9-i parlamenti beszédéből.

Diz. 10.)

«Aki megáll, az elveszett!» (1938. május 14-én a nemzetek versenyével kapcsolatban mondott beszédjéből. *Diz.* 12.)

«Készek vagyunk ölni, de készek vagyunk meghalni is!» (1924. január 28-i beszédjéből. *Diz.* 26.)

«Előre kell menni, nagygyá kell tenni Olaszországot!» (1924. március 24. *Diz.* 26.)

«Veszedelmesen élni!» (Készen kell lenni minden áldozatra, bármilyen veszélyre, bármely cselekvésre akkor, ha a hazának vagy a fasiszmusnak a megvédéséről van szó. 1924. április 2. *Diz.* 26.)

«Mindenkinek a haza szolgájának tartsa magát!» (1924. október 29. *Diz.* 27.)

«A biztonság megszerzése után, hatalomra kell törekednünk!» (1925. május 24. *Diz.* 27.)

«Ez a jelszó : harcolni!» (1926. március 28. *Diz.* 28.)

«Az én parancsom egyetlen szó : kitartani!» (1926. október 28. *Diz.* 28.)

«Menetelni, építeni, és ha szükséges, harcolni és győzni!» (1932. október 23.

Diz. 29.)

«Erősnek kell lenni, mindig erősebbnek!» (1936. augusztus 30. *Diz.* 30.)

«Mindig csak előre!» (1933. augusztus 24. *Diz.* 29.)

«Cselekedni, mozogni, és ha szükséges, harcolni, meghalni kell!» (1914. december 13. *Diz.* 49.)

«Mi sohasem ülhettünk le!» (1930. május 17. *Diz.* 49.)

«Mi azt mondjuk : első a kötelesség, aztán a jog!» (1925. okt. 23. *Diz.* 53.)

«Aki nincs készen arra, hogy hitéért meghalljon, az arra sem méltó, hogy azt megvallja!» (1930. okt. 27. *Diz.* 71.)

«Biztos és római lépésekkel menetelünk a csalhatatlan célok felé!» (1923. okt.

30. *Diz.* 74.)

«Aki nincs velünk, az ellenünk van!» (1924. márc. 24. *Diz.* 74.)

«A küzdelem, a kockázat, a kitartás az élet!» (1925. dec. 11. *Diz.* 75.)

«A megállás hátrálást jelent!» (1926. máj. 24. *Diz.* 75.)

- «Vagy az értékes barátság vagy a legkeményebb ellenségeskedés!» (1930. máj. 17. *Diz.* 76.)
- «Az eke húzza meg a barázdát, de a kard védi meg azt!» (1934. dec. 18. *Diz.* 77.)
- «Pontosan fogunk löni!» (1935. szept. 8. *Diz.* 77.)
- «Olaszországnak egy akarata, határozott elszántsága van, és egyenesen menettel előre!» (1938. márc. 16. *Diz.* 78.)
- «Nem holnap kell a háborúra készen lenni, hanem ma!» (1934. aug. 25. *Diz.* 88.)
- «Tökéletes eszményi és gyakorlati hajthatatlanság!» (1925. jún. 22. *Diz.* 94.)
- «A szabadság nem cél, hanem eszköz!» (1923. Gerarchia márc. számában. *Diz.* 104.)
- «A szabadság ma : rend, szervezet és fegyelem!» (U. ott.)
- «A küzdelemről való lemondás életről való lemondást jelent!» (1923 dec. 20. *Diz.* 105.)
- «Elfoglaltuk helyünket a nap alatt!» (1936. okt. 28. *Diz.* 107.)
- «Földközi-tengeriek vagyunk, és a mi sorsunk mindig a tenger volt és lesz!» (1926. ápr. 8. *Diz.* 108.)
- «Ha másoknak a Földközi-tenger csak egy út, nekünk, olaszoknak ez az élet!» (1936. nov. 1. *Diz.* III.)
- «Mindíg ébernek kell lennünk!» (1925. dec. 5. *Diz.* 120.)
- «Igazi békénk a kardjaink árnyékában lesz!» (1926. jan. 29. *Diz.* 121.)
- «Erőfeszítés, áldozat és vér nélkül semmit lehet elfoglalni a történelem folyamán!» (1926. okt. 28. *Diz.* 153.)
- «Csak az győz, aki győzni akar!» (Háborús napló. *Diz.* 186.)
- «Akarni kell, erősen akarni!» (1923. ápr. 2. *Diz.* 186.)
- «Az akarat íjának mindig kifeszítve kell lennie!» (Gerarchia 1925. okt. számában. *Diz.* 186.)
- «Ahol akarat, ott út is van!» (Popolo d'Italia 1934. jan. számában. *Diz.* 187.)
- «Mindent a hazáért, semmit a hazán kívül, semmit a haza ellen!»
- «Olaszország végre birodalom lett!»
- «A hazáért meghaltak örökké élnek!»
- «Akarjuk, hogy Olaszország nagy, biztos és félelmetes legyen!» (1925. máj. 24. *Diz.* 74.)
- «Egyetlen hitünk van : a hazaszeretet!» (1927. okt. 30. *Diz.* 76.)
- «Olaszországot mindenkinek észre kell vennie!» (1924. márc. 24. *Diz.* 96.)
- «A haza a legnagyobb, a legemberibb, a legtisztább valóság!» (1925. nov. 4. *Diz.* 125.)
- «A nép a haza teste, a haza a nép lelke!»
- «A nép számbeli nagysága hatalom!»
- «Egy akaratunk van : nagyra tenni az olasz népet!»
- «Minden munka a legelső sorban foglal helyet!»
- «Csak az érdemli meg az összes jogokat, aki dolgozik!»
- «A cselekvés edzi a lelket!» (1932. okt. 25. *Diz.* 12.)
- «Egyedül a munka gyógyít!» (U. ott.)
- «Ellenségei vagyunk a kényelmes életnek!» (Enciclopedia It. *Diz.* 76.)
- «Az iskola nevelje az olasz nép jellemét!»

A Duce beszédeiből vett következő idézetek is mind arra a célra valók, hogy átültessék a lelkekbe a faszizmus legszebb elveit, gondolatait. Ezek terjedelmesebbek már az előbbieknél, éppen ezért nem is alkalmasak faliratoknak. A *Dizionario Mussoliniana* című gyűjteményből válogathatják ki az éppen szükségeset és megfelelőt a nevelők. Tanítók, tanárok, GIL, GUF, *Dopolavoro* oktatók bőséges anyagot találnak felvilágosító, buzdító, lelkesítő munkájukhoz e mély értelmű, bölcs és mindenre kiterjedő mondásokban. Az itt következők is alkalmasok a Duce jellemének a kirajzolásához.

«A kard- és az ekevas mindig többet ér és többet fog érni a szavaknál!» (1938. ápr. 25. *Diz.* 12.)

«Ha összpontosítjuk összes erőinket, ha magasra állítjuk lelkünkben a felelősség érzését, melyet a hatalom megszerzésekor magunkra vállaltunk, azaz a jelen és a jövő olasz nemzedékek sorsát, akkor nem fogunk a célunktól eltérni!» (1924. aug. 7. *Diz.* 27.)

«Kell, hogy minden olasz a helyéhez és a megbízatásához hű katonának tartsa magát!» (1924. szept. 23. *Diz.* 27.)

«A hazát mindenekfölött csendben, alázatban és fegyelemben, nagy frázisok nélkül, de szorgalmas és mindennapi munkával kell szolgálni!» (U. ott.)

«Mindenki tartsa magát katonának; katonának akkor is, ha nincs a szürkezőld egyenruhában; katonának akkor, amikor a hivatalban, a műhelyben, a hajógyárban vagy a mezőn dolgozik; a hadsereg egyéb részéhez tartozó katonának; egy sejtnek, mely együtt érez és lüktet az egész szervezettel!» (1925. okt. 28. *Diz.* 27.)

«Harcra kell edzeni magunkat, szükségünk van hatalmas hadseregre, erőteljes haditengerészetre, az eget uraló légflottára és mindenekfölött a nép minden rétegében áldozatokra kész szellemre!» (1925. nov. 4. *Diz.* 28.)

«Zászlóink árnyékában szép az élet, de még szebb lesz ott a halál, ha a szükség úgy kívánja!» (1926. márc. 28. *Diz.* 28.)

«Kitartani hűséggel, fegyellemmel és teljes odaadással!» (1927. okt. 30. *Diz.* 28.)

«Nincs többé megengedve senkinek, hogy abból éljen, amit mások előttünk alkottak. Nekünk kell teremtenünk, a mi korszakunknak, a mi nemzedékünknek!» (1926. okt. 30. *Diz.* 28.)

«A győzelmet nap-nap után ki kell vívnunk!» (1930. okt. 27. *Diz.* 28.)

«Kitartani a győzelemig; kitartani azon túl is a nemzet jövőjéért és hatalmáért!» (1932. márc. 23. *Diz.* 29.)

«Egy háború és egy forradalom edzett meg bennünket. Szembenézhetünk minden feladattal, és szembe is fogunk nézni azokkal!» (1932. okt. 25. *Diz.* 29.)

«A legmagasabb eszményi feszültség időszakát kell élnünk!» (1933. nov. 14. *Diz.* 29.)

«Ebben a korszakban élni és harcolni büszkeséggel!» (1934. okt. 28. *Diz.* 31.)

«Dolgozzatok velem együtt, hogy az olaszoknak az élet vidám, hősi és emberi érzését adhassuk!» (1924. márc. 24. *Diz.* 74.)

«Pártok elvesznek, de legyen nagy és tisztelt az olasz haza!» (1924. ápr. 10. *Diz.* 74.)

- «Az ágyúk hangjában igazában a haza szól!» (1926. ápr. 7. *Diz.* 75.)
- «Mind magasabbra és előbbre viszlek benneteket!» (1926. okt. 30. *Diz.* 75.)
- «Az én szavaim a tettek után következnek!» (1929. szept. 14. *Diz.* 76.)
- «Emelkedő nép vagyunk! (1929. nov. 4. *Diz.* 76.)
- «A liktorok jelében győztünk, és holnap is ebben a jelben fogunk győzni!» szept. 6. *Diz.* 77.)
- «Azoknak, akik bennünket papirossal vagy szóval kísérelnének megállítani, a mozgalom első csapatainak a hősi jelszavával fogunk felelni, és ellene megyünk mindenkinek, aki útunkat keresztezni merészeli!» (1935. júl. 6. *Diz.* 77.)
- «Ne higgye senki, hogy kemény csata nélkül meghajlásra kényszeríthet bennünket!» (1935. okt. 2. *Diz.* 77.)
- «Akinak vasa, annak kenyere is van ; azonban, ha a vas jól meg van edzve, valószínű, hogy vele aranyat is talál!» (1936. okt. 25. *Diz.* 77.)
- «Mi a multnak a bebalzsamozói és a jövőnek az előlegezői vagyunk!» (1936. nov. 1. *Diz.* 78.)
- «Azok a népek, amelyek a saját fegyvereiket nem szeretik hordani, azzal végzik, hogy a másokét kell majd hordaniok!» (1937. aug. 10. *Diz.* 78.)
- «A szabadság nemcsak jog, hanem kötelesség!» (1922. nov. 27. *Diz.* 103.)
- «Rend és fegyelem nélkül a szabadság felbomlást és szerencsétlenséget jelent!» (1923. okt. 24. *Diz.* 104.)
- «Ha szabadság alatt azt értik, hogy minden nap megakaszthatják az élet nyugodt ritmusát, a nemzet rendes munkáját, vagy azt, hogy ez jogot ad arra, hogy leköphessék a vallás, a haza és az állam jelképeit, akkor én, a kormánynak a feje a fasizmusnak a vezére, kijelentem, hogy ilyen szabadság soha nem lesz!» (1923. okt. 28. *Diz.* 104.)
- «A szabadság nem adomány, hanem hódítás, nem egyenlőség, hanem kiváltság!» (1924. márc. 24. *Diz.* 104.)
- «Csakis engedelmességgel, ha megvan bennünk az engedelenség alázatos, de szent büszkesége, csakis akkor van jogunk a parancsolásra!» (1922. szept. 20. *Diz.* 119.)
- «Ragozzuk minden módban és időben valamennyi vallás szent ígését : engedelmeskedni!» (Gerarchia, 1925. febr. sz. *Diz.* 119.)
- «A győzelemmel szemben borúlátóknak kell lennünk. Nem szabad elbizakodnunk és magunkat elhagynunk. Nem szabad azt hinnünk, hogy ezután már minden jól fog menni!» (Gerarchia, 1925. okt. sz. *Diz.* 120.)
- «Nem szabad hinni a csillagokban ; ezt az ostoba hitet meg kell szüntetni. Az életben pusztán csak vasakarattal lehet járni, ezzel néha még a sorsot is meg lehet hajlítani!» (1925. dec. 5. *Diz.* 120.)
- «A Piave nem befejezést, hanem kezdetet jelent!» (1922. szept. 26. *Diz.* 126.)

A Duce beszédeiből vett idézetek a magyarokról.

Nemes gondolkodását, igazságos lelkét, történelmi tudását jellemzik azok a szavak, amelyekkel rólunk, magyarokról szólt. 1928. június 5-én a szenátusban ezeket mondta : «Magyarország ezer éve elsőrendű történelmi küldetést tölt be a

Duna-medencében. A magyar nép izzó hazaszeretetével, erejének tudatával kitartó munkás a békében, jobb sorsot érdemel. Nemcsak az általános igazság nézőpontjából, de Olaszország érdeke is, hogy a magyar népnek ez a jobb sorsa megvalósuljon!» (Diz. 133.)

Egy másik kijelentése 1932. október 17-én hangzott el a Palazzo Veneziában az akkor ott tartózkodó Pekár Gyulához intézett szavai közben: «Egy nagy műveltségű és gazdag történelmű népet, mint a magyar, nem lehet feláldozni és élethehetősegitől megfosztani!» (Diz. 134.)

A kormányzat második öt éves összejelvetelén, 1934. március 18-án, Rómában ezt mondta: «A magyar erős nép, megérdemli és el is fogja érni a jobb sorsot!» (Diz. 134.)

Hogyan jellemzi Belluzzo a Ducét a gyermekek előtt?

Még jobban kialakul a Duce jelleme azokból a szavakból is, melyeket mások könyveiben találunk meg az ő személyével kapcsolatban. A nevelés szempontjából különösen azok a könyvek értékesek, melyeket a gyermekek számára írtak a Duceről, az ő életéről, munkásságáról, érdemeiről. Belluzzo ezeket mondja az *«Il fascismo è l'Italia»* című könyvében: «Mussolini az az ember, aki bölcsen és erős kézzel irányítja és kormányozza Olaszország sorsát, aki a fasizmust, a mai század legnagyobb, legjelentősebb és legszebb történelmi alkotását teremtette meg. Életét dolgozva kezdte meg. Apjával együtt, majd egyedül, keze munkájával kereste meg a kenyerét. Aztán tanító lett, és megismerte azt a kényes feladatot, amit az ifjúságnak, a gyermekeknek a nevelése követel.

Amikor a nemzeti kormány élére került, magával hozta magas hivatásába mindazokat a gazdag tapasztalatokat, amelyeket csodálatos fizikai és szellemi munkája közben szerzett. Mint ember, minden kérdést mérlegelt, amit az élet eléje helyezett, és keményen küzdött azok megoldásáért. Ezért érti meg éber szelleme a dolgokat a maguk igazi valóságában, és ezért tud azokkal szembehelyezkedni, ismeri azok nehézségeit, és készen áll azonnal arra, hogy vasakarattal, gyors elhatározással legyőzze azokat. Megismerte a szenvedéseket, akadályokat, az ellenállást. Jellemének szigorú erélye telítve van jósággal és nagy emberi megértéssel. Az élet megtanította engedelmessé válni, azért tud ma igazán parancsolni.

Élete, melyet a hazája iránt való kizárólagos szeretetnek a lángja hevít, a fáradhatatlan munkának, a győzhetetlen erőnek és kitartásnak a csodálatos példája. Nemcsak kijelöli nemzetének az utat bölcs törvényekkel, újításokkal és a külföld előtt a tekintély emelésével, de saját magán mutatja meg minden polgárnak, hogy miképpen kell élnie az új, a fasiszta olaszoknak: merev fegyelemben, saját erejébe vetett bizalommal eltöltött néma munkában, semmiféle erőtlől, áldozattól nem megtörő, vissza nem riadó akarattal. És mindenekfölött egy cél felé törve: Olaszország nagyságáért, dicsőségéért. Mindenki a saját hivatása körében kitartással igyekezzék őt követni, de különösen az ifjúságnak kell őt megérteni, neki tisztelettel és hálával adózni nagyszerű példájáért, mert csak akkor lesznek érdemesek arra, hogy az ő dicső művét folytathassák.»

Egy másik helyen arról beszél Belluzzo, hogy a Duce Garibaldi vörösingesei-

nek a szellemét oltotta bele az ő feketeingeseinek a lelkébe, és hogy Mussolini Garibaldi hagyatékát vette át, az ő nagy munkáját folytatja. Kiemeli az író a Ducének a mult iránt érzett nagy megbecsülését, különösen a hazáért életüket feláldozó hősi halottak, rokkantak és sebesültek iránt, akiknek emlékét méltó módon kell mindenkinek tisztelni.

Elmondja továbbá azt is, hogy mennyire előre helyezi a Duce a dolgozó elemeket, a munkást, a földművest, akiket a harcoló katonák közé soroz. Felsorolja Olaszország lendületes munkáját, amit a Duce akaratára az ő vezetésével végez: a gabonaharc, a nyüzsgő műhelyek, az előretörő repülőipar, a nagy közmunkák, a dicső tengerhajózás, a korporációk, a Carta del Lavoro, a hadsereg, a milícia, más fegyveres alakulatok, az ifjúsági fasiszta intézmények, társadalmi jóléti alapítások és sok más, a nemzet, a nép erkölcsi és anyagi felemelkedését segítő intézkedés.

Így állítja oda *Belluzzo* a tanulóifjúság elé Mussolini végtelen nagyságát, bölcsességét, akaraterejét, cselekvő életét, lángoló hazaszeretetét.

Mit mond a Ducéről Merejkowsky?

Demetrio Merejkowsky «*Dante*» című munkájában ezt mondja: «Mussolini és Dante között összhang van, egyik kiegészíti a másikat. Amit Dante elgondolt, azt Mussolini megvalósította: a társadalmi, politikai rendet (az örök háborút vagy az örök békét?), az állam és az egyház (a sas és a kereszt) összhangját... Mussolini egyszerű, jóságos és szerény.»

Mit írnak a Ducéről a gyermekek?

Mélyen meghatóak és tanulságosak azok a kedves, őszinte nyilatkozatok, melyeket *Nazareno Padellaro* szedett csokorba «*La scuola vivente*» című munkájában. Legtöbbször elemi iskolás gyermekek érzéseit tolmácsolják ezek, a szeretetet, csodálatot, tiszteletet kifejező, tiszta gyermeki szívet tükröző kis feleletek, melyeket iskolai dolgozat keretében a Duce vonatkozó kérdésekre adtak. Ezek a kis vélemények bemutatják, hogy miképpen alakítja a fasiszta nevelés a gyermeki lelket, mily erős hatással van a Duce egyénisége a gyermek gondolkodására, képzeletére. Így nyilatkoznak a gyermekek az ő rajongásig szeretett Ducejükről:

«Amikor Mussolini seregei élén megérkezett, egész Róma elmenekült.» (Annyira hatalmasnak, győzhetetlennek tartja a gyermek Mussolinit és a feketeingeseket, hogy ilyen hatást tulajdonít az ő pusztá megjelenésüknek.)

«Benito Mussolini és a király testvérként szeretik egymást. Minden olasznak így kellene tennie.»

«Szívesen meghalnék a Duce iránt való szeretetből.»

«Esküszöm, ha nagy leszek, bármiképp is, megmentem Olaszországot!» (Íme, milyen nagy elhatározást váltott ki a gyermeki lélekből a Duce példája, a hazáért való aggodalom, a sok veszély megismerése.)

«Nagyon meg akarom köszönni Neked (a Ducének) oly nagyon jó és édes szívedet» — írta egyik gyermek, aki a fasiszta jóléti intézmények segítségét élvezte.

«Én és többi 9 testvérem üdvözlétet küldünk megmentőnknek.» (A Ducének, aki Olaszországot megmentette. Lelkes meggyőződés csendül ki ebből az üdvözlétből.)

«Ha nem lett volna a Duce, Olaszország elveszett volna. Mindent neki köszönhetünk. Megvédjük a halálig.»

«Szeretem Mussolinit, mert kenyeret és pénzt ad.» (A szegénység őszintesége, az élet természetes értékmérője.)

«Teljes szívvel és nagy csodálattal küldöm üdvözetemet az én szeretettteljes Ducémnek.» (Így emlékezik a kis balilla a Duce előtt lefolyt tisztelgés gyönyörűség pillanataira. Szíve, lelke telve van az ő Ducéjének kedves mosolyával, arcvonásainak, mozdulatainak, szemének lenyűgöző hatásával és azzal a boldog tudattal, hogy a balilla a Duce gyermeke, a Duce tehát a balilláé.)

«Erősnek érzem most magamat, és kinek köszönhetem ezt? Neked! És teljes szívemből köszönöm» — hálálkodik egy gyermek, aki az új gyermeküdülgő gondolásának köszönhetette egészségének a visszanyerését.

«A kiseded növekszik a napsugártól, a kis balilla a Duce fényétől.» (Mennyi csodát, tisztelet van ebben a kijelentésben. A Duce az éltető nap, amelytől egész Olaszország újjászületett, szívének melege és ereje mindenkire rásugározza a fényt, mely fejlődésre indít.)

«Amikor azt kiáltjuk, hogy a Duce a mienk (Duce a noi!), igen könnyen lehet utána mondani azt, hogy: Duce a Tied vagyunk (D. a Te!).»

«Üdvözet, dicsőség, tisztelet a legnagyobb férfiúnak, hazánk megmentőjének és vezérének.»

«Kedves Duce! Megígérem, hogy mától fogva tanulok, és Te is, meg tanítóm is, meg lesztek velem elégedve.» (Nagy elhatározás ez olyan tanuló részéről, aki nem a tanulásban lelte igazi örömét. Erős átalakulásnak kellett végbemennie annak a gyermeknek a lelkében, aki talán kedves szórakozásáról mond le, csakhogy becsületes munkása lehessen hazájának, és eleget tegyen a Duce parancsának.)

«Szeretnék a zászlód lenni, hogy megcsókolj engemet.» (Bizonyára látta a gyermek, hogy a Duce így fejezte ki legmélyebb szeretetét a zászló iránt.)

«Ísmételten nagyon köszönöm én Mussolinim Neked a küldött fényképet» — írta egy boldog kitüntetett tanuló.

«Nagyon szeretem a Ducét, és viszek majd neki egy ajándékot.»

«Kedves Duce! Te nagyon jó és derék vagy!»

«A Duce csillag Olaszország egén. Kiáltjuk mindnyájan: éljen a Duce!»

«Úgy szeretlek Téged, mint ahogy a tanítóm szeret, aki a milícia tisztje.» (Rendkívüli tekintélyt, megbecsülést jelent a tanító számára az a kitüntetés, hogy a milícia tisztje lehet. Nagy teljesítmények, különös bizalom eredménye ezt a tisztség, a belőle fakadó hatás pedig igen jól gyümölcsöztethető a nevelésben. A milícia tisztje Mussolini megbízottja, és bizonyára azért lehetett azzá, mert szereti Mussolinit, és erről a gyermekek előtt szóval és tettel is bizonyosságot adott.)

«Légy üdvöz Cézár! Október 28-ának (La Marcia su Roma) emlékére üdvözöl Téged, hazánk legdrágább Ducéjét, egy kicsiny szív, mely teljesen a Tied, a Hazáé és az Istené.» (A céltudatos nevelés egybekapcsolja a vallásos érzést a hazaszere-tettel, mert az istenfélő ember föltétlenül jó hazafi is.)

«Aki hozzányúl a Ducéhez, azt megsütik» — írta egy kis elemi iskolás.

(Folytatjuk)

BATÓ LÁSZLÓ

KÖNYVISMERETTÉSEK

SALVATORE GOTTA: *Három szerelmes asszony*, fordította Kovrigné Mattyók Klári.

Salvatore Gotta irodalmi pályafutását 1909-ben kezdte a «Prima del sonno» c. novellás kötetének közrebocsátásával; 1912-ből való első regénye: «Pia». Ezzel Gotta egy egész regényciklust kezdett «I Vela» címmel, amely csakhamar elérte a tucatot. A sorozat második regénye «Il figlio irrequieto» 1917-ben hagyta el a sajtót és azóta szinte minden évben kiadott egy-egy kötetet. Ezekhez csatlakoztak még novellás kötetek, színházi munkák (több eléggé sikerült), úgyhogy megállapíthatjuk Gottáról, hogy igen termékeny és kitartó író. Egyszóval jó néhány százezer példány, amely nagy könyvpiacnak örvendett Olaszországban és külföldön.

Mindez inkább közönség- mint kritika-siker, mert a kritika Gottával szemben mindig tartózkodó volt és a könnyű olvasmányokat kedvelő közönség szerzőjének tartotta. Maga Gotta sem akart más, ennél több lenni: rábízta magát elbeszélő készségére és hagyta szántani termékeny tollát a nélkül, hogy túlságosan iparkodott volna, hogy ha-

talmas alakokat vagy örvényes mélységeket teremtsen. Az «Il figlio irrequieto» előszavában írja: «azt gondolom, hogy felfedeztem magamban bizonyos tör-ténészhajlamot» és később: «én őt (Claudio Velát, a ciklus főalakját) inkább az élet nézőjeként, mint színészeként fogom cselekedtetni». Azt gondolhatnók, hogy ilyen magatartás egyenes úton a báb-alakok teremtéséhez vezet; és mégsem így van. Gotta személyei (a *Három szerelmes asszonyban* is, amelynek most jelent meg a magyar fordítása) igaz, alávetik, magukat az életnek, inkább az ár ragadja őket, nem feszítik ellene a lábukat, azonban ebben az odaengedésben sajátos életüket viszik, amely nyárspolgári, elsősorban érzelmes, a becsületes dolgok iránt bizonyos mértékig vallásos és tisztelő, esetleg bizonyos könnyű igazolásul szolgáló fatalizmusadaggal is rendelkezik. A «Figlio inquieto»-ban így ír egyik szereplő: «Nincs más dolgom, mint hagyni az időt múlni.» A *Három szerelmes asszonyban* is ez a passzív álláspont alapján

véve azonos a főszereplő Zadra Memóéval. Ennek a gazdag, ennél fogva gondtalan ifjú velencei férfinak életében véletlenül három nő keresztezi útját: Vanna, egy éjszaka aszeretője, Valéria, felesége, Vera, leánya. Hogy ez utóbbi bizonyos meglepetéssel és szövevényvel léphessen be a cselekménybe, szeretőjétől született egyetlen leánya ő, mivel házassága gyermektelen. Találkozása szeretőjével merőben véletlen és módot ad a szerzőnek, hogy regényét háborús környezetben kezdje, a Piave partjain. A menyasszony megválasztása is olyan síma, hogy szinte magától, kívülről jön: «Valéria egy kis lányka volt, akit már gyermekkorában ismert.» Leánya megtalálása és a vele való találkozása is tiszta véletlen. Így Memo Zadra körül három nő forgolódik és nevük is (másik véletlen) mind *V* betűvel kezdődik, Memo végül így foglalja össze élményeit és életét szimbolikusan: «És akkor leírta őket mégegyszer: Valéria, Vera — Vanna: a feleség, a gyermek és végül (némi távolság és gondolatjel) a szerető.»

Mindebben némi szelíd magatartás van, amely kerüli a tragikus bonyodalmakat vagy megoldásokat, bizonyos

derű, fatalisztikus optimizmus, amely mégegyszer emlékeztet arra, amit Gotta a „Figlio inquieto„-ban írt: «A jó csillagom sohasem hagy el. A rossz után jön a jó.» Vagy: «az életben megragadjuk azt, ami kezünk ügyében hasznos... haladj utadon anélkül, hogy a hősiességekre gondolnál.» Mindez kellemes olvasmányt nyújtó regényt eredményezett, annál is inkább, mert Gotta szerét ejti, hogy a nagyvilági életet és a velencei palotákat meg a filmversenyeket bele szője. Nyelve is síma, gördülékeny, gyakori párbeszéddek minden mélyebb cizelláltság vagy erősebb *claire obscure*-ok nélkül, amelyek különben is keresettek lennének. Gördülő nyelve egyáltalában nincs a közérthetőség rovására, éppen ezért azt hiszem, nem okozott túlzott nehézségeket: a fordító biztosan és fesztelenül mozog, úgyhogy előreláthatóan a magyar fordítás is nagy sikert fog elérni, annál is inkább, mivel Gotta már rokonszenvesen ismerős a magyar közönség előtt, más fordítások révén. Műveiből eddig a következő munkák jelentek meg magyarul: A világ legszebb asszonya (Athenaeum, év nélkül) és novellák az Ujságban és a Nemzeti Ujságban.

OTTONE DEGREGORIO

DARIO NICCODEMI: *L'Alba, il Giorno e la Notte*, fordította és az előszót írta Di Franco Oszkár. Róma könyvkiadó, Budapest, 1943.

Annak a közönségnek, amely megmutatta, hogy egyfolytában 200 estén élvezte e vígjátékot, jogos felajánlani a szövegét is, hogy elolvashassa időnként, és hogy visszaidézze Gizi (Bajor) és Tivadar (Uray) hosszú szerelmi viaskodásának kedves emócióit.

Azt kellett volna mondanom, hogy «Anna és Mario», a *L'Alba, il Giorno e la*

Notte egyetlen és abszolút főszereplője, de beleestem abba a csapdába, amelyet Dario Niccodemi nemcsak nekem, hanem minden idők közönségének is szőtt ezzel a művével: mindent feltenni arra a rokonszenvre, amely egy kiváló, jól megválasztott színészpárból árad; és akiket a közönség látott százszor boldogan egyesülni és százszor bán

elválni: Vergani Vera és Cimara Luigi.

1921-ben Niccodemi egy színtársulattal alapított, amelynek maga volt a játékmestere és vezetője. Mint színházi ember, aki a színháznak született és abban élt 1900-ig Argentínában, 1914-ig Franciaországban, később Olaszországban, kritikusból szerző és szerzőből ennek a Társulatának a mesteri igazgatója lett, párosítva természetes tehetségét bő tapasztalattal és lelkesedéssel: talán csak azért nem lett színész is, mint a két Guitry, nehogy saját képzeletét túlságosan kivételes egyéniségéhez kösse; de úgyszólván kiváló sikereket aratott volna.

1921 végén Vergani Vera és Cimara Luigi, a felülmúlhatatlan szerelmesek örökre egymásba voltak, szeretve, annyira, hogy a közönség nem látta bennük csupán a szereplőket.

Ki győzte volna meg a közönséget, amikor minden este szerelmeseknek látta őket, hogy ők ketten nem az eszményi szerelmesek, akik arra teremtődtek, hogy örökké együtt éljenek isteni módon, ifjan és szépen?

Akkor történt, hogy a ravasz Dario e szép mesét szötte és ebbe rögzítette a futó pillanatot: megadta a közönségnek az illúziót, amit keresett és megénekelte hatyúdalát az Alba, il Giorno e la Notte rövid leforgásában; és az ő színész-személyei szerelmüket változatlanul körülhordozták a világon és mindenütt, Európában, Amerikában, Afrikában (a Társulat többször volt Argentínában és Egyiptomban) ugyanazt a csodálatot aratták, amelyet Niccodemi velük megosztott.

Ez legfőbb bizonyítéka szerzőnk színművészi virtuozitásának és úgy viszonylik darabjaihoz, mint az «Il ventaglio»

Goldoni színdarabjaihoz: ezekben a szó a személyből és a cselekményből támad, és ez maga Goldoni; amazokban a személy és a cselekmény a szóból keletkezik és ez viszont Niccodemi. Ő az olasz színpadon azzal tűnt fel, hogy behozta saját olasz feldolgozásában — La fiamma — Il rifugio — L'aigrette — I pescicani c. nagyhatású drámákat, amelyeket a korábban az európai színpadon uralkodó Bernstein, Kistemaekers, Sudermann-triász egybevetéséből kiaknázott szövegszabály szerint franciául írt.

Itt is eleinte úgy folytatta munkásságát, mint ahogyan indult: erőszakos konfliktus-drámákkal annak a plutokrata száraz és érzéki világnak az alakjait vive színre, amely a világháború körül és közvetlenül utána tetszett a színházban és a moziban: L'ombra — Il titano. A háborúból vett motívumok nem változtatták meg a szabályt, bár a tárgy cserélődött: La nemica — Prete Pero — La volata; de ugyanakkor az olasz crepuscolare-érzelgösség is hat rá és ennek környezetében tökéletesen otthonosak a — La piccina — Scampolo, — La maestrina — és a L'alba, il giorno e la notte—idill: ez utóbbiban a személyek és a cselekmény szűkössége miatt a választékos lélektani játék szűkszerűen egészen a szóban merül ki.

És itt Niccodemi, aki a D'Ambrák-, a Lopezek-, az Oxiliák-, Camasiók- és a Varaldókkal lépett egy sorba, még mindig Roberto Braccóban látva ugyan célját, kezdi kimeríteni azt a feladatát, amely abban állott, hogy betöltse egy korszaknak az űrét, amely a háború sürgősebb és komoly problémáival foglalkozott; egy korszak, amely Giacosa, Praga és D'Annunzio nagyszerű hangja és a nem kevésbé nagy színház fontos felújítása közé esik. E színház az esz-

mék, lelki fogalmak vitáján alapszik és vele Pirandello mutatta meg azt, hogy mit lehet véghezvinni a színpadon.

Di Franco azzal, hogy (ha nem tévedek az előadáshoz képest egy kis késéssel ugyan) közreadta magyarul az újonnan alakult Roma könyvkiadó vállalat kiadásában Niccodemi műveinek legértékesebb darabját, újra hallat egy kedves hangot, amely egy kissé túlhamar halkult el, miközben mások tovább hangzanak, jóllehet sem többet, sem jobbat nem mondanak annál.

VILLANI LAJOS: *Olasz irodalom.* Budapest, Vajda és Bokor kiadása.

Villani 182 lapon szintetikus képet nyújt az olasz irodalom alakulásáról, alkalmasan csoportosítva tényeket és személyeket a jellemző korokban: A reneszánsz irodalma; A barokk és a rokokó stb. Az eredmény gördülékeny kézikönyv, amelyben emberek és művek vonulnak el szemünk előtt az irodalomtörténet immár hagyományos, olykor kissé konvencionális jelzőkkel kifejezett értéktételei szerint (pl. «II. Frigyes időt talál a múzsák szolgálatára is...»). A tisztán irodalomtörténeti tárgyalást itt-ott megszakítja a fontosabb történelmi események ismertetése.

Ha a keretet természetesen és szükségszerűen a hagyomány határozza is meg, az író egyénisége mégis ott lebeg mindenütt a tárgyalás folyamán, az egyes részek kiemelésében vagy elhanyagolásában, többé-kevésbé részletező taglalásában, leginkább saját olvasmányai, emlékei vagy vonzódása szerint. Az egészzet a nyugodtan közlő — mondhatnám csevegő — előadás jellemzi, rövid, egyszerű mondataival. Ez annyira megkönnyíti olvasását, hogy legfeljebb csak a kiáltó ellentét miatt

Ezért remélem, hogy a fordító, aki tökéletes hatással adta vissza a Niccodemi-párbeszédet, meg akarja ismertetni Magyarországon Niccodemi három legeredetibb és legélénkebb vígjátékát, amelyeket én «az olaszok»-nak neveznék: — La piccina, — Scampolo — és — La maestrina című komédiákat, amelyek bizonyára elnyernék a magyar színészek és a magyar közönség tetszését.

CARLO FACCIO

juttatja eszünkbe a mélyen szántó, fáradságosan emészthető irodalomtörténeteket.

Úgy látszik, mintha az író magával ragadná ihlete, emlékei vagy éppen az eseményekhez, epizódokhoz fűződő egyéni lelkesedése. Ezért valódi irodalomtörténet helyett inkább időrendi sorrendbe helyezett előadások, beszédek sorozatáról szólhatnánk, amelyből nem hiányoznak a közönség figyelmét megragadó és ébrentartó kisebb-nagyobb művészi fogások sem. Például álljon itt a Paradiso utolsó énekei megtalálásának a története (31—32 ll.), amelyet 19 sorban beszél el az író aránylag rövid összefoglalásában, ugyanakkor a Convivora csak öt sort szentel. Ugyanez ismétlődik a legújabb kor irodalmáról szóló utolsó fejezetben is, ahol Vergáról 25, Pietro Cossáról 21 sorban szól. Fogazzaro regényeit tartalmi kivonatban ismerteti a főszereplők neveivel, ugyanakkor Verga Malavoglia-ját csak éppen megemlíti.

Nem akarom ezzel azt mondani, hogy egy író jelentőségét a róla szóló sorok száma fejezi ki, de viszont tagadhatat-

lan, hogy egy ilyen összefoglaló munkában a sorok mennyiségének is megvan a maga fontossága. Mint ahogy mondtam, a szerző nem ragaszkodik a fontosabb és kevésbé fontos immár hagyományos értéktételeihez, hanem nyilvánvalóan saját szempontjai szerint emeli ki a tényeket vagy az epizódokat. Így pl. Manzonival kapcsolatban, míg egyfelől megemlíti, hogy a Cinque Maggiót Goethe is lefordította, és hogy az ő emlékére szerezte Verdi gyönyörű gyászmiséjét; másfelől a nyelvi kérdésről és a már szinte szállóigévé vált mondásáról («risciacquare i panni in Arno») csak annyit mond, hogy «egy ideig még regénye nyelvének csiszolásán dolgozott.»

Hogy aztán egyetértünk-e mindig az ő szempontjaival — az már más kérdés. A szerző — amint már említettem — csevegő, könnyed, kellemes előadásban mutatja be a dolgokat; ezeknek inkább érzelmi világunkat érintő arculatát látja és ragadja ki, amely egyébként tüzetes kritikái megvilágításban színét vesztené. Olvassuk pl. a Sepolcri ismertetését (134. l.):

«Hozzá intézi Foscolo a Sirok című 295 soros költeményét. De ez a kis remekmű nem érzélgős síránkozás, nem borongós szentimentalizmus. Az első, inkább elégikus részt a második hatalmas epikus ívelése követi. Íme Firenze a kies természet dús ölében, melynek szentélyében a Santa Croceban, Olaszország annyi nagyja nyugszik. E hatalmas költői képben megelevenednek Marathon hősei. Foscolo költeménye így gyönyörű himnusza lesz a hősieks multnak, melyből Olaszország erőt és bátorsítást merít. Az egymással annyira ellentétesnek tetsző klasszikusnak és romantikusnak ötvözete ez a költői mű. A Santa Croce, amelyben ma már

Foscolo is pihen, az olasz nemzet Pantheonja lett.» Az egész éneket átható gondolatról, a síremlékek hasznosságáról, jelentőségükről a civilizáció szempontjából, a körülöttük virágzó epizódok keletkezési módjáról nem történik említés, viszont, ha a szerző e kérdések fejtegetésébe bocsátkozott volna, ez nem illett volna be a könyv egészébe. Az epizódok kiválasztásának a szempontja is teljesen egyéni; azt a benyomást kelti, hogy a szerző tiszteletben akarta tartani az antológiák kiválasztási szempontját, amelyekből sohasem hiányozhat a Santa Croce hazafias epizódja. És miért nem utal a szerző Parini epizódjára, Cassandrara vagy Homerosra?...

De ez a néhány fenntartás és a többiek, amivel még élhetnénk, a kritikust illetik meg; egy kompendium pedig — jól tudjuk — mindig hagy támpontokat a kritikus fenntartásai számára.

Egészben véve könnyű és kellemes olvasmányt jelentő könyv fekszik előtünk, amely Radó Antal kétkötetes munkája mellé sorolható (Az olasz irodalom története); nem helyettesítheti azt — ismétlem — hanem mellé járul. Legfeljebb az utolsó rész számíthat folytatásának, mint a legújabb kor olasz irodalmába való bevezetés. Maga Villani is egyszerűen «Olasz irodalom»-nak címezte könyvét, amivel — úgy sejtem — mintegy maga is ki akarta fejezni könyvének jellegét.

A nyomdai kiállítás elegáns, a könyv jellegének megfelelő, különösen a címlap, amelyben a katedra nehézségének semmi nyoma nincs: a cím könnyedén vonul el egy kis római diadalív távlati képe fölött és azt az ígéretet hordozza magában, hogy az egész könyv egy kedves idegenvezető lesz az olasz irodalom világában.

OTTONE DEGREGORIO

Ismeretes, hogy Boccaccio életének utolsó éveiben Dante kultuszának szentelte irodalmi munkásságát; magyarázatot írt a *Divina Commediához* és egy «*Trattatello in laude di Dante*» c. (rövidsége miatt is sajtóságos) életrajzot; ez utóbbit inkább «*Vita di Dante*» címen idézik.

A «*Trattatello*» három változatban maradt fenn: egy bővebb, a vulgata, és két kivonatosabb; szövegük szempontjából igen közel állanak egymáshoz, hiszen csupán néhány variánsban különböznek. Mindhárom fogalmazás kétségtelenül Boccaccióé, a filológusok mindössze íródásuk pontos idején és a három változat egymáshoz való viszonyán vitáznak. Igen elterjedt vélemény szerint az első fogalmazás 1357 és 1362 közé esik és a két compendium ennek utólagos átfogalmazásai lennének, úgy, hogy Boccaccio bennük az eredetinek átfésült és a retorikai virágoktól megtisztított szövegét nyújtotta volna. Vannak, akik azt tartják, hogy a vulgata a végleges szöveg, amely kidolgozottabb, díszesebb és az író retorikai eszményének megfelelőbb volna. Domenico Guerri a két tartalmat későbbieknek tartja és nézete szerint mindhárom fogalmazás nem egyéb, mint a Santo Stefano della Badia templomban tartott *Divina Commedia*-fejtegetések bevezetésének az átdolgozása.

Bizonyos, hogy a *Trattatello*t nem tekinthetjük Dante külső élete elbeszélésének, hanem inkább Dante szellemi életrajzának, minthogy a külső életviszonyokból csak annyit mond el, amennyi szükséges ahhoz, hogy kiemelje a lángész — költő erkölcsi tulajdonságait, tanulmányait és nagy műveltségét. A modern kritikának a vélt fantasztikus kitalálások³⁰ és retorikai virágok hiteles vagy lehetséges tényeknek tűntek fel és a mondai kiindulások nem-hogy ártanának az elbeszélésnek, hanem segítségére vannak Boccaccionak, aki Dantét, mint a költészet szimbolumát fogadva el, megerősíti a *De Genealogiis*-ban már körvonalazott esztétikai felfogását.

Egyébként a *Trattatello* egy *studium almae poesis*-ben oldódik és még a *De Genealogiis*-nál is jobban határozza meg Boccaccio művészi személyiségét.

A *Vita di Dante* néhány fejezetét már lefordította magyarra Kaposy József (*Trattatello in laude di Dante*, Gyoma, 1921), most pedig méltó és csinos nyomdai külsőben jelent meg a vulgata teljes szövege, Füsi József fordításában, (jegyzeteivel és világos bevezetésével). Neki köszönhetjük ezen arany-könyvecske teljes új kiadásának a dícséretes és igen jól sikerült kezdeményezését.

REMIGIO PIAN

IL MILIONE*

Prológus.

Felséges Uraim, Hercegek, Márkik, Grófok, Lovagok, Bárók és mindenki, aki érdeklődik az iránt, hogyan élnek a világ népei, hogyan uralkodnak rajtuk fejedelmeik, vegyétek ezt a könyvet és olvassátok, mert megtaláljátok benne Nagy-Örményország, Perzsia, Tatárország és India, meg egyéb vidékeknek nagy csodáit és különböző szokásait. És ez a könyv el fogja mesélni nektek, mint látta saját szemeivel messer *Marco Polo*, Velence nemes és bölcs polgára, ezt a sok csodát. Sok olyan dolog is van ebben a könyvben, amit a szerző nem maga látott, de ezeket bölcs és hitelt érdemlő férfiaktól hallotta. Mégis a látott dolgokat a látottakhoz teszi, a hallottakat pedig a hallottakhoz, hogy könyve igazmondó és őszinte legyen s senki ne tehessen neki szemrehányást. Nincs is szándékunkban nem igaz dolgokról írni.

Tudjátok meg, hogy amióta a mi Urunk Istenünk megteremtette az első embert, Ádámot, nem élt a világon sem pogány, sem keresztény, aki annyit látott volna, aki annyi helyet bejárt volna, mint messer *Marco Polo*. És úgy tűnt neki, hogy nagy vétek lenne, ha ezek a furcsa és csodás dolgok feledésbe mennének és az emberek nem szereznének tudomást róluk. Ezért határozta el, hogy tapasztalatait megörökíti. Hogy ilyen sok mindent láthasson, huszonhat évig utazgatott

* *MARCO POLO (1254—1324) velencei kereskedő volt, aki hosszú évtizedeket töltött Keleten az «Arany Horda» mongol birodalomban. Utjáról emlékeit tollba mondta a pisai Rustichello-nak. Művét később «Il Milione»-nak nevezték. Ebből közlünk néhány jellemző részletet.*

a világban. Mikor pedig Genuában börtönben sínylődött, tollba mondta ezt a könyvet a pisai mester Rustichellonak, aki vele együtt volt bebörtönözve. És ezt az Úrnak ezerkettőszáz-kilencvennyolcadik esztendejében tette.

Itt kezdődik a velencei mester Marco Polo könyve, melynek «Milione» a címe és amely sok újdonságot mesél el Tatárországról és a három Indiáról, meg egyéb ázsiai országokról.

I.

Élt egyszer két nemes velencei polgár, az egyik neve mester Matteo, a másiké mester Niccolò volt, akik a Nagy Kánhoz, minden tatárok fejedelméhez, mentek; arról a sok újdonságról, amit ott tapasztaltak, lejjebb lesz szó. Amikor ezek arra a területre értek, amelyen a Nagy Kán birodalma elterült, az uralkodó — értesülvén jövetelükről — maga elé hivattai őket és nagy ünnepséget rendezett tiszteletükre, olyat, amilyent itáliai még nem látott eddig soha. Majd érdeklődött náluk a császárról, hogy milyen ember, hogyan él, igazságos-e és még sok egyéb-ről is kérdezősködött; tudakozódott a pápa felől is, meg a római Egyházzal, s az összes eseményekről meg a pápai államról. És a két testvér jól és bölcsen megfelelt minden kérdésre, mivel mindketten jól beszélték a tatár nyelvet.

II.

Amikor a fejedelem, akinek Cublai volt a neve és aki a világ minden tatár-jának és ezen vidék minden tartományának meg országának feje volt, meghallotta, hogy milyen tetteket vittek véghez az itáliaiak, nagyon kérte a testvéreket, hogy meséljenek még neki ezekről. S magában elhatározta, hogy követeket küld a pápához. Majd magához hívatta a fivéreket és megkérdezte őket, hogy hajlandók lennének-e üzenetét a pápához elvinni? És a két testvér azt felelte erre, hogy szívesen megteszik. Ekkor a fejedelem magához hívatta egyik főurat, akit Cogatalnak hívtak és azt mondta neki, hogy szeretné, ha ő menne a két fivérel a pápához. Cogatal szívesen mondott igent a fejedelemnek. Az uralkodó ekkor menleveleket állíttatott ki pecsétetes papíron a két testvér és Cogatal számára, hogy azok háboríthatatlanul kelhessenek útra és közölte velük az üzenetét, amit a követségnek a pápához kellett továbbítania. A pápa küldjön nekik bölcs férfiakat, akik képesek legyenek az egész birodalmában a bálványok ördögi voltát bebizonyítani és megmutatni a tatárok népének, hogy a keresztény törvények jobbak. Arra is megkérte még a testvéreket, hogy hozzanak neki olajat abból a lámpából, amely a jeruzsálemi Szent Sír előtt ég.

IX.

Hogyan jelentek meg a fivérek a Nagy Kán színe előtt,

Amikor a fivérek és Marco a nagy városba érkeztek, ahol a Nagy Kán székelt, a palotába mentek, ahol az uralkodó főurái körében tartózkodott, térdet hajtottak

a fejedelem előtt és nagyon alázatosan köszöntötték. A Nagy Kán intett nekik, hogy emelkedjenek fel és láthatólag nagyon örült, hogy viszontlátja a fivéreket és megkérdezte tőlük, hogy ki az a fiatal suhanc ott velük. Messer Niccolò erre így válaszolt: «A Te szolgád, Uram, és az én fiam!» — Mire a Nagy Kán így szólt: «Isten hozta! Nagyon tetszik nekem». — Miután átadták a Nagy Kánnak az írásokat és a kiváltságleveleket, amelyeket a pápától hoztak, az megkérdezte tőlük, hogyan érzik magukat. Mire azok így feleltek: «Uram, jól érezzük magunkat, minthogy Téged egészségesen és vidáman láttunk viszont». — Aztán nagy ünnepséget csaptak a vendégek tiszteletére és azok hosszabb időt töltöttek az udvarnál, ahol nagyobb tisztelettel vették őket körül, mint a főurakat.

X.

Hogyan küldte a Nagy Kán Marcot, messer Niccolò fiát, követségbe.

Történt aztán, hogy ez a Marco, messer Niccolò fia, miután hosszabb időt töltött az udvarnál, elsajátította a szokásait, megtanulta a nyelvüket és megismerte az irodalmukat, s bölcs és módfelett értékes férfiúvá serdült. Amikor a Nagy Kán látta, hogy ennek az ifjúnak milyen kiváló tulajdonságai vannak, követségbe küldte egy földre, melynek elérése jó hathónapi utat kívánt. Az ifjú szerencsésen visszaérkezett és okosan közvetítette a hozott üzenetet, de azonkívül is sok újságot tudott mesélni arról a földről, ahol járt. Ugyanis Marco, mivel látta, hogy a követek — mikor küldetésükről visszaérkeznek — semmi egyéb kérdésre, mint ami követségük tárgya, felelni nem tudnak és látva azt, hogy a fejedelmet sokkal inkább érdeklik a messzi földek szokásai, mint a hozott üzenetek, jól megfigyelte a látottakat, hogy azután a Nagy Kánnak mindenről pontosan beszámolhasson.

XIV.

Itt a Kis-Örményországról lesz szó.

Valójában két Örményország van: Kis- és Nagy-Örményország. A kisebbiknek ura igazságosan uralkodik és a Nagy Kán alá tartozik. Az országnak sok városa és vára van és mindenben bővelkedik. Sok itt a vadászterület és sokféle lehet solymászni. Régebben derék emberek lakták az országot, de most mind megromlottak. *Csak egy erényük maradt meg: mind igen nagy ivók.* Tudjátok meg azt is, hogy a tengerparton egy kikötője van, névszerint Laias, egy igen élénk forgalmú város. Itt raknak le minden árut, melyet az ország belsejéből hoztak. A genuai és velencei kereskedők ide jönnek portékáért és itt veszik meg a szőnyegeket és egyéb dolgokat. És minden kereskedő, aki az ország belsejébe akar menni, ebből a városból indul útnak. Most pedig beszéljünk Trukomániáról.

Nagy Örményországról.

Nagy-Örményország aztán igazán hatalmas tartomány. Az elején terül el egy város, Arzinga, ahol a világ legjobb «bucherame»-ját készítik. Itt van a világ legszebb gyapotja is, mely egyúttal a legjobb. Sok városa és vára van az országnak, de a legelőkelőbb köztük Arzinga, melynek érseke is van. Egyéb városok Erzerum és Arzici. Nagy-Örményország hatalmas tartomány. Itt tölti a nyarat egész Nyugat-Tatárország állatállománya, mivel olyan jók a legelői. Télen azonban az állatokat elhajtják innen, mert nagy itt a hideg és a jószág elpusztulna. Még azt is elmondom nektek, hogy ebben a Nagy-Örményországban van Noe bárkája is, a déli határok mentén nyugat felé egy nagy hegy tetején, közel egy királysághoz, melyet Moszul-nak neveznek, és amelynek lakosai keresztények. De erről majd később lesz szó. Napnyugta felé a tartomány Georgiával határos Ezen a határon egy forrás van, amelyből olyan bőségesen buzog az *olaj*, hogy egyszerre száz hajót lehetne vele megtölteni. De evésre ez az olaj nem alkalmas csak tüzelésre. Jó azonkívül a rühesség ellen és sok egyébre is. S messziről jönnek ide az emberek ezért az olajért és az egész vidéken nem égetnek mást, csak ezt Most elhagyjuk Nagy-Örményországot és Georgia tartományáról beszélünk.

XVII.

Georgia királyairól.

Georgia királyát mindig David Melic-nek hívják, ami Dávid királyt jelent. Tatárország alá van rendelve. Az ősi időkben minden királynak, aki ebben a tartományban született, jobb vállán egy sas jele volt. Szép nép lakja ezt a tartományt, ügyes a fegyverforgatásban és kiváló íjászok. Keresztények és a görög törvényeket tartják meg, hajuk — mint a görögöké — rövidre van nyírva.

Ez volt az az ország, amin Nagy Sándor annak idején nem tudott áthatolni, mert egyfelől a tenger, másfelől hegyek veszik körül. Az út pedig olyan keskeny és szoros, hogy nem lehet rajta átlovagolni. Az útszoros több mint tizenkét mérföld hosszú és néhány ember az egész világ ellen meg tudja védeni. Ez volt az oka, hogy Nagy Sándor sem hatolt át rajta. És itt Nagy Sándor rendkívül megerősített tornyot emeltetett, hogy Georgia lakói őt meg ne támadhassák. Ezt a tornyot «Vas kapu»-nak nevezik. És ez az a hely, ahol Nagy Sándor a tatárokat állítólag a hegyek közé szorította. De ezek nem tatárok voltak, hanem egy nép, melynek hun a neve, minthogy abban az időben tatárok még nem voltak erre felé.

Georgiának sok vára és kastélya van. A lakosok igen sok selymet állítanak elő és abból selyem és arany szőnyegeket szőnek, melyek a legszebbek a világon. Nekik vannak a legszebb és a legjobb galambász sólymaik. Mindenféle élelmiszerben bővelkednek.

És itt emelkedik a Szent Lénárt-kolostor, melynél az a csoda történik, hogy a hegy előtt elterülő tóban soha sincsen hal, csak nagybőjt idején, és akkor is csak nagyszombatig. De akkor a tó igen halbő. Nagyszombattól kezdve azonban a következő év nagybőjtjéig megint egy halat sem találni a tóban.

És tudjátok meg, hogy az a tenger, amelyről már beszéltem nektek, a Geluchelan-tenger, melynek kerülete hétszáz mérföld, tizenkét napi járásnyira van minden más tengertől és igen sok folyó ömlik bele. Újabban genuai kereskedők hajóztak ezen a tengeren. Innen származik az a selyem, amit «ghele»-nek neveznek.

Eddig Örményország napnyugati határainál elterülő államról beszéltünk. Most azokról szólunk, melyek dél és kelet felé terülnek el.

XVIII.

A Mosszuli királyságról.

Mosszul nagy királyság, melynek sokféle népe van. Ezekről majd lejjebb szólunk. Van itt egy nép, amely arabnak nevezi magát és Mohamedet tiszteli. Egy másik nép a keresztény törvényeket tartja meg, de nem úgy, amint azt a római Egyház parancsolja, hanem több dologban eltérően attól. Ezeket nestoriánusoknak vagy jakobinusoknak nevezik. Pátriárkájuk van, akit Jakolik-nak hívnak. És ez a pátriárka nevezi ki a püspöket és érsekeket egész India, Bagdad és Észak-Kína számára, mint azt a római pápa teszi Európában.

Mindazokat az arannyal átszőtt selyem anyagokat, amelyeket itt készítenek «mossulin»-nak nevezik. És azok a kereskedők, akik magukat «mossulin»-nak nevezik, szintén a fenti királyságból valók.

Az ország egyéb részein szaracénok laknak, akik Mohamedet tisztelik. Rosszhírű nép ez, szívesen rabolják ki a kereskedőket.

Most pedig Bagdad nagy városáról fogunk beszélni.

XIX.

Hogyan foglalták el Bagdadot a tatárok?

Bagdad nagy város, ahol a kalifa, az összes szaracénok fejedelme uralkodik, mint ahogy Rómában a pápa a katolikusok felett. A városon egy nagy folyó folyik keresztül, melyen át egészen az Indiai-óceánig lehet jutni, s ezen át jönnek-mennek a kereskedők portékájukkal. És tudjátok meg, hogy Bagdadból a folyón át a tengerig jó tizennyolc napig tart az út. A kereskedők, akik Indiába igyekeznek, a folyón át Chisi városáig mennek és ott érik el az Indiai-óceánt. A folyó mentén, Bagdad és Chisi között terül el Basra városa; ebben és ennek a környékén terem meg a legjobb datolya. Bagdadban különböző arany és selyem munkákkal foglalkoznak és a szőnyegekbe madaras vagy állatos mintákat szőnek. Ez a legnagyobb és legelőkelőbb városa ennek a tartománynak.

És tudjátok meg, hogy a kalifa birtokában volt a világ legnagyobb arany- és ezüstkincse és drágakő gyűjteménye, ami valaha is halandó emberé lehetett. És igaz az, hogy az Úrnak ezerkettőszázötvenötödik esztendejében Alau tatár kán, az akkori uralkodó testvére, megtámadta a bagdadi kalifát és elfoglalta a várost. És ez nagy esemény volt, mert Bagdadban több mint százezer lovas tartózkodott, nem beszélve a gyalogosokról. És mikor Alau kán elfoglalta a várost egy arany- és ezüstkincsel és egyéb drágasággal megtöltött toronyra talált, amelyhez hasonlót eddig még senki sem látott. Mikor Alau kán ezt a tengernyi kincset meglátta, elcsodálkozott és a fogoly kalifáért küldött. Mikor ezt elébe vezették, megkérdezte tőle: «Kalifa, miért gyűjtöttél össze ennyi kincset? Mit akartál tenni vele? És mikor tudad, hogy én megtámadlak, miért nem fogadtál lovagokat, katonákat, hogy megvédjék országodat, népedet és tenmagadat?» — És a kalifa nem tudott erre mit felelni. Ekkor Alau kán így szólt: «Kalifa, minthogy Te annyira szereted kincseidet, neked adom őket. Edd meg azokat!» — És a kalifát abba a toronyba záratta, ahol a kincsek voltak és elrendelte, hogy sem enni, sem inni ne adjanak neki, mondván: «Most lakjál jól kincseiddel!» — És négy napig élt itt a kalifa, míg meg nem halt. Ezért jobb lett volna, ha szétszította volna kincseit a nép között, hogy megvédjék országát. Később sem volt aztán ebben a városban kalifa.

Nem beszélünk többet Bagdadról, ámbár sok anyagunk lenne még, hanem inkább Toris nemes városáról szólnak.

XXI.

Bagdad csodájáról. A hegységről.

Most egy csodáról számolok be nektek, mely Bagdad és Mosszul között történt meg. Az ezerkettőszáz-huszonötödik évben Bagdadban élt egy kalifa, aki nagyon gyűlölte a keresztényeket; ami szaracénoknál egész természetes. Elhatározta, hogy vagy áttéríti a keresztényeket a mohamedán vallásra, vagy mind megöleti őket. S szándékában tanácsosai még tüzelték. Ekkor a kalifa maga elé hívatta az összes keresztényeket, akik ott éltek és a következő problémát terjesztette eléjük: Azt találta az Evangéliumban, hogyha egy kereszténynek csak akkora hite van, mint egy mustármag, az Úrhoz intézett könyörgése a hegyeket is megindítja. S felmutatta nekik az Evangéliumot. És a keresztények azt mondták, hogy ez valóban így áll ott megírva. «Akkor tehát — szólt a kalifa — kell, hogy annyi hitetek legyen, mint egy mustármag, és így mozdítsátok el azt a hegyet vagy mindnyájatokat megöletlek, ha nem tértek át a mohamedán hitre. Aki, nem hisz, meghal». És tíz nap határidőt adott nekik.

Amikor a keresztények meghallották, hogy mit mondott a kalifa, nagyon megijedtek és nem tudták, hogy mit tegyenek. Egybegyűltek mind, nagyok és kicsinyek, férfiak és nők, a püspök és az érsek és Istenhez fordultak imáikkal. Nyolc napig egyfolytában imádkoztak és kérték az Urat, hogy segítsen rajtuk és mentse meg őket ettől a kegyetlen haláltól. A kilencedik éjjel a püspöknek, aki

igen szentéletű férfiú volt, megjelent az Úr anyala és azt mondta neki, hogy reggel menjen el egy bizonyos vargához és mondja meg neki, hogy az ő kedvéért a hegy meg fog mozdulni.

Ez a varga igen jó ember volt és olyan szentéletű, hogy egyszer midőn egy igen szép nő jött a műhelyébe, akinek a kedvéért szemmel majdnem vétkezett, cipészárjával inkább megvakította magát, hogy többé ne vétkezhessen. Ilyen szent és jó ember volt.

Amikor a püspök felocsudott látomásából és megértette, hogy a varga kedvéért a hegy meg fog mozdulni, összehívta a keresztényeket és elmondta nekik látomását. Ekkor a püspök megkérte a vargát, hogy imádkozzék Istenhez, hogy a hegy megmozduljon. Mire az kijelentette, hogy erre ő nem méltó. Annyira kérték azonban a keresztények, hogy a varga végül mégis imádkozni kezdett.

Amikor a határidő lejárt, a tizedik nap reggelén a keresztények a templomba mentek és a püspök misét mondott, a hívek pedig kérték az Istent, hogy segítsen rajtuk. Aztán leemelték a keresztet az oltárról és kivonultak a hegy előtt elterülő síkságra. Vagy százezer ember volt itt, férfiak és nők, nagyok és kicsinyek. És idejött a kalifa is, sok felfegyverzett szaracén harcos kíséretében, hogy megölessen a keresztényeket, mert meg volt győződve arról, hogy a hegy nem fog megmozdulni. Miközben a keresztények ott térdeltek a kereszt előtt és imádkoztak, hogy Isten hallgassa meg kérésüket, a hegy rengeni kezdett és megváltoztatta alakját. Mikor ezt a szaracénok meglátták, nagyon megdöbbenek és a kalifa, sok szaracénnal együtt, áttért a keresztény vallásra. És amikor a kalifa meghalt, nyakában keresztet találtak. Mikor a szaracénok ezt látták, nem temették el őt a többi kalifa mellé a sírboltba, hanem máshol helyezték örök nyugalomra.

Beszéljünk most Perzsiáról.

XXII—XXIII.

A nagy Perzsa tartományról és a három mágusról.

Perzsia minden bizonnyal nagy és nemes tartomány, de jelenleg a tatárok feldúlták. Perzsiában terül el Saba városa, ahonnan a három napkeleti bölcs elindult, hogy a megszületett Jézus Krisztust imádják. Ebben a városban temették el őket egy szép sírboltban és testük még ép és hajuk is megvan még. Az egyik neve Boldizsár, a másiké Menyhért, a harmadiké Gáspár volt. Messer Marco többször érdeklődött ebben a városban a három király felől, de senki sem tudott mondani róluk, hacsak annyit nem, hogy három igen régen eltemetett király nyugszik ebben a sírboltban.

Három napi járásnyira innen emelkedik Galasaca vára, ami annyit tesz, mint a tűz imádóinak vára. És valóban igaz, hogy a várnak lakói a tüzet imádják és én meg is mondom nektek, hogy miért? Ennek a várnak lakói azt mondják, hogy az országnak három királya a régi időkben egy prófétát ment imádni, aki akkor született volt és háromféle ajándékot vittek neki: aranyat, hogy megtudják vajjon

földi fejedelem-e, tömjént, hogy lássák, vajjon Isten-e és mirhát, hogy meggyőződenek arról, hogy örökkévaló-e?

Amikor odaérkeztek, ahol az Isten megszületett, elsőnek a legfiatalabb ment oda, hogy megtekintse és úgy tűnt neki, hogy hozzá hasonlított és korban vele egyidős; majd a középső és végül a legidősebb ment oda s mindnek úgy tűnt, hogy a gyermek hozzá hasonlított és vele egykorú. Mikor beszámoltak arról egymásnak, hogy mit láttak, nagyon elcsodálkoztak és elhatározták, hogy együtt mennek oda. S mikor együtt léptek az újszülötthöz úgy látták, hogy tizenhárom napos gyermekkel állnak szemben. Ekkor felajánlották neki az aranyat, a tömjént és a mirhát és a gyermek mindent elfogadott; majd hármuknak egy csukott dobozt adott és a három király nekiindult, hogy visszatérjen országába.

Amikor néhány napon át lovagoltak, látni akarták, hogy mit adott nekik a kisdéd. Kinyitották a dobozt és benne egy követ találtak, melyet Krisztus annak jelképezésül adott nekik, hogy hitükben olyan szilárdak legyenek, mint ez a kő. Amikor megpillantották a követ, igen elcsodálkoztak és egy kútba hajították. Amint a kő a kútba esett, égő láng ereszkedett le az égből a kútba. Amikor a királyok ezt látták, igen megbánták, amit tettek volt. Fogták a lángot és országukba vitték, hogy templomukba elhelyezzék. És gondoskodtak róla, hogy a tűz állandóan lobogjon és az emberek úgy imádják, mint Istent magát. Minden áldozatot ennek a tűznek mutatnak be, s ha elalszik, az állandóan égő eredeti lánghoz járulnak, mert máshol, mint ott, nem gyújthatják meg a tüzet. Ezért imádják ebben az országban a tüzet. És mindezt elmesélték messer Marco Polonak és ez valóban az igazság. Az egyik a három király közül Saba uralkodója, a másik Ava és a harmadik pedig De Casham fejedelme lett.

Most pedig Perzsia sok érdekességéről és furcsa szokásáról fogunk beszélni nektek. Tudjátok meg, hogy Perzsiának nyolc királysága van: Casvin, Kurdisztán, Lor, Kulisztán, Iszfaan, Zerazi, Soncara és Turnokain. Ebben az országban sok nemes mént tenyésztenek, melyek nagy értékűek és sokan jönnek ide Indiából, hogy lovat vásároljanak. A legtöbbje a paripáknak kétszáz aranyat is megér. Itt tenyésztik azonkívül a világ legszebb szamárkancáit, amelyek darabja 30 ezüstöt ér. Ezek igen jó futók. És ennek az országnak lakosai a lovakat egészen két tengerparti városig viszik el: az egyik neve Chisi, a másiké Kormos. Itt várják őket a kereskedők, hogy a lovakat Indiába szállítsák. A kereskedők különben igen rosszhírű népség: gyilkolják egymást, s ha nem félnének a fejedelemtől, — Kelet-Tatárország uralkodójától — mind legyilkolnák egymást. Perzsiában selyem és arany szőnyegeket szőnek. Nagy a bőség itt a gyapotban, árpában, meg kölesben és a gabonafélékben, nem különben a borban és a gyümölcsökben.

Most abba hagyjuk itt az elbeszélést és másról fogok nektek beszámolni.

XXXI.

A «hegység uráról». Hogyan teremtett magának paradicsomot; Az orgyilkosokról.

Milice az az ország, ahol a régi időben a «Hegység Ura» lakott. Elmeséljük most, amit róla messer Marco Polo több szavahihető embertől hallott. Sajat nyelvükön

Aladin-nek hívták. Két hegység között elterülő völgyben a világ legszebb és legnagyobb kertjét építtette. A világ minden gyümölcse megtalálható volt ebben a kertben, ahol gyönyörű paloták emelkedtek, amelyeket aranyos festmények ékesítettek. Mindenfajta állat és madár is élt ebben a kertben. Patakok csörgedeztek a kerten át, az egyikben víz, a másikban méz, a harmadikban bor folyt. Szépséges nők éltek ebben a kertben, akik elragadóan énekeltek, muzsikáltak és táncoltak, hogy az ember azt hihette, hogy a paradicsomban van. És azért tette ezt a Hegység Ura, mert Mohamed azt tanítja, hogy aki a paradicsomba jut, az annyi hurit talál ott, amennyit csak akar és a paradicsomban tejjel, mézzel és borral folyó patakok csörgedeznek. S a Hegység Ura hasonlót teremtett ehhez a paradicsomhoz. És ennek az országnak a szaracénjai valóban azt hitték, hogy ez a paradicsom. A kertbe csak az léphetett be, akiből a Hegység Ura bérgyilkost (olaszul, assassino) akart nevelni. A kert bejáratánál olyan erős vár emelkedett, hogy az minden támadásnak ellenállt.

A Hegység Ura udvarában tizenkét éves fiúkat nevelt, akikről feltehető volt, hogy bátor férfiakká serdülnek. Amikor a kertbe akarta őket szállítani, előbb ópiumot itatott velük. Ettőlh árom napig aludtak és ez alatt bevitette őket a kertbe. Amikor a ifjak felébredtek ópium-mámorukból, s magukat ebben a csodás kertben találták, melynek ezer csodája elragadta őket, azt hitték, hogy a paradicsomban vannak. A szépséges nők állandóan velük voltak, énekeltek, táncoltak muzsikáltak nekik és örök vígságban éltek. Olyan jól érezték ezek az ifjak magukat ebben a kertben, hogy saját jószántukból azt soha el nem hagyták volna.

Amikor a Hegység Ura igénybe akarta venni valamelyik szolgálatát, altatóit adott az illetőnek és a palotájába hozatta a kiszemeltet. Amikor az felébredt és látta, hogy nincs már a paradicsomban, nagyon elszomorodott. Akkor a Hegység Urához vezették, akiben prófétát tiszteltek és térdre borult előtte. Mire a Hegység Ura megkérdezte tőle: «Honnan jössz?» «A paradicsomból» — feleli amaz és elmeséli, hogy milyen csodákat látott és mennyire szeretne oda visszatérni. Ekkor a Hegység Ura közli vele, hogy visszatérhet a paradicsomba, ha azt, akit ő kijelöl, meggyilkolja. S az ifjú örömmel vállalkozik a bérgyilkosságra, csak hogy visszatérhesen a csodás kertbe. Ha sikerül a gyilkosság visszavezetik a csodás kertbe, ha elfogják, szívesen hal meg, mert így is azt reméli, hogy a paradicsomba jut. Ily módon senki sem menekül meg a Hegység Ura elől, s mondhatom nektek, hogy még a királyok is adót fizetnek neki, mert félnék tőle.

Ezerkettőszáz-ötvenötben, Ulagu, a levantei tatárok fejedelme, aki a Hegység Ura minden gonosztettéről tudott, elhatározta, hogy véget vet garázdálkodásainak s lovagjait ehhez a kerthez küldte. Három évig ostromolták a várat, de nem tudták bevenni, míg végre kiéheztették. Amikor a várat elfoglalták, a Hegység Urát és népét felkoncolták. Attól kezdve nem volt senki, aki utódja lehetett volna és vele véget ért hercegsége. Most pedig hagyjuk ezt itt és menjünk tovább.

Tangut nagy tartományáról.

A sivatag túlsó végén egy város terül el, melynek neve Saciu. A Nagy Kán fennhatósága alá tartozik. A tartomány neve Tangut és lakosai bálványimádók, bár van itt néhány nesztorianus keresztény és szaracén is. A bálványimádók nem kereskedők, hanem földművesek. Sok apátság és kolostor is van itt, ahol a bálványokat saját módjuk szerint tisztelik.

Tudjátok meg, hogy minden ember, akinek fiúgyermek van, fia nevében egy kost ajánl fel a bálványnak. Az év végén, amikor elérkezik a bálvány ünnepe, az apa és fiai a kosokat a bálvány elé vezetik és kifejezik neki tiszteletüket. Majd levágják a kost, s a bálvány elé viszik és addig maradnak ott, amíg rítusuk azt megköveteli. Ott imádkoznak a bálványhoz, hogy óvja meg fiaikat. A hús egy részét a bálványnak adják, a többit hazaviszik és a rokonok között szétosztják, hogy nagy ünneppel elfogyasszák. Aztán összeszedik a csontokat és tálakba vagy ládába gyűjtve megőrzik azokat.

És tudjátok meg, hogy a bálványimádók halottaikat elégetik. Amikor a tetemet kihozzák a házból, hogy odaszállítsák, ahol a halottégetés történik, az úton a rokonok és barátok rudakból és nádból kunyhókat rögtönöznek, amelyeket selyem és arany szőnyegekkel fednek be. Amikor aztán a halottvivők egy-egy ilyen kunyhó elé érkeznek, leteszik a szentmihály lovát és megpihennek. A kunyhóban pedig étel és ital várja őket. Ezt azért teszik, hogy a holtat a túlvilágon is ilyen tisztelettel fogadják. Amikor aztán a holttest megérkezett arra a helyre, ahol el fogják égetni, itt lovakat, tevéket ölnek le, s kincseket, nagy ezüst pénzeket, tesznek a halott mellé, akit mindezzel együtt égetnek el. Azt mondják ugyanis, hogy a halottnak a túlvilágon annyi lova, tevéje és kincse lesz, amennyit az életbenmaradottak az ő kedvéért vele együtt égettek el. És miközben a tetem a máglyán ég, a halott tiszteletére megszólaltatják a vidék összes hangszereit.

Még azt is elmondom nektek, hogy amikor valaki meghal, a rokonok asztrológusokért és jósokért küldenek. Megmondják ezeknek a napot, amikor a halott született és a jósok megállapítják, hogy mikor kell elégetni. Gyakran nyolc napig sőt két hétig, gyakran egy hónapig is otthon tartják a tetemet, míg el nem érkezik az a nap, amelyet a jósok megfelelőnek tartanak a halottégetésre. A tetemet tenyérnyi széles deszkákból ácsolt ládában tartják, melyet jól elzárnak és tömítenek és díszes szövetekkel vonnak be. A ládába sáfrányt és egyéb fűszereket tesznek, hogy ne érezzék a feloszló test szagát. A koporsó elé pedig egy asztalt állítanak, amelyre minden áldott nap kenyeret, bort és ételeket helyeznek, mintha a halott még élne. Néha az asztrológusok azt is kijelentik, hogy a csillagok állása azt követeli meg, hogy a holttestet ne az ajtón át vigyék ki. Ilyenkor a megjelölt irányban áttörik a falat, hogy kivihessék a koporsót. A világ minden bálványimádója így tesz.

Most pedig tovább megyünk és más vidékekről fogunk szólni.

Hogyan lett Dzsingiz az első Kán.

Történt azonban, hogy 1187-ben a tatárok megválasztották első fejedelmüket, akinek neve Dzsingiz Kán lett. Igen derék, bölcs és kiváló ember volt, s mondhatom nektek, hogy mikor fejedelemmé kiáltották ki, a világ összes tatárai, akik ezekben a tartományokba elszórva éltek, felkerekedtek, hogy mint fejedelmüket tiszteljék. Ez a Dzsingiz Kán jól és igazságosan uralkodott és annyi tatár özönlött fejedelemsége alá, hogy szinte nem is hihető. Amikor Dzsingiz Kán látta ezt a tengernyi tatárt, felkerekedett népével, hogy új tartományokat foglaljon el. S mondhatom nektek, hogy rövid idő alatt nyolc tartományt hódított meg. De nem bántotta a meghódított népeket, tatárai nem rabolták ki őket, hanem besorozta azokat seregébe, amely így hatalmasan megnőtt. És minden nép szívesen követte ezt a fejedelmet, látván annak jóságát. Amikor Dzsingiz Kán ezt a teménytelen népet látta, elhatározta, hogy meghódítja az egész világot.

Követeket küldött ekkor János fejedelemhez — ez 1200-ban történt — feleségül kérvén annak lányát. Amikor János fejedelem meghallotta, hogy Dzsingiz Kán nőül kérte a leányát, gúnyosan kiáltott fel: «Nem szégyenli Dzsingiz Kán magát, hogy leányomat meri feleségül kérni? Hát nem tudja, hogy hűséggel tartozik nekem? MenjeteK vissza hozzá és mondjátok meg neki, hogy inkább megégettetném magam, semhogy leányomat feleségül adjam Dzsingiz Kánhoz! S azt is mondjátok meg neki, megérdemelné, hogy mint ura árulóját megölettessem». — Majd így folytatta: «Azonnal induljatok el és soha ide vissza ne térjeteK!» — A követek elutaztak, és amikor urukhoz megérkeztek, átadták neki János fejedelem üzenetét és elmondták neki, hogy a fejedelem mit parancsolt nekik.

LVIII.

A tatárok isteneiről.

Tudjátok meg, hogy a tatároknak megvan a maga istene, akit Natigai-nak neveznek. Azt mondják róla, hogy ő a föld istene, aki vigyáz gyermeikre, jószáukra és termésükre. Nagyon tisztelik és nagy ünnepséget csapnak számára. Mindenki házában tartja az isten szobrát és díszes ruhát készítenek számára és külön szekrényben tartják. És elkészítik az isten feleségének és gyermekeinek szobrát is. A feleséget a baljára, a gyermekeket elébe helyezik. Ha ebédelni készülnek a hús zsírával megkenik az isten-szobor, a felesége és gyermekei ajkát, mondván, hogy enni adtak az isteneknek, akik így szintén megkapják a maguk részét.

Öszvérkancatejet isznak és azt olymódon erjesztik meg, hogy fehéres bornak látszik. Igen jó íze van és «kumisza»-nak nevezik. Ruházatuk a következő: A gazdag emberek arannyal átszőtt selyembe öltöznek és ruháikat hermelinnel, csin-sillával, menyéttel meg rókával gazdagon díszítik. Eszközeik nagyértékűek. Fegyvereik: fjj, kard, buzogány. Leginkább az fjjat használják, mivel kiváló fjjászok. Testükön bivalybőrből vagy egyéb erős bőrből készült páncélt viselnek.

Harcos nép és a csatában kitartóak. Többet képesek elviselni, mint bárki más. Ha a szükség úgy hozza magával a tatár egy hónapig is élél öszvértejen és azon a vadon, amit ő maga ejtett el. És lova is megél azon a fűvön, amit útközben legel és nem kell, hogy zabot vagy szénát vigyen magával a lovas.

A tatárok nagyon hűek urukhoz, és ha kell az egész éjjelt lovon töltik, míg hátasállatuk legelészik. Olyan fajta ez, amely minél többet nélkülözik, annál ellenállóbb lesz és annál kisebb igényei vannak. Nem csoda tehát, hogy földeket és országokat foglalnak el. Szervezetük az alábbi: amikor a vezér százezer harcost vezet háborúba, akkor minden ezer vitéz fölé egy vezért rendel és minden tízezer harcost egy újabb vezér alá oszt be, oly módon, hogy a tízezer katona vezére csak tíz alvezérral tárgyal, míg maga a fővezér csak a tízezer harcos fölé rendelt vezérel. Így minden ember csak a közvetlen fővezéretől függ. Amikor a sereg ellenséges földön menetel, kétszáz ember lovagol előtte, kétszáz mögötte és kétszáz-kétszáz jobbra és balra, hogy az ellenség sehonnan se lephesse meg őket. Amikor hadba vonulnak, börtömlőkben tejet visznek magukkal, egy üstöt akasztanak a nyeregbe, amelyben megfőzik a húst és egy kis sátrat hordoznak magukkal, hogy a viharok elől menedéket nyerjenek. És mondom nektek, ha a szükség úgy hozza magával tíz napot is lovagolnak a nélkül, hogy főtt ételt ennének, hanem lovuk vérén táplálkoznak. A lovas a ló ütőerére tapasztja ajkát és a ló vérét issza. A tejet meg tudják szárítani, hogy olyan lesz, mint a tészta és aztán vízben feloldva fogyaszthatják el.

Csatáikban győznek, mert látszólag futásnak indulnak s az ellenség üldözőbe veszi őket. Menekülés közben nyilaznak. Lovaik úgy fordulnak meg, mint a kutyák. Amikor aztán az ellenség azt hiszi, hogy legyőzte őket, lenyilazzák az üldözők lovait. Mikor aztán a tatárok látják, hogy az üldözők lovai mind össze-rogytak, megfordulnak s rárontanak az ellenségre. Ily módon már sok csatát nyertek meg.

Mindaz, amit elmondtam a tatárok szokásairól szolt. Van errefelé azonban sok korcs nép is, akik elhagyták ősi hitüket és bálványimádók, mások viszont — különösen nyugat felé — szaracén szokásokat vettek fel.

Az igazságszolgáltatás a következő: Ha valaki eltulajdonított valami kis dolgot, ami nem az övé, akkor hét vesszőbüntetésben részesül, vagy tizenkettőben, vagy huszonnégyben, egészen százhat ütésig mennek el, a szerint, hogy mekkora volt a véték. Ha valaki nagyértékű dolgot lopott el, például egy lovat vagy hasonlót, akkor karddal kettévágják. Ha ellenben az eltulajdonított dolog értékének kilencszeresét megfizeti, megmenekül.

A nagy jószágot nem őrzik, de minden egyes állatot jellel látnak el, hogy aki idegen jószágra akad, visszajuttathassa azt tulajdonosának. A juhokat és a kisebb jószágot igen gondosan őrzik.

Most arról fogok nektek beszélni, hogyan kötnek házasságot a holtak. Ha egy apának meghalt a fia és elérkezik az az idő, amikor a fiúnak — ha életben maradt volna — házasságot kellene kötnie, olyan apát keres, akinek viszont a leánya halt meg és most — ha élne — eladó sorban lenne. A két apa ekkor rokonságra lép egymással és a halott fiú feleségül veszi a holt leányt. A házasságtörés

szertartásáról okmányt állíttatnak ki, amit aztán elégetnek. S mikor látják, hogy az elégett papír füstje az ég felé száll, azt mondják, hogy az okmány a másvilágra megy, oda, ahol gyermekeik tartózkodnak, akik ott férj és feleség gyanánt élnek. És aztán nagy menyegzői ünnepséget csapnak az ifjú pár tiszteletére. Aztán papírra madarakat, lovakat, eszközöket, drágaságokat festtetnek és elégetik a lapokat, mondván, hogy ezek az ajándékok a túlvilágra mennek gyermekeikhez. S ekkor a szülők rokonoknak és barátoknak tekintik egymást, mintha gyermekeik életben lennének.

Mostanáig a tatárok szokásairól és erkölcseiről beszéltem nektek, de nem szóltam a Nagy Kán tetteiről és udvaráról. Arról majd még beszélni fogok ebben a könyvben, mikor annak eljött az ideje. Most visszatérünk arra a síkságra, amelyet elhagytunk volt, akkor, amikor a tatárokról kezdtünk beszélni.

Ford. : *Pongrácz Alajos.*

MARCO POLO

ÚJ OLASZ TUDOMÁNYOS KÖNYVEK

IRODALOMTÖRTÉNET

BORSELLI, CLARA: *La poesia di Ada Negri*. Saggio critico, Bologna, Cappelli, 1942. pp. 60. L. 7.

BOTTACCHIARI, RODOLFO: *H. von Kleist, E. T. A. Hoffmann*, Napoli, Libr. scientifica, 1942. pp. 145. L. 30.

FIUMI, LIONELLO: *Parnaso amico*. Saggi su alcuni poeti italiani del secolo ventesimo. Genova, «Emiliano degli Orfini», 1942. pp. 649. L. 40.

Corazzini, Gozzano, Moretti, Govoni (crepuscolari); Buzzi (futurismo); Cervi, Villaroel, Venditti, Baganzani (avanguardismo); Ada Negri, Novaro, Caprin és Capasso, Ungaretti modern költőkről szóló tanulmányokat találunk a kötetben, amelyet egy a dialektális költészetéről szóló igen ügyes tanulmány zár be.

FLORA, FRANCESCO: *La poesia ermetica*. Seconda edizione. Bari, Laterza e f.i., 1942. pp. 212. L. 22.

Bibl. di cultura moderna, 285.

ISAIA, GIOVANNI: *Benzone Vescovo di Alba*, Torino, «La Stampa», 1942. pp. 48. L. 6.

Da «Annali della Fac. di magistero della R. Univ. di Torino», I.

LI GOTTI, ETTORE: *Franco Sacchetti*, Torino—Milano, Paravia e C., 1942. pp. 146. L. 7'50.

MARCAZZAN, MARIO: *Note manzoniane di Giovita Scalvini*, Brescia, «Marcelliana», 1942. pp. III. L. 12.

«Testi e commenti».

MENARINI, ALBERTO: *I gerghi bolognesi*, Modena, Soc. Tipogr. ed. Modenese, 1942. pp. 164. L. 40.

Ist. di filol. romanza della R. Univ. di Roma. Studi e testi.

A mű 1400 szó és 4000 mondat feldolgozását tartalmazza.

NARDI, PIERO: *Antonio Fogazzaro*. Milano, Mondadori, 1942. pp. 720. L. 40. «Scie».

PASQUALI, GIORGIO: *Terze pagine stravaganti*, Firenze, Sansoni, 1942. pp. 392. L. 35.

Bibl. italiana, 22.

SAPEGNO, NATALINO: *Il Trecento*. A cura di Natalino Sapegno, della R. Univ. di

Roma. Nuova ristampa riveduta e corretta. Milano, F. Vallardi, 1942. pp. 642. L. 70.

Storia letteraria d'Italia.

SACCARDO, ROSANNA: *La stampa periodica veneziana fino alla caduta della repubblica*, 1942. op. 166.

R. Ist. Veneto di scienze, lettere e arti. Opera della bibl. Veneziana, dirett. A. Moschetti. Collana di bibliogr. minori, 2.

SIMONE, FRANCO: *L'avviamento poetico di Pierre de Ronsard*. Firenze, Ist. naz. di

studi sul Rinascimento, 1942. pp. 87. L. 10.

SOFFICI, ARDEGNO: *Ricordi di vita artistica e letteraria*. Seconda edizione accresciuta. Firenze, Vallecchi, 1942. pp. 426. L. 20.

TACITUS (CORNELIUS) — *Antologia tacitiana curata da Giuseppe Brizi* — Firenze, Le Monier, 1942. pp. 235. L. 18.

— — *Gli Annali. Versione di Camillo Josani* — Milano, Mondadori, 1942. pp. 706. L. 35.

Le opere di Tacito, 1.

MŰVÉSZETTÖRTÉNET, ZENE

ARGAN GIULIO, CARLO: *Tosi*, Firenze, Le Monnier, 1942. pp. 39. L. 30.

Bibl. di storia dell'arte, dirett. G. C. Argan e C. Brandi.

Prima serie: Arte moderna.

Tosi festészetének kimerítő ismertetése.

ARMELLINI, MARIANO: *Le chiese di Roma dal secolo IV al XIX*. Nuova edizione con aggiunte inedite dell'autore, appendici critiche e documentarie e numerose illustrazioni a cura di Carlo Cecchelli, della R. Univ. di Roma e una nota biografica scritta da Pietro Tacchi Venturi, S. J. Tomo primo. Roma, R. O. R. E., 1942. pp. 688.

BATTISTELLA, ORESTE: *Della vita e delle opere di Gaetano Gherardo Zompini, pittore e incisore nervesano del secolo XVIII*. Prefazione di Andrea Moschetti. Seconda edizione riveduta e illustrata. Bologna, Zanicheli, 1942. pp. 105.

BONOMINI, VINCENZO: *Roberto Bassi—Rathgeb: Vincenzo Bonomini decoratore e pittore macabro del Settecento*, Bergamo, Ediz. orobiche, 1942. pp. 34.

Collana di monogr. su artisti bergamaschi, a cura della Banca mutua popolare di Bergamo, 1.

BRANDI, CESARE: *Morandi*. Firenze, Le Monnier, 1942. pp. 43. L. 30.

Bibl. di storia dell'arte, dirett. G. C. Argan e C. Brandi. Prima Serie: arte moderna.

COSTA, UGO, MATARASSO, LUCIANO: *L'amministrazione e la tutela del patrimonio artistico*. Seconda edizione. Roma, I. R. C. E., 1942. pp. 34. L. 2.

Quad. italiani. Serie IX: Le arti ed il Fascismo.

DE CHIRICO, GIORGIO: *Testo di Raffaele Carrieri*, Milano, Garzanti, 1942. pp. 22.

Monogr. di arte di «Stile», a cura di V. E. Barbaroux e Gio Ponti.

DELLA CORTE ANDREA, PANNAIN, GUIDO: *Storia della musica. Volume primo. Dal medioevo al seicento*. Torino, U. T. E. T. 1942, pp. 678.

— — *Volume secondo. Il Settecento*. Torino, U. T. E. T., 1942. pp. 679—1101.

— — *Volume terzo. L'Ottocento e il Novecento*. Torino, U. T. E. T. pp. 1102—1720. A három kötet ára: L. 500.

GENGARO, MARIA LUISA: *Pittura*. Milano, Hoepli, 1942. pp. 323. «Riepiloghi».

MARUSSIG, PIERO *presentato da Vincenzo Costantini*. Milano, Ed. della «Conchiglia», 1942. pp. 8., Tav. 51. L. 100.

«Pittori e scultori ital. contemporanei», a cura di G. Gianì, 3.

MODIGLIANI, AMEDEO: *Giovanni Schei-wiler: Amedeo Modigliani*. Quarta edizione. Milano, Hoepli, 1942. pp. 28. L. 15.
Arte moderna italiana, 8. Serie A: Pittori 7.

PANAZZA, GAETANO: *L'arte medioevale nel territorio bresciano*. Bergamo, Ist. ital. d'arti grafiche, 1942. pp. 236. L. 100.

Ateneo di Brescia. Raccolta di studi storici bresciani.

PROFETA, ROSARIO: *Storia e letteratura degli strumenti musicali*. Firenze, «Marzocco», 1942. pp. 662.

ROSSINIANA: *A cura del R. Conservatorio G. B. Martini di Bologna*. 1942. pp. 49.

ROTONDI, PASQUALE: *Introduzione alla storia dell'arte italiana*. Urbino, Argalia, 1942. pp. 196. L. 32.

SESINI, UGO: *La «Romana cantilena»*. Corso completo storico, didattico, critico di Canto gregoriano. Roma, Cremonese, 1942. pp. 344. L. 40.

SCUOLA ARCHEOLOGICA, ATENE: *Annuario della R. Scuola Archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente*. Volume I—II. Nuova serie 1939—40. Bergamo—Milano, Ist. ital. d'arti grafiche, 1942. pp. 258.

TEA, EVA: *Paolo Veronese*. Milano, Libr. scientifica universitaria, 1942. pp. 113. L. 40.

Quad. dell'artista, 8.

VENTURI, ADOLFO: *Storia dell'arte italiana. VIII: L'architettura del Quattrocento*. Parte I, Milano Hoepli, 1942. pp. 30. L. 200.

FÖLDRAJZ

CANDIDA, LUIGI: *La Turchia*. Roma, Cremonese, 1942, pp. III. L. 15.

«Paesi d'attualità», dirett. E. Migliorini, II.

JACOBELLI, LUCIANO: *Viaggio nel tempo: Napoli com'era e com'è*. Prefazione di Carlo Nazzaro. Napoli, Ist. poligr. edit. meridionale, 1942. pp. 134. L. 100.

GALLI, ARCANGELO: *Fr. Arcangelo Galli O. F. M., della R. Univ. cattolica del*

S. Cuore: Biologia delle razze umane, Milano, 1942. pp. 167. L. 16.

MERLO, CLAUDIA: *L'Aquila. Ricerche di geografia urbana*. Roma, Cremonese, 1942. pp. 192. L. 40.

Pubblic. dell'Ist. di geografia della R. Univ. di Roma, Serie A., 6.

TOSCHI, UMBERTO: *Il Chenia e l'Uganda*. Roma, Cremonese, 1942. pp. 47. L. 8.

«Paesi d'attualità» dirett. E. Migliorini, 12.

ORVOSTUDOMÁNY

BELLO, DOMENICO: *Igiene professionale dell'apparato visivo*. 1942, pp. 93. L. 15.
Ist. di igiene e di microbiologia della R. Univ. di Bologna.

BORSARELLI, FERNANDA, SANCIPRIANO MARIO, *Puericoltura e formazione spirituale del bambino. Fisiologia. Psicologia e pedagogica. Patologia. Assistenza sociale. Introduzione del Prof. Angiolo Gambaro della R. Univ. di Torino. Volume I: Fisiologia*. Torino, L. I. C. E., 1942. pp. 256. L. 18.

CARDILLO, FURIO: *La letteratura radiologica italiana. Volume V: Indice bibliografico dei lavori italiani di radiologia dal 1936 al 1940. Prefazione del Prof. Felice Perussia*, Milano, «La radiologia Medica», 1942. pp. 220. L. 30.

CARVAGLIO, EDOARDO: *Medicina legale militare*, Vol. I. Milano, Corticelli, 1942. pp. 335. L. 45.

Scuola di applicazione di sanità militare, Firenze.

DE LUCCHI, GUGLIELMO *Eredità ed ortopedia*. Con 114 illustrazioni. Bologna, Capelli 1942. pp. 393 con ill. L. 70.

Ist. «Rizzoli» Bologna. Clinica ortopedica della R. Univ. di Bologna.

FRANCESCHINI, GIOVANNI, NARDI GIONA, *Vita sessuale. Fisiologia ed etica*. Sesta edizione. Milano, Hoepli, 1942. pp. 353. L. 18.

MELA, BENEDETTO — *Prof. Benedetto Mela: Gli interventi chirurgici nella pratica stomatologica*. Torino, «Minerva Medica», 1942. pp. 198. L. 75.

Ist. di patol. chirurgica e propedeutica, Clinica della R. Univ. di Torino.

POLI, ENRICO, *Il granuloma maligno acuto*. Prefazione del Prof. D. Cesa Bianchi. Torino, «Minerva Medica», 1942. pp. 122. L. 50.

SOCIETÀ ITALIANA DI UROLOGIA, Roma, *Atti della Soc. it. di urologia pubblicati dal Comitato permanente e redatti a cura del segretario Dott. A. Oberholtzer*. XVIII Congresso tenutosi a Napoli 18—9 novembre 1939, XVIII, Belluno, C. E. L. A. S. 1942. pp. 222. L. 80.

TOSATTI, EGIDIO — *Dott. Egidio Tosatti: Le infiltrazioni del simpatico*. Bologna, Capelli, 1942. pp. 147. L. 45.

Clinica chirurgica della R. Univ. di Roma.

UFFREDUZZI, OTTORINO — *Prof. Ottorino Uffreduzzi della R. Univ. di Torino: Tecnica operativa, Vol. terzo: Interventi sul ventricolo, sull'intestino, sull'appendice, sulle vie biliari extraepatiche, sulla milza, sul fegato, sul pancreas, per le ernie addominali, sui genitali femminili interni e sull'ano, sul retto e sul colon pelvino*. Torino, U. T. E. T., 1942. pp. 822. L. 370.

MATEMATIKA, TERMÉSZETTUDOMÁNYOK, KERESKEDELEM

AMERIO, ALESSANDRO: *Volume primo: Meccanica — Acustica — Calore*. Seconda edizione riveduta, Milano, 1942. pp. 582. L. 150.

BOZZANO, ERNESTO: *Dei fenomeni di telestesia*. Prefazione e classificazione analitica di Gastone De Boni. Verona, 1942. pp. 182. L. 18.

CALOI, PIETRO: *Attività sismica in Italia nel decennio 1930—1939. In appendice: Edilizia asismica e reazione degli edifici e del sottosuolo alle sollecitazioni sismiche*. Firenze, 1942. pp. 137. L. 55.

ENCICLOPEDIA delle matematiche elementari a cura di L. Berzolari, G. Vivanti e D. Gigli. Volume II. Parte I. Ristampa, Milano, 1942. pp. XIV—634. L. 125.

ENCICLOPEDIA storica delle scienze, Arturo Uccelli: *Enciclopedia storica delle scienze e delle loro applicazioni*. Opera compilata con la collaborazione di eminenti specialisti. Volume secondo: *Le*

scienze applicate e la tecnica. Tomo I. 2063 illustrazioni nel testo e dodici tavole fuori testo in nero ed a colori. Milano, 1942. pp. 806. L. 340. L. 340.

GIOVANNINI, PIETRO: *Pietro Giovannini della R. Univ. di Genova: Amministrazione aziendale generale-corporativa. Gestione ragioneria ed organizzazione delle Aziende in genere nello Stato corporativo*. Milano, 1942. pp. 708. L. 120.

GRILL, EMANUELE — *Prof. Emanuele Grill: Lezioni di mineralogia*. Seconda edizione. Milano, Libr. ed. politecnica, 1942. pp. 431. L. 100.

MERENDI, ARIBERTO: *Le specie legnose*. Roma, I. R. C. E., 1942. pp. 41. L. 2. Quad. italiani. Serie XI: *L'agricoltura in regime fascista*.

MOZZO, CESARE ETTORE — *Prof. C. E. Mozzo: La meccanizzazione della contabilità. Contabilità a ricalco. Contabilità meccanica. Contabilità automatica*. Seconda edizione interamente rifatta ed ampliata con 193 figure. Milano, 1942. pp. 490. L. 85.

ORADINI, LUIGI — *Dott. prof. L. Oradini: Fitopatologia*, Torino—Milano, Paravia, 1942. pp. 278. L. 35.

Per il terzo centenario dalla morte di Galileo Galilei: R. Brunetti, A. Palatini, L. Gabba, M. Maresca, L. Fasso. 1942. pp. III.

R. Univ. degli Studi di Pavia.

A kötet tartalma : Rita Brunetti : Galilei és a fizika ; Attilio Palatini : Galilei és a mechanika ; Luigi Gabba : Galilei a csillagász ; Mariano Maresca : Galilei a gon-

dolkodó és filozófus ; Luigi Fasso : Galilei élete.

RONCHI, VASCO *L'Istituto di ottica di Firenze*, Roma, I. R. C. E., 1942. pp. 28. L. 2.

Quad. italiani. Serie VIII: Accademia, Biblioteche, Archivi e Istituti di alta cultura.

SOCIETÀ ITALIANA DI METAFISICA, *Roma, Studi e ricerche di metafisica*, Roma, 1942. pp. 176.

MÉRNÖKTUDOMÁNYOK

FOCACCIA, BASILIO: *Prof. Basilio Focaccia, della R. Univ. di Roma: Applicazioni elettriche*. Induzione elettromagnetica. Correnti alternate. Macchine elettriche. Illustrato con 474 figure. Milano, F. Vallardi, 1942. pp. 428. L. 130.

GAZZANIGA, LUIGI, MACABREY C.: *Il libro degli ingranaggi. Trattato pratico per il calcolo, il tracciato, l'esecuzione e il controllo degli ingranaggi*. Prefazione di Francesco Mauro. Seconda edizione aggiornata ed aumentata da L. Gazzaniga 403 figure, 96 tabelle e 5 tavole fuori testo. Milano, 1942. pp. 129. L. 48.

Bibl. tecnica.

GERBELLA, LUIGI: *Arte mineraria*. Seconda edizione completamente rifatta. Volume primo: *Struttura della terra e giacimenti minerali. Ricerche geofisiche. Sondaggi. Abbattimento delle mine. Esplosivi. L'aria compressa. Preparazione dei fori da mina. Lotta contro le polveri*. 654 figure e numerose tabelle. Milano, 1942. pp. 856. L. 160.

Bibl. tecnica.

GUIDI, CAMILLO: *Lezioni sulla Scienza delle Costruzioni, date dall'Ing prof. Camillo Guidi, Accad. d'Italia, nella Scuola d'ingegneria di Torino: La trave solidale coi piedritti*. Terza edizione. 1942. pp. 32. L. 6.

— *Prof. Ing. Camillo Guidi, Accad. d'Italia: Lezioni sulla Scienza delle Costruzioni. Parte quinta: Spinta delle terre. Muri di sostegno*. Dodicesima edizione. Ristampa con 43 figure e 1 tavola nel testo. 1942. pp. 128. L. 240.

PALAZETTI, CARLO: *I cuscinetti a sfere ed a rulli. Caratteristiche tecniche, scelta, montaggio, manutenzione, fabbricazione*. 460 illustrazioni, 50 tabelle e diagrammi, numerose formule con esempi di calcolo in 352 pagine di testo. Milano, 1942. pp. 509. L. 150.

PASQUALINI, FORTUNATO: *Prof. Fortunato Pasqualini: Meccanica applicata alle resistenze passive*. Padova, 1942. pp. 122. L. 14.

SANTARELLA, LUIGI — *Ing. Santarella: Prontuario del cemento armato*. Undecima edizione ampliata ed aggiornata secondo le più recenti prescrizioni ufficiali. Milano, 1942. pp. 112. L. 30.

OLASZ SZEMLÉ

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

SOMMARIO

	Pag.
EUGENIO KOLTAY-KASTNER: <i>Realtà e simbolo in Cola di Rienzi</i>	1091
TIBERIO KARDOS: <i>Umanesimo italiano — umanesimo ungherese</i>	1101
COLOMANNO KARAY: <i>Vent'anni di Diritto Fascista</i>	1120
NICOLA FOGARASI: <i>Le poesie di Fra Girolamo Savonarola</i>	1125
LADISLAO BATQ: <i>La Scuola Fascista</i>	1167
RECENSIONI — Salvatore Gotta; Tre donne inamorate. Trad. K. Mattyók. (O. Degregorio) — Dario Niccodemi: L'Alba, il Giorno e la Notte. Trad. O. Di Franco (C. Faccio) — Ludovico Villani: Letteratura Italiana (O. Degregorio) — Giovanni Boccaccio: Vita di Dante (R. Pian)	1221
ANTOLOGIA — Da «Il Milione» di Marco Polo (Trad. Luigi Pongrácz)	1228
NUOVI LIBRI SCIENTIFICI ITALIANI	1239
SOMMARIO E RIASSUNTI IN ITALIANO	1247

MARZO—APRILE 1943/XXI

DIRETTORE

ALDO BIZZARRI

RESPONSABILE PER LA REDAZIONE E L'EDIZIONE

GIOVANNI ECSÓDI

Direzione e Redazione: Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria
Budapest, IV., Eskü-út 5. Telefon: 388—128 és 184—403

Amministrazione: Franklin-Társulat Magyar Irod. Int. és Könyvnyomda
Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Telefon: 187—947 és 185—618.

Abbonamento annuo Pengő 20. Sostenitore Pengő 100. Un numero Pengő 4.

Numero del conto corrente postale: 16,853

Si pubblica ogni due mesi in volumi di 160 pagine

REALTÀ E SIMBOLO IN COLA DI RIENZO

di EUGENIO KOLTAY-KASTNER

ordinario di lettere italiane nella R. Università di Szeged

L'autore ci presenta un saggio della sua «*Vita di Cola di Rienzo*» che verrà pubblicata tra poco dalla casa editrice *Athenaeum* di Budapest.

Dopo avere offerto ai lettori dell'*Olasz Szemle* (1942, N. 2—3) una traduzione della *Vita* tratta dalla cronaca anonima romana del secolo XIV, e dopo avere affrontato altrove il problema complesso dei rapporti di Cola di Rienzo colla politica ungherese dei suoi tempi (*Egyetemes Philologiai Közlöny* 1942 ; *Corvina* 1942), egli qui cerca di definire il carattere più intimo dell'opera del tribuno.

Esso consiste, secondo lui, da una parte in un realismo politico che sotto certi aspetti preannunzia quello del *Principe* di Machiavelli, e dall'altra parte in un idealismo nazionale e europeo che si propone di foggiare con i simboli del grande passato romano le sorti future della «sacra Italia».

UMANESIMO ITALIANO — UMANESIMO UNGHERESE

di TIBERIO KARDOS

libero docente, professore di liceo

L'A. esamina l'idea dell' «*humanitas*» nei suoi due aspetti: umano-sociale e pedagogico-letterario. Analizzando le varie manifestazioni dell'umanità sociale ne deduce che solo l'umanità cristiana riunisce tutti gli uomini nell'idea della «*dignitas hominis*». In quanto poi all'umanesimo pedagogico-letterario, afferma che l'Italia fu il luogo, dove risorse la dottrina sul valore pedagogico e formativo della letteratura. Questa forma dell'umanesimo può essere considerata universale ed armonica in opposizione all'ulteriore sviluppo di esso, l'illuminismo, che accentuò troppo la ragione pura ed il naturalismo.

I fenomeni dell'umanesimo italiano derivarono da una duplice sorgente: il ceto laico colto, quello dei giuristi e notai, e l'ambiente ecclesiastico, il quale mantenne vivi gli studi classici. Il primo umanesimo nacque dalla fusione di questi due fattori. Nelle corti principesche e nelle cancellerie, nelle scuole e nelle università gli umanisti pro-

pugnavano la restaurazione spirituale dell'impero romano, una nuova nobiltà spirituale, ed esaltavano il genio creativo dell'uomo. L'umanesimo trionfò soprattutto nell'arte italiana che si rivelò senza dubbio antropomorfa. L'amore sensuale non fu invenzione degli umanisti, bensì un soggetto prediletto dai goliardi e dai Minnesänger del tardo medioevo. Invece gli umanisti coltivarono la poesia familiare in tutta l'Europa. La filosofia del Rinascimento si aggirò intorno all'anima umana. Le dottrine di Marsilio Ficino e di Pico della Mirandola rappresentano uno sforzo eroico dell'anima umana per arrivare fino a Dio. Anche nell'arte del Rinascimento, proporzionata, armoniosa, liberata dal peso della materia si può scoprire un'elevazione etica. L'umanesimo empie di spirito umano la natura, l'arte e la storia. Nell'austero Michelangelo, nel deluso Erasmo, nel pessimista Montaigne non mancano però i segni di una crisi profonda: la delusione dell'uomo creatore che voleva essere universale, onnipotente, invece non è che una creatura fragile. L'umanesimo rinascimentale nella sua fase decadente credè così il mito e la filosofia del Prometeo nuovo, del «Faust».

I presupposti sociali dell'umanesimo d'Oltralpe furono molto diversi da quelli italiani. Oltre agli umanisti italiani che propagarono l'umanesimo in tutta l'Europa, nei vari paesi professarono l'umanesimo prelati e magnati, chierici colti e, in misura molto ristretta, borghesi arricchiti. I germi dell'umanesimo ungherese possono essere ritrovati già nella letteratura latina dei sec. XI—XII. Le prime leggende agiografiche, le «Ammonizioni» di Santo Stefano già propagano la «dignitas hominis» contrapponendo la vita pacifica del popolo cristiano all'austerità pagana. L'umanesimo rinascimentale divenne una forza normativa della società e della letteratura ungherese. Documenti dell'umanesimo ungherese attestano che si formò in Ungheria un umanesimo nobile, basato sulle virtù ellenistico-cristiane e sull'onore nobile. D'altra parte l'umanità sociale conteneva anche l'esigenza di trattare umanamente il popolo basso e di riconoscere il valore della scienza che illumina i colti. Specialmente gli ecclesiastici propagarono e realizzarono tale aspetto dell'umanesimo sociale.

Nello stesso tempo l'umanesimo letterario professato dai prelati, dai re ungheresi e dalla cancelleria reale credè e diffuse tutti i concetti della vita letteraria. Nacque anche un poeta d'arte tutto moderno, Giano Pannonio. Si formò gradualmente anche la concezione di una duplice missione, cioè quella della difesa della cristianità e quella della cultura. Quando nei sec. XVI—XVII apparvero sulle orme dell'umanesimo latino la lirica ungherese, l'epopea, il culto della lingua, essi apparvero come i frutti di uno sviluppo di lunghi secoli. L'umanesimo ungherese, come le ricerche fatte in vari campi della scienza attestano, esercitò un influsso decisivo sull'umanesimo dei paesi vicini e delle varie nazionalità.

VENT'ANNI DI DIRITTO FASCISTA

di COLOMANNO KARAY.

borgomastro della città di Vác

La legislazione fascista è complessa e innovatrice. La definizione della posizione del Capo del Governo e la facoltà di provvedere mediante decreti attribuita al Governo, hanno contribuito a gettare le basi dello Stato fascista e sono state largamente imitate in Europa.

L'esistente ordinamento costituzionale e amministrativo fu poi modificato dalla legge sindacale del 1926. In base alle esperienze di questa legge fu pubblicata la Carta

del lavoro che si può considerare lo statuto fondamentale della vita economica italiana. Questa grande riforma culmina con la legge sulle corporazioni che completa sul piano delle istituzioni politiche la legge sulla Camera dei Fasci e delle Corporazioni.

Nel campo dell'amministrazione, in particolare, il rinnovamento dei precedenti ordinamenti avveniva, in pari tempo con la riorganizzazione dell'amministrazione provinciale e comunale.

Passando a considerare la riforma dei codici, l'autore considera il codice penale del 1930, giudicandolo una delle creazioni più originali del diritto fascista, che ha esercitato grande influenza sulla codificazione penale di molte nazioni.

Nel ventesimo anno del regime fascista, è stato pubblicato il nuovo codice di diritto privato, che segue le nobili tradizioni del diritto romano, ma nel medesimo tempo rispecchia lo spirito nazionale del Fascismo e tiene conto delle esigenze sociali del secolo XX°. Il codice di diritto processuale pubblicato un anno prima e i codici del diritto sulla navigazione marittima ed aerea completano la monumentale opera di codificazione mussoliniana.

Le leggi sull'ordinamento della Libia e dell'A. O. I. hanno posto le fondamenta di un diritto coloniale moderno.

Gli imponenti risultati conseguiti dal Fascismo nel campo del diritto sono stati riconosciuti nel ventesimo anniversario della Marcia su Roma in tutta l'Europa che vede in essi l'avvio verso il nuovo ordinamento giuridico dell'Europa.

LE POESIE DI FRA GIROLAMO SAVANAROLA

di NICOLA FOGARASI

lettore d'ungherese nella R. Università di Padova

L'A. dopo aver delineato la strana figura artistica piena di paradossali contrasti del Savanarola, ne esamina l'opera poetica con citazioni di brani dell'*Apologeticus* per meglio illustrarla. Anche come poeta il grande riformatore è duplice: antiumanista da una parte, mentre dall'altra ricorda Mario, Silla, i pagani ed imita lo stile di Petrarca e del Magnifico mostrandosi in tal modo poeta più nella prosa che nelle poesie.

Preseguendo l'A. traccia una breve storia della critica-bibliografica sull'arte poetica del Savanarola e passa all'esame critico-estetico di passi scelti delle singole poesie secondo l'ordine cronologico cercando di indagarne le fonti. La poetica del Nostro, che produsse influssi sulla letteratura italiana del sec. XV, si basa sulla duplice ispirazione dell'amor di Dio e della salute degli uomini. Ispirazione davvero profonda, ma che non riuscì a concretizzarsi del tutto per il fatto che mancò al Savanarola un lavoro paziente onde acquistare la padronanza assoluta della forma. Egli fu dunque artista d'indole piuttosto che poeta e la sua mente d'umanista si affermò quale elemento importantissimo nel Rinascimento italiano.

LA SCUOLA FASCISTA

di LADISLAO BATÓ

consigliere agli studi

Questo studio consta di due parti: La prima tratta il problema della scuola fascista dal punto di vista della formazione del carattere (educazione), la seconda sotto il profilo dell'informazione (istruzione). Il saggio non vuol essere un'analisi critico-filosofico, ma

un'esposizione piana di principi informativi della nuova scuola italiana nei due aspetti : teorico e pratico.

Il vasto materiale documentario è distribuito in capitoli dedicati, rispettivamente, alla Rivoluzione Fascista, al Duce, all'Idea Fascista, alle realizzazioni politiche e sociali, alle organizzazioni giovanili, alla scuola.

Dopo uno scrupoloso esame delle cause e degli scopi della rivoluzione fascista, accenna alle ripercussioni nel campo educativo del rinnovato senso della famiglia, del lavoro, della vita sociale e della scuola, avvertendo che, come lo stesso Mussolini ebbe a dichiarare nel 1933 : «La rivoluzione non è conclusa. Non può concludersi poiché essa è e deve restare una creazione continua del nostro spirito e della nostra ansia di combattimento.»

L'uomo messo dalla Provvidenza a tutelare la Nazione dopo il travaglio della guerra e del dopoguerra ed a guidarla verso il suo meriggio, conosce l'anima del popolo, di cui vuole l'innalzamento materiale e spirituale attraverso l'educazione e le provvidenze sociali.

La dottrina del Fascismo scaturisce dall'esperienza storica e dall'ideologia del Risorgimento ; essa si ricava dagli scritti e dai discorsi del Duce e s'imprime nella mente e nel cuore degli Italiani come fermento di pensieri e di opere, come esempio e come monito.

*